

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI MĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	16
'Aho	Mōnite, 15 Sune 2020

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia, Lao & Pilisone

Hon. Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e
Tānaki Pa'anga Hu Mai

Hon. Tevita Lavemaau

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Toutai & Ngoue

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &
Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Palōfesa 'Amelia Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

Vātau Hui

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'i'āfitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Sēmisi Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Māteni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Sēmisi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Piukala

FALE ALEA ‘O TONGA
‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 16/2020 FAKATAHA ‘A E
FALE ALEA ‘O TONGA *‘Aho: Mōnite 15 ‘o Sune, 2020*
Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me’a ‘a e ‘Eiki Sea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO: 4.1 Lao Ke Fakahu Atu ‘a e Pa’anga Ki he Ngaahi Ngaue ‘a e Pule’anga 2020/2021 –Lao Fika 5/2020 <ul style="list-style-type: none">• Polokalama Patiseti ‘a e Pule’anga ki he Ta’u Fakapa’anga Ngata ki he ‘aho 30 Sune 2021• Fakamatala Patiseti 2020/2021• Palani Ngaue ‘a e Ngaahi Potungaue Fakapule’anga 2020/2021 – 2022/2023 4.2 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Ngoue mo e Toutai 4.3 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakasosiale 4.4 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakapa’angá mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa’anga ‘a e Pule’anga 4.5 Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2020/2021
Fika 05	:	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	7
Ui ‘a e Fale.....	7
Poaki	7
Me’a ‘Eiki Sea	8
‘Asenita ngāue ‘a e Fale.....	8
Kōmiti Kakato.....	8
Me’a Sea	8
Tokanga ki he to’o pa’anga he vouti ki he ngaahi ngāue ki he pule lelei.....	9
Tali ki he fehu’ia pa’anga he Patiseti ki he ngaahi fakataha talitali Pule’anga mo e kau Mēmipa	11
Tali pule’anga ‘ikai to’o he Patiseti ngaahi fatongia ki he teke pule lelei.....	11
Fakama’ala’ala ki he ngaahi ngāue ke fakaivia Potungāue Tānaki Pa’anga mo Tute.....	15
Ngāue Pule’anga ki he ngaahi ‘iote pea moe malu & hao kau’āfonua.....	16
Tali ki he hoha’a ki he teu ta’ofi hū mai me’alele laka hake he ta’u 15 hono motu’a.....	17
Kole ‘oua fu’u tāpuni ‘aupito faingamālie ‘omai me’alele laka hake ta’u 15	17
Vouti fika 10 – Potungāue Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule’anga.....	18
Tokanga ki he tu’uaki atu Kautaha Tongiaki e Pule’anga.....	19
Tonga ki he teunga ngāue ‘oku ha he vouti Potungāue	19
Tali Pule’anga fekau’aki mo e tu’uaki vaka Tongiaki.....	19
Fehu’ia 14 miliona ‘ikai ke ‘asi he Vouti ‘a e Potungāue.....	20
Tali Pule’anga ki he 14 miliona na’e fehu’ia.....	21
Fehu’ia pe ha tu’unga ‘i ai fokotu’utu’u ke holoki peseti 50 totongi ‘uhila he 2020	21
Tali ki he fehu’ia tu’unga ke holoki totongi ‘uhila ‘aki peseti ‘e 50 he ta’u ni	22
Ki’i tōmui ngāue ke a’usia tāketi ke holo ‘uhila ‘aki peseti 50 totongi ‘uhila.....	22
Tokanga ki he mamafa totongi vaka e kautaha <i>FISA</i>	23
Tokanga ki he mamafa totongi uta ki he ongo Niua.....	23
Kole ke fetongi ngaahi maama ne uesia he matangi Hāloti ‘i Tongatapu 9	24
Kole ke fakamaama ‘uhila ngaahi feitu’u fakapo’uli vāhenga Tongatapu 9	24
Kole vaka ki he Pule’anga ke tānaki sēniti mei he ngaahi ‘iote vahe Kauvai & Uoleva.....	25
Tokanga ki he taumu’a Lao Ngaahi Pisinisi Pule’anga ke fakamamafa he tupu kae ‘ikai ko e sēvesi.....	26

Tali Pule’anga ki he tokanga Lao Ngaahi Kautaha Pisinisi e Pule’anga	27
Tali Pule’anga ki he kole vaka mei Ha’apai ke malu’i vāhenga Kauvai & Uoleva	28
Tali ki he kole maama ‘uhila ma’a e vāhenga Tongatapu 9	28
Poupou mo e na’ina’i ke fakamamafa ngaahi pisinisi Pule’anga ki he tupu he feau fiema’u kakai	29
Tokanga ke ngāue’aki ‘aonga ‘aki he Pule’anga ‘ene kautaha letiō mo e <i>TV</i>	30
Fokotu’u pea poupou’i ke tali Vouti fika 10 – Potungāue Ngaahi Pisinisi Pule’anga	30
Vouti fika 11 – Potungāue Fefakatau’aki & Fakalalakaka Faka’ekonomika	30
Fakama’ala’ala he Vouti Potungāue Fefakatau’aki	30
Liliu ‘o Fale Alea – 12pm	31
Ongoongo mei he Pule’anga fekau’aki mo ‘enau fakahoko fatongia	31
Kei tāpuni ‘a e kau’āfonua ki he ‘aho 12 ‘o Sepitema	31
Ngaahi ngāue fakaangaanga ki he <i>COVID-19</i>	32
Tali Kapineti ke hoko atu mokohunu ke ‘osi ki Sepitema	32
Ngāue Potungāue Fefakatau’aki fekau’aki palopalema he tō hina	33
Fehu’ia lahi mo’ua hina ke totongi	35
Fehu’ia fiha ne totongi Pule’anga ki he kau tō hina	36
Poupou ki he fakakaukau Pule’anga ke fokotu’u ngaahi sosaieti fakatahataha	36
Tali Pule’anga fekau’aki mo e ngaahi fale <i>pack</i> ki he ngoue	37
Kole ki he Va’a Fakafuofua Koloa fakapapau’i ‘oku tonu totongi ngaahi koloa ke malu’i kakai	37
Kole ke fakangalokuloku koloa malu’i nō ngoue he Pangike Fakalalakaka	38
Fakamahino mei he Pule’anga kei lahi pe sēniti he Pangike ki he nō ngoue	38
Tokanga ke faitokonia fanga ki’i pisinisi iiki uesia he <i>COVID-19</i>	38
Tokanga ki he fokotu’utu’u Potungāue Ngoue ke hoko atu toutai’i mokohunu	39
Tokanga ki ha ma’u’anga pa’anga ma’a e kakai he lele lōloa	43
Vouti fika 12 – Potungāue Lao	47
Patiseti ki he Tafa’aki Pilisonē	47
Fehu’ia ongo’i Pule’anga ki he to’o Va’a Pilisone fakamalumu he Potungāue Lao	47
Poupou ke fakamalumu Pilisone he Potungāue Polisi	48
Tu’unga fakatu’utāmaki tokolahi kau sela fakahoa ki he tokolahi kau popula	48
Vouti fika 13 – ‘Ofisi ‘Ateni Seniale	49
Fokotu’u pea poupou’i tali Vouti fika 13	49

Vouti fika 14 – Potungāue Polisi & Tāmate Afi.....	49
Fakama’ala’ala he Patiseti e Potungāue Polisi & Tamate Afi	50
Fu’u tokosi’i kau polisi ki he tokolahi ‘i ai ‘a e fonua.....	51
Fakamatala to’o kongokonga lalahi Vouti Potungāue Polisi & Tāmate Afi & Pilisonē	52
Lolotonga fai ngāue ke vave ange ngaahi hopo fekau’aki mo e faito’o konatapu	53
Ngaahi ngāue ke fakalelei’i ngaahi Vā’a Tāmate Afi.....	53
Tokanga ki he mole fakapa’anga he ngaahi hopo Pule’anga ko e fai fakamahamahalo	53
Kole ke fakaivia fakakau ngāue & fakame’angaue ‘Api Polisi ‘i Mu’a.....	54
Tali Pule’anga ki he fakatangi ke fakaivia ‘Api Polisi Mu’a.....	55
Kole ke faka’inasi ‘aki Ha’afeva ha ‘ofisa melino	55
Tokanga ne ho‘atā mai ngāue ki he faito’o konatapu he silini vahea ki he tau’i faito’o konatapu.....	57
Fakatonutonu ‘oku ‘i ai silini ke fakapa’anga ngāue Vā’a ki he Faito’o Konatapu	58
Tali ki hono fehu’ia pe ‘oku vahe ‘ovataimi kau polisi.....	58
Kelesi	59
Fakamā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea.....	60

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Mōnite 15 Sune 2020

Taimi: 1000-1005

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá.

(Pea na’e me’a hake leva ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, Lord Fakafanua ki hono me’a’angá)

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki. Kole atu ki he Fakafofonga Tongatapu 1 ke tataki mai tautolu he pongipongi ni.

Siaosi Pōhiva: Tau hiva.

(Hiva’i kotoa ‘e he Hou’eiki Mēmipa ‘a e Himi 15)

Siaosi Pōhiva: Mālō fakamolemole kau lau atu pē ‘a e folofola ko eni pou pou ki he’etau ngāue.

<009>

Taimi: 1005-1010

Siaosi Pōhiva: ... (hoko atu pē lotu).

‘Eiki Sea: Fakamālō atu ki he lotu he Fakafofonga Tongatapu 1. Kalake, ko e ‘Eiki Palēmia ‘oku poaki tōmui mai he pongipongi ni. Kātaki kae ui e Hou’eiki Mēmipa e Fale.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. Tapu mo e ‘Eiki Minisitā Fonua mo e Hou’eiki ‘o e Kapineti. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘a ‘Ene ‘Afio, kae’uma’ā e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Fale ki he ‘aho ni, ‘aho Mōnite 15 ‘o Sune 2020.

(Taliui ‘o e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea)

<003>

Taimi: 1010-1015

(Hoko atu ‘a e Taliui)

Kalake Tēpile: Sea ka u to e fakaongo mu’a, Sēmisi Kioa Lafu Sika, ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ē taliui.

Poaki

Ko e ‘Eiki Palēmia hangē pē ko ho’o me’a ‘oku poaki toki me’a tōmui mai, pea ko e Hou’eiki Mēmipa ‘e toko tolu ‘oku nau kei tukuvakā ‘i tu’apule’anga ‘oku nau kei hoko atu ‘enau poaki,

‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Nōpele Vaha’i, mo ‘Eiki Nōpele Fusitu’a. Ko e ‘Eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali mai hono ui ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘e toki me’a tōmui mai pē, mālō ‘Eiki Sea.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Ta’ehāmai ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo ene ‘Afio Tama Tu’i Tupou VI, tapu pea mo e Ta’ahine Kuini, Nanasipau’u, tapu pea mo Pilinisi Ata kae‘uma’ā ‘a e Hou’eiki ‘o e fonua, tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpele, tapu atu ki he Hou’eiki Minisitā, tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Mālō ho’omou laumālie lelei ki he pongipongi ni Hou’eiki, hangē pē ko e ‘asenita ngāue na’a mou mea’i na’e toloi mai ‘a e Falé ‘i he ‘aho Tu’apulelulu, ‘aneafi, kei ho’atā, ki he pongipongi ni. Pea hangē pē ko e me’a ko ē na’a ku lave atu ki ai ‘i he’etau toloi mai ‘i he ‘aho Tu’apulelulu, ko e houa ‘e 2 ko ē na’a tau toloi mai ai ‘i he Tu’apulelulu ‘e tānaki ia ki he’etau hiki ngāue ‘i he uike ni. Pea ‘oku ou tui mahalo ‘e fiema’u ke fakalahi mo ‘etau houa ngāue ‘i he lele atu ko ē ‘a e polokalama ‘o e uike ni, koe’uhī pē ko e ngaahi ngāue ‘oku fakapolokalama ki he Falé ke fakakakato kimu’a ki he’etau māhina fakataha ko eni ‘o Sune.

Hou’eiki ko e tohi māhina ko eni ‘a e Fale Alea na’e ‘osi tali ‘e he Kōmiti ‘Asenita pea na’e te’eki ai ke fakahū mai ki Fale ni, kā ‘oku tau lolotonga ngāue’aki ‘a e ngaahi ‘aho ko eni na’e fai ‘a e felotoi pea mo e Pule’angá ke tau ngāue ai, ‘a ia na’e huufi mai ‘a e Fale ‘aho 7 ‘o Mē, pea na’e kamata ‘etau fakataha ‘i he ‘aho Mōnite 11 ‘o Mē ‘o a’u mai ki he ‘aho ni, ‘aho Mōnite ‘aho 15 ‘o Sune.

‘Asenita ngāue ‘a e Fale

Hou’eiki ‘oku mou ‘osi mea’i pē ko e Lao ko eni ke Fakahū atu ‘a e Pa’anga ki he Ngaahi Ngāue ‘a e Pule’anga, fiema’u ke fakakakato ia kimu’a ‘i he ‘aho 30 ‘o e māhina ni. ‘A ia ‘oku toe pē ngaahi ‘aho ‘e 10, kā koe’uhī ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi ngāue makehe mou mea’i pē ko e ngaahi Lao Fakaangaanga na’e ‘osi tufa atu ke mou lau, faka’amu ‘a e Pule’angá ke fakakakato mo e ngāue ko eni kimu’a pea tau mālōlō atu ki he māhina Siulai, ‘a ia ko e Lao Fakaangaanga eni ‘e 6, tānaki atu ki ai pea mo e ngaahi *Regulations* ‘e 8, pea mo e ngaahi Lipooti ...

<005>

Taimi: 1015-1020

‘Eiki Sea: ...Fakata’u ‘e 17... Ko ia ‘e Hou’eiki ‘oku ou kole atu ke tau foki mai ‘i he efiāfi ni ‘i he 6 ki he 8 pea mahalo ‘e fiema’u ke tau to e fakataha pē ‘i he houa efiāfi ‘i he toenga ‘o e uike ni koe’uhī pē ‘oku ‘i ai ‘a e faka’amu ke fakakakato e Patiseti ‘a e Pule’anga ‘i he uike ni koe’uhī ka tau hoko atu ki he ngaahi lao fakaangaanga ‘i he uike kaha’u. Fakamālō atu Hou’eiki kole atu ke tau liliu ‘o Kōmiti Kakato.

Kōmiti Kakato

(Liliu ‘o Kōmiti Kakato pea me’a mai Sea Kōmiti Kakato ki hono me’a’anga)

Me’a Sea

Sea Kōmiti Kakato: Ko e tala fakatapu ē kuo feia ‘e he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea tau fakafeta’i pē ki he ‘Otua Mafimafi fakalaumālie lelei e Hou’eiki koloa tatau ko ia ‘oku kei toka ai e melino mo e lelei faka-‘Otua hangē ko e lotu na’a tau kamata’aki ‘i he Tonga kotoa pē kae ‘ikai ‘i Tonga ni pē mo muli na foki talitali lelei kimoutolu Hou’eiki he pongipongi ni ki he’etau fatongia kuo tuku mei he Pule’anga ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea na’a tau toloi he uike kuo ‘osi he Vouti 9 tau kei lolotonga feme’a’aki pē ai ‘a e Pa’anga Hū Mai mo e Tute pea kiate au Hou’eiki kuo maama lelei kia au e vouti ia ko eni, kiate au ka ‘i ai ha potungāue ‘oku maama lelei taha ‘a ‘enau fakamatala ‘enau potungāue talu mei he Pule’anga ko eni kuohili ki he potungāue ko eni mou me’a pē ki he lētio ‘oku nau polokalama he uike ki he uike ki he uike ki he uike pea ko e me’a ko eni ‘oku fai ai e feme’a’aki ‘i Fale ni ko e maama atu kapau te mou me’a ki he ‘ū polokalama ko eni ‘oku nofo ‘i he ‘uhinga ‘o e pa’anga hū mai mo e tute pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi fakamatala ‘o e *border* ‘uhinga ‘o e *custom* kau ia he potungāue maama lelei ‘enau hanga ‘o fakamaama ‘a e ngāue ‘a e potungāue tatau mo ia mo e Potungāue Fonua kapau te mou me’a lelei ki he’enau ngaahi polokalama ‘oku tuku mai he letiō mahino lelei ‘etau ngāue ‘atautolu kā kiate au kuo maama lelei kiate au ‘a e vouti ko eni na’a mo e taimi ‘a e Sea mo e ‘etau ngāue ki he uike kaha’u tau hoko atu ki he Vouti hono 10

Māteni Tapueluelu: Sea laumālie lelei pē ‘a e Feitu’u na ke ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakamatala atu ko eni Fakafofonga na’e kamata e ‘ū maama ko eni mei he Feitu’u na ‘ikai ke ‘ilo pē ko e hā e me’a ‘oku mou to e fifili ai *consult* kitautolu ia ‘i he uike kotoa pē he letiō pea ko ho’omou feme’a’aki ko ena te mou fakatuai’i ai pē ‘etau taimi kā kiate au me’a mai

Tokanga ki he to’o pa’anga he vouti ki he ngaahi ngāue ki he pule lelei

Māteni Tapueluelu: Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea mālō ho’o laumālie ki he pongipongi ni fakatapu atu ki he Feitu’u na kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato ‘Eiki Sea kae fakamālō atu ‘i he ‘omai e ki’i faingamālie ko eni ko hono ‘uhinga ko e fakakakato pē ‘a e ki’i tokanga ‘a motu’a ni na’e kamata ‘i he uike kuo’osi fekau’aki mo e vouti ko eni. Ko u tui pē Sea ‘e ‘i ai pē ‘a e ‘uhinga pea mo e fakamatala na’e me’a mai’aki he Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai mo e Tute ka ‘oku tokanga ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea hangē ko ia ‘i he peesi 163,164,165, ko hono ‘uhinga pē ko e founa vahevahe ko ia ‘o e vouti ko eni Sea ‘i he ta’u fakapa’anga kuo ‘osi na’e ‘i ai ‘a e ngaahi polokalama mahino na’e vahe’i honau pa’anga pau kau ai e ‘atita ko e lao ko e va’a pule’i ‘o e kau’āfonua ko e tānaki fakamatala mo e tekinolosia ko e fakatotolo ‘oku ‘osi to’o kātoa ia ‘i he ta’u ni ‘i he ta’u ko eni ‘oku fokotu’u mai Sea pea ko e tokanga ko eni ‘a e motu’a ni he ko e meimei ko e ngaahi va’a ko eni ‘oku kaunga ia ki he pule lelei pē ko e *governance*...

<007>

Taimi: 1020-1025

Māteni Tapueluelu : ... - , pea mo e *compliance*, pea 'oku ai e tokanga ai Sea, 'oku ou tui pē 'oku fakatahataha'i eni ki ha feitu'u. Ko e anga pē 'a e faka'amú Sea, ke ongo atu, 'oku tō mo'oni 'a e fakamamafá, ki hono tokanga'i 'o e *border*, pea mo e ngaahi va'a 'oku nau tokanga'i 'a e tafa'aki ko eni. Mahino 'a e tafa'aki tānaki pa'angá ia Sea. 'E toki me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā ia mo e ngaah

policy ko iá hangē ko e tukuhau ki he tapaká, ko e tu'utu'uni ki he sipi (*hūfanga he fakatapu*), ko e me'alele. Mahino ia 'e toki fakahū mai ia *detail* 'amui, ka ko e tokanga eni ia 'Eiki Sea ki he tafa'aki ko ení ko e malú. Ko hono 'uhingá 'oku 2 'a e fatongia tefito 'o e tafa'aki ko ení, ko e tñaki 'o e tukuhau mo e tuté, kae pehē ki he malu 'a hotau kau'āfonua Sea, ko hono 'uhingá ko e vaha'a taimi ko eni 'oku lolotonga luelue ai 'a e fonuá ni. Mo 'eku faka'amu pē Sea, 'oku 'oange ha ivi fe'unga mo'oni ki he ngaahi va'a 'oku nau fai fatongia kau tonu ki he tafa'aki ko iá. Kau ki he fakatotolo mo e 'atita mo e lao, ki he tafa'aki ko eni Sea ki hono pule'i 'o e faito'o konatapú mo e ngaahi me'atau, mo ha to e koloa pē 'oku ta'efakalao ke hū mai ki he fonuá ni Sea.

Ka na'a ku kole pē ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá, 'i he uike kuo 'osí, 'a ia 'oku to e Minisitā pē ki he Pa'anga Hū mai mo e Tuté, ke tokoni mai angé 'o fakama'ala'ala pē 'oku tñaki 'a e ngaahi silini ko eni na'e tufa ki he ngaahi va'a ko ení, 'a ia 'oku mahino ia 'oku to'o ia he ta'u fakapa'anga ko eni 'oku fokotu'u mai 'o fakatahataha'i ki fē. Ko e me'a pē 'oku mahinó Sea, ko hono fakatahataha'i ki ha fo'i sino'i pa'anga ha feitu'u pē ia. Pule 'a e ni'ihí taki he tafa'aki ko ení, ko fē 'a e va'a ke *prioritise* he 'ave ki ai e pa'anga. 'Ikai ke toe tu'utu'unia pau ia, 'o hangē ko hono vahevahe patonu mai, 'i he vouti ko ení he ta'u fakapa'anga kuo 'osí, he ko e lao foki ia. Ko e fakama'ala'ala atu pē Sea 'e tokoni lahi ia ki he motu'á ni. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Me'a mai 'Eiki Minisitā ki he me'a 'oku fai ki ai e hoha'a 'a e Fakafongá.

Tali ki hono fehu'ia ngaahi pa'anga ki he ngaahi ngāue ki he pule lelei

'Eiki Minisitā Tñaki Pa'anga Hū Mai : Tapu pea mo e 'Eiki Seá, pea ko u kole ke u fakatapu ki he Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakatō, kae 'atā mo'oku ke fai atu ha tokoni atu ki he fehu'i ko ení 'Eiki Sea. Ko u fakamālō ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, 'i he huluhulu 'oku 'omai ki he Falé 'Eiki Sea he pongipongí ni. Toe pē 'a e fo'i 'aho 'e 10, kamata mei he 'ahó ni pea tau 'osi he ngaahi 'aho ngāué. 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e fokotu'u mai mei he 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, pea 'oku pule pē Seá he hoko atu 'a e ngāué he tu'a 'ovatimi 'Eiki Sea. 'Oku 'uhinga pē foki ia 'Eiki Sea, kapau 'e 'ikai ke lava 'a e 'asenita ngāue 'a e Falé. Ko e motu'á ni 'oku ou tui, kuo kakato 'a e fatongia 'o e Pule'angá hono 'omai 'a e fakamatala ko ení 'Eiki Sea.

Ko e Patiseti ko ení na'e 'uluaki fakahū mai ia ki he Fale Aleá māhina 'e taha kimu'a pea toki huufi 'a e Falé he 'aho 7 'Eiki Sea. Pea ko e 'uhinga mo e kaveinga ngāue ko ia 'a e Potungāue Pa'angá mo e Pule'anga, ke ma'u ha taimi fe'unga 'a e Hou'eiki Mēmipá, ke nau me'a 'o me'a ki he patisetí. Na'e 'osi 'atā foki ki he ngaahi Kōmití ia, Kōmiti Pa'angá mo e ngaahi Kōmití kātoa Tu'uma'u 'a e Falé, ke fai ha'anau ngāue ki he Patisetí, ka ko e taimi ko ia 'oku kamata ai hono aleá, 'oku tau fononga molemole pē he ngaahi *issue* 'oku 'ikai ke mahino ke to e fakamahino'i. Ka 'oku ou tui au 'Eiki Sea, ko e toenga 'etau ngāue ko ení 'oku tonu ke 'osi pē ia he Tu'apulelulú, pea 'oku 'ikai ke u tui 'e to e fiema'u ha taimi mavahe. Tukukehe kapau 'e tuku tāupe pē e Hou'eiki Mēmipá ia 'i he fanga ki'i me'a noa'ia pē, kuo tu'o fiha hono toutou fakamahino'i.

Tali ki he fehu'ia pa'anga he Patiseti ki he ngaahi fakataha talitali Pule'anga mo e kau Mēmipa

'Uluaki e me'a Sea 'oku ou fie fakatonutonu 'a e lēkootí, felāve'i pea mo e Potungāue Pa'angá. Ko e 'uhingá ko e polokalama na'e fai he letiō 'e he ni'ihí, 'o fakahā ai ko e pa'anga ko eni 'oku fakamoleki he 'esitimeti 'a e Potungāue Pa'angá 'i he talitali 'a e ngaahi fakataha 'a e Potungāue 'oku pehē tokua 'oku pa'anga 'e 1 kilu 7 mano. Sea, ko e pa'anga ko eni 'oku 'asi he 'Esitimeti, pa'anga 'e 1 kilu 3 mano tupu. Ko e ngāue angamaheni pē eni ia, pea 'oku 'ikai ko e Potungāue Pa'angá pē 'Eiki Sea, kātoa 'a e ngaahi Potungāue kātokatoa 'a e Pule'angá, 'oku 'i ai 'a e pa'anga ki he CEO, 'Eiki Minisitā mo 'ene kau ngāué, ke fai'aki ha ngaahi talitali ko e 'uhingá ko e ngaahi fakahoko honau ngaahi fatongia.

'I he vouti ko ē 'a e Fale Aleá 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e pa'anga...

<008>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: 'e 6000 ai ki he Mēmipa kotoa pē 'a ia ko e pa'anga 'e 500 ki he māhina ko e 'uhingá ko e fatongia 'o e Mēmipa Fale Aleá 'oku fakahoko ki he fakataha pea mo e kakai kau pisinisi, vāhenga filí 'i he lolotonga 'ene faifatongia. Ko e pa'anga ia 'e fai 'aki e fatongia 'o e Fakafofonga 'o e Kakaí. Pea kapau 'oku māfana 'a e kau Fakafofonga ia 'o 'ikai ke fiema'u taimi ko ē te tau to e foki ai ko ē ki he Vouti 'a e Fale Aleá pea mou fokotu'u mai ke to'o ia. Ke to'o 'a e pa'anga 'e 6000 ko ē 'oku 'oatu ki he Fakafofonga ke fakahoko 'aki hono fatongia ke 'ave ia ki ha me'a kehe. Ka ko e fatongia angamaheni ko e Fale Pa'anga 'oku 'i ai e ngaahi Va'a Ngāue 'e 12. Pea ko e 'uhinga ko e *accountability* 'oku vahevahe ia 'i he ngaahi va'a kotoa pē 'e 'ave ki ai e pa'anga ko ení.

Tali pule'anga 'ikai to'o he Patiseti ngaahi fatongia ki he teke pule lelei

Ko hono ua 'Eiki Sea ko e tālafili ko ē ki he vahevahe polokalama, kapau te mou me'a Hou'eiki ki he *corporate plan* ko eni 'a e Potungāue Tānaki Pa'angá peesi 18 'oku fakaikiiki mai ai hono *restructure* pē ko hono to e fokotu'utu'u fo'ou 'a e Potungāue ko ení. Ko e 'uhinga ko ē 'oku 'asi mai ai 'a e 0 'i he 'esitimeti ko e 'uhinga ko e anga ko ē hono tauhi ko ē lēkooti pea mo hono fakafehoanakí ke mahino pē ko e ta'u fakapa'anga 20/21 na'e 'ikai ke 'i ai ha silini 'i he fo'i tafa'aki ko iá ka 'oku hiki e fo'i polokalama ia ko iá ia 'o fakamalumu ia pē ko e *sub-program* 'i ha fo'i polokalama lahi 'e taha ko hono 'uhinga ia 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke 'uhinga ia 'oku tamate'i 'a e ngaahi tefito'i ngāue fatongia, ngaahi fatongia mahu'inga pē eni ia ka ko e 'uhinga ko hono to e fokotu'utu'u fo'ou 'oku 'ave leva ia 'o fakamalumu 'i he fo'i Polokalama Fika 3 pea 'oku toki *sub-program* ai 'o 'i ai e ngaahi kupu ko eni 'Eiki Sea. Hangē ko ia nau lave ki ai 'Eiki Sea ko e pa'anga ngāue ki he Potungāue 'oku to e ki'i holo hifo ia pea mei he ta'u lolotonga. Ko e pa'anga tānaki 'oku holo lahi 'aupito ia, holo 'aki ia e 15 miliona. Ko e anga ia e fakafuofua. 'E lava pē ia ke tau fononga atu he mafi ko eni 'o e COVID 'e lava pē ia ke to e lahi ange ai. Ka ko e fakafuofua ia 'Eiki Sea pea 'oku ou tui pē 'oku mahino atu e ki'i fakamaama ko eni 'Eiki Sea pea ko u fokotu'u atu ai pē Vouti Tānaki Pa'anga ke tau tali.

Siaosi Pōhiva: Sea fakamolemole. Ki'i nounou pē.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā e tali mahino ka 'oku 'ikai ke to'o e ngaahi fatongia ko eni 'i he Potungāue ko eni ka 'oku tau fakamalumu ki ha ngaahi kupu 'i he ngāue fakataha pē 'i loto, Mālō 'aupito e fakamaama. Me'a mai Tongatapu Fika 1.

Siaosi Pōhiva: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea. Tapu pea mo e Palēmia kae 'uma'a e Hou'eiki Minisitā. Tapu pea mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpele kae'uma'a 'a e kau Fakafofonga 'o e Kakaí. Mālō Sea e kei tataki pea 'oku taumu'a tonu pē 'etau fonongá. Sea 'oku fakamālō heni ki he Minisitā koe'uhī ko e Potungāue, kau eni he Potungāue mahu'inga mo'oni. Potungāue eni 'oku ne tokanga'i 'a hono tataki, 'a hono tānaki e pa'anga 'oku mo'ui ai 'a e fonua ni, fai 'aki e ngaahi fakahoko fatongia. Me'a 'oku ou tokanga ki ai Sea koe'uhī ko e Potungāue eni 'oku mohu 'ahi'ahi, mohu fili pea tokanga pē 'a e motu'a ni ia ke fakaiuia mu'a ha ngaahi me'angāue, ko u 'ilo pē 'oku 'osi fai e teuteu ki ai 'a e Minisitā mo 'ene Potungāue ka 'oku totonu ke to e fakalahi 'a hono fakaiuia ha kau ngāue, me'angāue ke fakasi'isi'i 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'oku fa'a hoko he kau ngāue 'i uafú pea mo hono tānaki 'o e tukuhaú. Sea ko e ki'i fehu'i pē ia 'e taha ko u loto au ke u fehu'i ke fakamahino pē ia 'e he Minisitā 'a e ngaahi vaka 'iote 'oku tau 'i Neiafú ke to e ki'i fakama'ala'ala mai angé ki he ngaahi me'a 'oku 'aonga hono tānaki 'a e ngaahi totongi ko ia. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga. Hangē ko e me'a 'oku ke me'a ki ai 'oku 'i ai pē ngaahi tu'utu'uni mo e Lao 'a e faka-Potungāue ki hono fakaiuia pea mo hono tataki e ngāue 'a e ngaahi Potungāue tautatefīto ki he Potungāue ko eni, pea 'oku 'i ai pē mo e Lao ka nau maumau'i pau leva ke tautea'i kinautolu. 'E 'Eiki Minisitā ...

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Mālō 'aupito Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai fekau'aki mo e 'ū ...

<009>

Taimi: 1030-1035

Sea Kōmiti Kakato: ... 'ū 'iote ko ena.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Seá mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé.

'Eiki Sea ko e kongá 'uluakí ko hono fakaiuia ko ē 'a e potungāue. 'Eiki Sea ne u lave pē ki ai he uike kuo 'osí 'oku kau e potungāue ko eni 'Eiki Sea 'i he potungāue kaukaua mo'oni fakaiuia faka-ngāue 'i he *staff*. Pea 'oku fai e fengaue'aki lelei pē ia pea mo e *PSC* pea mo Fale Pa'anga ki hono fakakakato e fiema'u pea mo e *training* ki he va'a ko eni 'Eiki Sea. Faka-me'angāue hangē ko ia ne u lave pē ki ai 'oku lolotonga fai e fengaue'aki pea mo e Pule'anga Siainá ki he ngaahi *scan* lalahi 'oku ne lava 'o *scan* e koniteiná pea mo e ngaahi uta kehekehe 'oku tu'uta 'i Tongá ni ke fakakakato pea mo e ngaahi taulanga kehé hangē ko Vava'u.

'Oku 'i ai pea mo e tokanga ki he *executor system* polokalama ngāue ko eni. Tokoni eni 'a

Nu'usila mo 'Aositelēlia 'oku lau miliona 'Eiki Sea pea 'oku 'osi kamata e ngāuē. He 'oku 'osi 'i heni e kau *consultant* ka ko e 'uhingá pē ko e KOVITI-19 'oku ki'i tuai aí. Ka ko 'ene matafi atu ko ení 'Eiki Sea 'e hoko atu e polokalama ko ení ke lava 'omai e me'angāue faka-*electronic* ko ení ke ngaue'aki he potungāuē pea 'e tokoni 'aupito eni ia ki hono pou pou' i mo teke e fefakatau'akí ki he vave mo malu ange.

Ko hono malu' i ko ē 'o e potungāuē 'Eiki Sea 'oku 'i ai pē ngaahi founa ngāue angamāheni kuo 'osi fokotu'u ke malu' i e kau ngāuē pea mei he ngaahi matavaivai fakaengāue hangē ko e *drugs*. Te u fiefia pē ke fakahā heni Sea na'e 'i ai e toko ua he potungāuē na'e 'osi fai e ngāue ki ai pea 'oku 'osi tuku atu ki tu'a 'oku kei toe ke fai e hopo ki ai. Na'á na fengaue'aki pea mo hono 'omai 'o e faito'o konatapu he na'á na 'ilo ki ai pea 'oku 'osi tuku ia ki he Fakamaau'angá. Pea 'oku kau eni ia 'Eiki Sea he me'a 'oku fakamamafa' i ma'u pē 'e he kau ngāuē 'a e mahu'inga ke fakahoko totonu 'o fakahoko ki he lelei tahá honau fatongiá 'i he malu' i ke malu mo e hao 'a e kau'āfonuá.

Ko e ngaahi 'ioté 'Eiki Sea 'oku 'i ai pē tu'utu'uni 'o e founa ngāue ki ai angamāheni pē ia ki he taimi 'oku nau tu'uta mai ai ki Tongá ní ki hono malu' i kinautolu pea mo hono *clear* pea pehē ki he taimi 'oku nau mavahe atu aí. Ko e taimi ni 'oku fuoloa mai hono ta'ofi 'a e ngaahi 'iote kotoa pē ke nau tu'uta mai ki he fonuá ní pea 'oku kei lele pē 'a e tu'utu'uni ko ení 'Eiki Sea. Pea ko e *port of entry* ko e Taulanga Nuku'alofá pē. Ka 'i ai ha vaka uta koloa pē ko ha 'iote 'oku fiema'u ke tu'uta mai ki he fonuá ni ko e Taulanga Kuini Sāloté pē 'oku ngofua ke nau tu'uta mai ki aí pea 'oku fai pē fengaue'aki angamāheni pē ia mo e ngaahi kupu fekau'akí ke foaki hanau ngofua ke nau tu'uta mai ki Tongá ni.

'Oku 'i ai e tokoni mai foki 'Eiki Sea pea mo e Taumalu' i 'Ene 'Afíó fengaue'aki mo e Kasitomú ki hono malu' i 'a hotau konga tahí ki ha ngaahi vaka 'oku hū ta'efakalao mai tautēfito ki he taimi ko ení 'Eiki Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā. Me'a mai.

Veivosa Taka: Sea tapu pea mo e Feitu'ú na.

Sea Kōmiti Kakato: 'Osi pē ho'o me'a mai koé tau 'unu leva. Mālō. Me'a mai.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Fale 'eikí ni. 'Eiki Sea ko e ki'i fehu' i nounou pē eni ia ki he 'Eiki Minisitā ke fakama'ala'ala mai e ki' i me'a na'e 'omi he uike kuo 'osí fekau'aki pea mo hono tñaki peseti 'e 10 ki he loló. Ko e 'uhingá 'oku ki' i tō lalo pea ko 'ene hiki ko eni e loló ko eni he 'aho 16 'e to e to' o pē 'e hokohoko atu pē kae toki, ko e ki' i fehu' i pē ia Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'aupito Fakafofonga. Mahu'inga ia kia tautolu 'i motú fehu' i lelei 'aupito. 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Feitu'ú na mo e Falé. 'Eiki Sea hangē pē ko ia na'a ku fakahoko 'i he uike kuo 'osí ko e 'uhinga hono ki' i hilifaki e ki' i tekiteki ko ení 'Eiki Sea 'uhingá pē ko e ki' i tō lalo ko ē 'a e loló he taimi ní pea ko e faingamālie ia ke tñaki ha ki' i koini ai. Mea' i pē he Falé ni 'oku tukuhifo 'aupito 'a e tukuhau ia 'o e me'alelé pea 'oku

‘i ai e hoha’a ‘i he *social media* mo e kakaí ‘Eiki Sea ko e ‘uhingá ko hono fakangatangata pē ko eni ‘o ngata he ta’u ‘e 15. Ko e founa ngāue ‘Eiki Sea ‘oku hoko ‘a e ngaahi me’alele motu’á he fonuá ni ko e palopalema lahi ia ki he ‘ātakaí. Pea taimi ko ē ‘e fakahoko ai ‘a e ngāue ko eni ‘Eiki Sea ‘oku mahino pē ia ki he Pule’angá. ‘Oku ‘i ai e ngaahi me’alele ia ‘oku ‘osi ‘omai pē ‘oku lolotonga ‘omai pē ...

<002>

Taimi: 1035-1040

Sea Kōmiti Kakato: ... ‘ū ‘iote ko ena.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Seá mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Falé.

‘Eiki Sea ko e kongá ‘uluakí ko hono fakaivia ko ē ‘a e potungāue. ‘Eiki Sea ne u lave pē ki ai he uike kuo ‘osí ‘oku kau e potungāue ko eni ‘Eiki Sea ‘i he potungāue kaukaua mo’oni fakaivi faka-ngāue ‘i he *staff*. Pea ‘oku fai e fengāue’aki lelei pē ia pea mo e *PSC* pea mo Fale Pa’anga ki hono fakakakato e fiema’u pea mo e *training* ki he va’a ko eni ‘Eiki Sea. Faka-me’angāue hangē ko ia ne u lave pē ki ai ‘oku lolotonga fai e fengāue’aki pea mo e Pule’anga Siainá ki he ngaahi *scan* lalahi ‘oku ne lava ‘o *scan* e koniteiná pea mo e ngaahi uta kehekehe ‘oku tu’uta ‘i Tongá ni ke fakakakato pea mo e ngaahi taulanga kehé hangē ko Vava’u.

‘Oku ‘i ai pea mo e tokanga ki he *executor system* polokalama ngāue ko eni. Tokoni eni ‘a Nu’usila mo ‘Aositelēlia ‘oku lau miliona ‘Eiki Sea pea ‘oku ‘osi kamata e ngāue. He ‘oku ‘osi ‘i heni e kau *consultant* ka ko e ‘uhingá pē ko e KOVITI-19 ‘oku ki’i tuai ai. Ka ko ‘ene matafi atu ko eni ‘Eiki Sea ‘e hoko atu e polokalama ko eni ke lava ‘omai e me’angāue faka-*electronic* ko eni ke ngaue’aki he potungāue pea ‘e tokoni ‘aupito eni ia ki hono poupu’i mo teke e fefakatau’akí ki he vave mo malu ange.

Ko hono malu’i ko ē ‘o e potungāue ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai pē ngaahi founa ngāue angamāheni kuo ‘osi fokotu’u ke malu’i e kau ngāue pea mei he ngaahi matavaivai fakaengāue hangē ko e *drugs*. Te u fiefia pē ke fakahā heni Sea na’e ‘i ai e toko ua he potungāue na’e ‘osi fai e ngāue ki ai pea ‘oku ‘osi tuku atu ki tu’a ‘oku kei toe ke fai e hopo ki ai. Na’á na fengāue’aki pea mo hono ‘omai ‘o e faito’o konatapu’u he na’á na ‘ilo ki ai pea ‘oku ‘osi tuku ia ki he Fakamaau’angá. Pea ‘oku kau eni ia ‘Eiki Sea he me’a ‘oku fakamamafa’i ma’u pē ‘e he kau ngāue ‘a e mahu’inga ke fakahoko totonu ‘o fakahoko ki he lelei tahá honau fatongiá ‘i he malu’i ke malu mo e hao ‘a e kau’āfonuá.

Ko e ngaahi ‘iote’ ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai pē tu’utu’uni ‘o e founa ngāue ki ai angamāheni pē ia ki he taimi ‘oku nau tu’uta mai ai ki Tongá ní ki hono malu’i kinautolu pea mo hono *clear* pea pehē ki he taimi ‘oku nau mavahe atu ai. Ko e taimi ni ‘oku fuoloa mai hono ta’ofi ‘a e ngaahi ‘iote kotoa pē ke nau tu’uta mai ki he fonuá ní pea ‘oku kei lele pē ‘a e tu’utu’uni ko eni ‘Eiki Sea. Pea ko e *port of entry* ko e Taulanga Nuku’alofá pē. Ka ‘i ai ha vaka uta koloa pē ko ha ‘iote ‘oku fiema’u ke tu’uta mai ki he fonuá ni ko e Taulanga Kuini Sāloté pē ‘oku ngofua ke nau tu’uta mai ki ai pea ‘oku fai pē fengāue’aki angamāheni pē ia mo e ngaahi kupu fekau’akí ke foaki hanau ngofua ke nau tu’uta mai ki Tongá ni.

‘Oku ‘i ai e tokoni mai foki ‘Eiki Sea pea mo e Taumalu’i ‘Ene ‘Afió fengaue’aki mo e Kasitomú ki hono malu’i ‘a hotau kongā tahí ki ha ngaahi vaka ‘oku hū ta’efakalao mai tautēfīto ki he taimi ko ení ‘Eiki Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. Me’a mai.

Veivosa Taka: Sea tapu pea mo e Feitu’ú na.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Osi pē ho’o me’a mai koé tau ‘unu leva. Mālō. Me’a mai.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Fale ‘eikí ni. ‘Eiki Sea ko e ki’i fehu’i nounou pē eni ia ki he ‘Eiki Minisitā ke fakama’ala’ala mai e ki’i me’a na’e ‘omi he uike kuo ‘osí fekau’aki pea mo hono tānaki peseti ‘e 10 ki he loló. Ko e ‘uhingá ‘oku ki’i tō lalo pea ko ‘ene hiki ko eni e loló ko eni he ‘aho 16 ‘e to e to’o pē ‘e hokohoko atu pē kae toki, ko e ki’i fehu’i pē ia Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘aupito Fakafofonga. Mahu’inga ia kia tautolu ‘i motú fehu’i lelei ‘aupito. ‘Eiki Minisitā.

Fakama’ala’ala ki he ngaahi ngāue ke fakaivia Potungāue Tānaki Pa’anga mo Tute

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Feitu’ú na mo e Falé. ‘Eiki Sea hangē pē ko ia na’a ku fakahoko ‘i he uike kuo ‘osí ko e ‘uhingā hono ki’i hilifaki e ki’i tekiteki ko ení ‘Eiki Sea ‘uhingā pē ko e ki’i tō lalo ko ē ‘a e loló he taimí ní pea ko e faingamālie ia ke tānaki ha ki’i koini ai. Mea’i pē he Falé ni ‘oku tukuhifo ‘aupito ‘a e tukuhau ia ‘o e me’alelé pea ‘oku ‘i ai e hoha’a ‘i he *social media* mo e kakaí ‘Eiki Sea ko e ‘uhingā ko hono fakangatangata pē ko eni ‘o ngata he ta’u ‘e 15. Ko e founga ngāue ‘Eiki Sea ‘oku hoko ‘a e ngaahi me’alele motu’á he fonuá ni ko e palopalema lahi ia ki he ‘ātakaí. Pea taimi ko ē ‘e fakahoko ai ‘a e ngāue ko ení ‘Eiki Sea ‘oku mahino pē ia ki he Pule’angá. ‘Oku ‘i ai e ngaahi me’alele ia ‘oku ‘osi ‘omaí pē ‘oku lolotonga ‘omaí pē ...

<002>

Taimi: 1040-1045

Sea Kōmiti Kakato: ... ‘ū ‘iote ko ena.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Seá mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Falé.

‘Eiki Sea ko e kongā ‘uluakí ko hono fakaivia ko ē ‘a e potungāue. ‘Eiki Sea ne u lave pē ki ai he uike kuo ‘osí ‘oku kau e potungāue ko ení ‘Eiki Sea ‘i he potungāue kaukaua mo’oni fakaivi faka-ngāue ‘i he *staff*. Pea ‘oku fai e fengaue’aki lelei pē ia pea mo e *PSC* pea mo Fale Pa’anga ki hono fakakakato e fiema’u pea mo e *training* ki he va’a ko ení ‘Eiki Sea. Faka-me’angāue hangē ko ia ne u lave pē ki ai ‘oku lolotonga fai e fengaue’aki pea mo e Pule’anga Siainá ki he ngaahi *scan* lalahi ‘oku ne lava ‘o *scan* e koniteiná pea mo e ngaahi uta kehekehe ‘oku tu’uta ‘i Tongá ni ke fakakakato pea mo e ngaahi taulanga kehé hangē ko Vava’u.

‘Oku ‘i ai pea mo e tokanga ki he *executor system* polokalama ngāue ko ení. Tokoni eni ‘a Nu’usila mo ‘Aositelēlia ‘oku lau miliona ‘Eiki Sea pea ‘oku ‘osi kamata e ngāué. He ‘oku ‘osi ‘i heni e kau *consultant* ka ko e ‘uhingá pē ko e KOVITI-19 ‘oku ki’i tuai aí. Ka ko ‘ene matafi atu ko ení ‘Eiki Sea ‘e hoko atu e polokalama ko ení ke lava ‘omai e me’angāue faka-*electronic* ko ení ke ngaue’aki he potungāué pea ‘e tokoni ‘aupito eni ia ki hono poupou’i mo teke e fefakatau’akí ki he vave mo malu ange.

Ko hono malu’i ko ē ‘o e potungāué ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai pē ngaahi founa ngāue angamāheni kuo ‘osi fokotu’u ke malu’i e kau ngāué pea mei he ngaahi matavaivai fakaengāue hangē ko e *drugs*. Te u fiefia pē ke fakahā heni Sea na’e ‘i ai e toko ua he potungāué na’e ‘osi fai e ngāue ki ai pea ‘oku ‘osi tuku atu kitu’a ‘oku kei toe ke fai e hopo ki ai. Na’á na fengaue’aki pea mo hono ‘omai ‘o e faito’o konatapu he na’á na ‘ilo ki ai pea ‘oku ‘osi tuku ia ki he Fakamaau’angá. Pea ‘oku kau eni ia ‘Eiki Sea he me’a ‘oku fakamamafa’i ma’u pē ki he kau ngāué ‘a e mahu’inga ke fakahoko totonu ‘o fakahoko ki he lelei tahá honau fatongia ‘i he malu’i ke malu mo e hao ‘a e kau’āfonua.

Ngāue Pule’anga ki he ngaahi ‘iote pea moe malu & hao kau’āfonua

Ko e ngaahi ‘iote ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai pē tu’utu’uni ‘o e founa ngāue ki ai angamāheni pē ia ki he taimi ‘oku nau tu’uta mai ai ki Tongá ní ki hono malu’i kinautolu pea mo hono *clear* pea pehē ki he taimi ‘oku nau mavahe atu aí. Ko e taimi ni ‘oku fuoloa mai hono ta’ofi ‘a e ngaahi ‘iote kotoa pē ke nau tu’uta mai ki he fonua ní pea ‘oku kei lele pē ‘a e tu’utu’uni ko ení ‘Eiki Sea. Pea ko e *port of entry* ko e Taulanga Nuku’alofá pē. Ka ‘i ai ha vaka uta koloa pē ko ha ‘iote ‘oku fiema’u ke tu’uta mai ki he fonua ni ko e Taulanga Kuini Sāloté pē ‘oku ngofua ke nau tu’uta mai ki aí pea ‘oku fai pē fengaue’aki angamāheni pē ia mo e ngaahi kupu fekau’akí ke foaki hanau ngofua ke nau tu’uta mai ki Tongá ni.

‘Oku ‘i ai e tokoni mai foki ‘Eiki Sea pea mo e Tau Malu’i ‘Ene ‘Afió fengaue’aki mo e Kasitomú ki hono malu’i ‘a hotau kongá tahí ki ha ngaahi vaka ‘oku hū ta’efakalao mai tautēfito ki he taimi ko ení ‘Eiki Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. Me’a mai.

Veivosa Taka: Sea tapu pea mo e Feitu’ú na.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Osi pē ho’o me’a mai koé tau ‘unu leva. Mālō. Me’a mai.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Fale ‘eiki ni. ‘Eiki Sea ko e ki’i fehu’i nounou pē eni ia ki he ‘Eiki Minisitā ke fakama’ala’ala mai e ki’i me’a na’e ‘omi he uike kuo ‘osí fekau’aki pea mo hono tānaki peseti ‘e 10 ki he loló. Ko e ‘uhingá ‘oku ki’i tō lalo pea ko ‘ene hiki ko eni e loló ko eni he ‘aho 16 ‘e to e to’o pē ‘e hokohoko atu pē kae toki, ko e ki’i fehu’i pē ia Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘aupito Fakafofonga. Mahu’inga ia kia tautolu ‘i motú fehu’i lelei ‘aupito. ‘Eiki Minisitā.

Tali ki he hoha'a ki he teu ta'ofi hū mai me'alele laka hake he ta'u 15 hono motu'a

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Feitu'u na mo e Falé. 'Eiki Sea hangē pē ko ia na'a ku fakahoko 'i he uike kuo 'osi ko e 'uhinga hono ki'i hilifaki e ki'i tekiteki ko ení 'Eiki Sea 'uhingá pē ko e ki'i tō lalo ko ē 'a e loló he taimi ní pea ko e faingamālie ia ke tānaki ha ki'i koini ai. Mea'i pē he Falé ni 'oku tukuhifo 'aupito 'a e tukuhau ia 'o e me'alelé pea 'oku 'i ai e hoha'a 'i he *social media* mo e kakai 'Eiki Sea ko e 'uhingá ko hono fakangatangata pē ko eni 'o ngata he ta'u 'e 15. Ko e founa ngāue 'Eiki Sea 'oku hoko 'a e ngaahi me'alele motu'á he fonuá ni ko e palopalema lahi ia ki he 'ātakai. Pea taimi ko ē 'e fakahoko ai 'a e ngāue ko ení 'Eiki Sea 'oku mahino pē ia ki he Pule'angá. 'Oku 'i ai e ngaahi me'alele ia 'oku 'osi 'omai pē 'oku lolotonga 'omai pē ...

<002>

Taimi: 1045-1050

'Eiki Minisitā Pa'anga: kuo 'osi kumi ia ke 'omai. Kuo pau pē ke tuku atu ha taimi fe'unga ke lava 'o fai e fengāue'aki ki he tū'uta e ngaahi me'alele ko eni pea ka 'osi ko ia, ko 'ene ngatá ia. Pea 'e tokoni eni ia ki he fonua ...

Kole 'oua fu'u tāpuni 'aupito faingamālie 'omai me'alele laka hake ta'u 15

'Eiki Minisitā Polisi: Sea, kātaki pē mu'a Sea ko e 'ai pē ke u ki'i kole ange pē ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga ke ne to e fakamāhino'i ange pē mu'a 'a e me'a ko ē na'e me'a mai ki ai. 'E 'Eiki Minisitā, koe'uhi pē ko e lahi e fetu'utaki mai fekau'aki mo e fakangatangata ko ena ko ē na'a ke toki me'a mai ki ai ko ē ki he ta'u 'e 15. Ka ko e kole mai ia ke pehē ke 'uhi ke tukuatu pē mu'a e mafai ki he Feitu'u na ke nau kole mai pē ki ai kae 'oua 'e fu'u tāpuni 'aupito kae hangē pē ko ho'o me'a ke kei faka'atā atu pē. Ka koe'uhi ko e 'oatu pē ia ki he Feitu'u na ke 'uhi ke tuku atu pē ki he Feitu'u na 'a e māfai ko ia. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā pa'anga: Tapu pea mo e Sea pea tapu pea mo e toenga 'o e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale 'Eiki Sea. Ko e kau he laumālie ko ē 'o e fatu ko ē e Lao, ko e faingofua *very simple* pea 'ata kitu'a pea taliui. Ko e taimi ko ē 'oku to e 'ai ai ia ke faitu'utu'uni 'a e motu'a ni pē ko e *CEO* 'Eiki Sea, 'e hoko leva 'a e filifili mānako ia mo e ngaahi me'a ko ia, pea 'ikai ke ngata ai, 'oku ui ko e *red tap* 'i he *process*, pea to e 'omai 'a e to e faitohi kole. Hangē pē ko e me'a ko ē 'oku ou fakahoha'a au ia ki ai 'Eiki Sea, pau pē ke tuku e taimi fe'unga, tau pehē pē mahalo na'a ko Sepitema kuo lava 'o mau mai pea toki kamata leva hono fakamālohi'i 'o e konga Lao ko eni. Ka ko e fakakaukau pē ia, ko hono, na'e 'i ai mo e hoha'a ia 'Eiki Sea ki he ngaahi me'alele fakangōue, pea 'oku 'i ai e mo'oni ia ai. Pea kuo pau ke to e fai e sio ki ai ko e 'uhinga ko e ngaahi veeni pē ia 'oku motu'a ka na'e 'omai pē ia ko e 'uhinga ko e o ki 'uta mo e ngaahi me'a pehē. 'E fai mo hono fakakaukau'i ke lava pē 'o fakafaingamālie'i, ka ko e 'uhinga lahi eni ia ki he ngaahi me'alele ko ē 'oku 'omai 'o ngāue'aki ko ē hotau hala pule'anga.

Mea'i pē 'e he Hou'eiki, taimi lahi ia ko e 'uhinga e *que* ia ko e pomu ia 'oku 'i mu'a pea toki kohu ia ai 'Eiki Sea. 'Ikai ke ngata pē he'ene maumau'i e 'ātakai ka 'oku ne poloka 'e ia e hala mo e ngaahi me'a pehē. Pea ko e me'a foki 'e taha 'Eiki Sea, 'oku ma'ama'a ange 'a e tute pē ko

e tukuhau ia ‘o e me’alele ko ē ‘oku sai, ‘oku kei faka’ofa’ofa. Ka nēongo ia ‘e fai ‘a e sio ki ai ‘a e Potungāue. Ko e konga ko eni ki he tukuhau ‘e kei fakahoko pē ia, ‘oku kei tōlalo pē ‘a e totongi ki he penisini. Pea a’u ki ha taimi kuo hiki hake ‘o pa’anga ‘e 2 mo e sēniti ‘e nimangōfulu kuo pau leva ke to e fakakaukau’i ‘Eiki Sea. Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. Kiate au, kuo māama lelei e Vouti. Tau hoko atu ā ki he Vouti Fika 10 ki he Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule’angá. Me’a mai ‘Eiki Minisitā. Mālō ho’omou laumālie lelei, hao atu e fo’i Vouti ko eni.

Vouti fika 10 – Potungāue Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule’anga

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e feitu’u na, tapu mo e Hou’eiki e Fale ‘Eiki Sea. Ko e Potungāue ko eni ‘oku malumalu ia ‘a e ‘Eiki Minisitā, ‘o e ‘Eiki Palēmia, ‘a ia ‘oku ne tokanga’i ‘a e Ngaahi Pisinisi ko ē ‘a e Pule’angá. Ko e tu’utu’uni ko ē ‘oku fai ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’angá kuo pau ke nau totongi ia ‘Eiki Sea, peseti ‘e 75 ‘a ‘enau tupu haohaoa, ‘a ia ‘oku totongi ia ko e *dividend* ki he Pule’angá pea kuo ‘osi kamata hono fakahoko ‘ona ia he ta’u ngāue ko eni.

‘Oku palani ngāue ki he Ngaahi Kautaha ‘a e Pule’angá ‘Eiki Sea, ‘oku lolotonga fai ‘a e fengāue’aki ‘a e Potungāue pea mo e Ngaahi *Public Enterprises* ‘i hono to e vakai’i ‘enau Palani Ngāue ki he ta’u ngāue ko eni, 2020/21 pea mo ‘enau Patiseti ‘Eiki Sea. ‘Oku mahino ‘aupito pē ia ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e Ngaahi *Public Enterprises* ‘oku uesia ‘e he *COVID-19*, kau ai ‘a e mala’e vakapuna ko e ‘uhinga ko e si’isi’i ange ‘a e ngaahi vakapuna ‘oku tu’uta ki Tonga ni. Kau ai pea mo e Poate ki he Taulanga ko e ‘uhingá ko e ngaahi vaka ‘oku tu’uta. ‘Oku kei lahi pē ‘ū vaka ‘oku tau mai, vaka uta koloa ka ko e *cargo* ko ē ‘oku hū mai ‘oku holo ‘aupito ‘a e *volume* ia ‘o e ngaahi uta ko ē ‘oku ‘omai ki he fonua ni. ‘Oku ‘i ai mo e ngaahi sekitoa kehekehe ‘i he *Public Enterprise* ‘oku uesia, fai e fengāue’aki mo ia hangē ko e māketi ‘Eiki Sea. Fai e fengāue’aki mo e māketi ke lava ‘o tokoni’i ‘a e māketi ke lava ‘o *waive* atu e totongi e ngaahi tēpile ko ē ‘oku ngāue’aki ‘e he kau ngōue ‘i ha ngaahi māhina pea pehē ke tokoni kiate kinautolu.

Ko hono fakakātoa e Patiseti ki he Potungāue ko eni ‘Eiki Sea ‘oku tu’u tatau pē ia.

<003>

Taimi 1050-1055

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... pea mo e patiseti ko eni angamaheni, pea ko e ngaahi *revenue*, ‘oku *forecast* ki he *revenue* ‘e kei ‘e ‘i ai ‘ene uesia ko e ‘uhingá ko e tupu fakalūkufua fiema’u ki he ngaahi Poaté ki he ta’u ngāue ‘oku hokó. ‘Oku ‘i ai foki ‘a e tokanga mavahe ‘a e Potungāue ko eni ‘Eiki Sea ki hono to e siofi ‘a e anga pea mo e fua fatongia ‘a e ngaahi sino fakapule’anga ko eni, tautefito eni ki he ngaahi *service* ko ē ‘oku nau fakahoko ki he kakai ‘o e fonua, pea mo e ngaahi totongi ko ē ‘oku nau hilifaki.

‘Oku ‘i ai ‘a e tokanga ‘a e Pule’angá ki he ngaahi totongi ‘oku nau ngāue’aki te u fakatātā pē hangē ko e taki ‘o e ‘uhila ki ha ‘api ‘oku tu’u ‘i he hala ki’i mama’o pea mei koló, pehē ki he tu’akoló. Ko e ngaahi totongi ko eni ‘oku tatau pē ‘i he ‘uhilá mo e vai, ‘oku fai kotoa pē ia ‘e he tokotaha ko eni ‘o kapau ‘oku fiema’u fai ha’ane langa, mei he ‘api ko eni. Pea ko e taimi ko ē ‘e

toki nofo'i ai ko ē 'elia ko ení pea 'e toki ō atu pē ni'ihi ia ko eni 'o hoko hangatonu pē ko e tau hangatonu ki he 'uhila, pē ko e vai, kā ko e fakamole ko ē ki hono fai fo'i ngāue ko eni, 'e fua kātoa ia 'e he motu'a ko ē na'e 'uluaki ha'u 'o kole.

'Oku fai 'a e sio 'a e Pule'angá mo fengāue'aki pea mo e ongo sino ko eni, ke hoko 'a e fakamole ko eni ko e fakamole pē ia 'a e Potungāue 'Uhila pē ko e Vai, 'a ia ko e *initial capital investment* ia. Ko hono lelei 'ona ia 'e toki ma'u ia he taimi ko ē 'e huka ai 'a e ngaahi ma'u'anga 'uhila, pē ko e ma'u'anga vai ki he *service* ko eni pea ko e taha pē ia 'o e fatongia 'o e Pule'angá ke fakakakato 'a e ngaahi ngāue ko eni, pea 'oku pehē foki ki he vai, pea 'oku fai pehē pē mo e ngaahi sēvesi kehe 'oku fai hono *review* he taimi ni, ke fakapapau'i ko e totongi 'oku hilibaki ki he ngaahi sino ko eni 'oku fe'unga mo taau ke lava 'o feau pē 'a e ngaahi fakamole mo hono pule'i 'a e ngaahi Potungāue ko eni, pea ma'u pē mo ha ki'i sēniti lelei, kā 'oku 'ikai ko ha sino ke fakatupu koloa, pē ko hono fakalea pē 'e taha ke *maximize e profit*. Ko e fatongia 'o e *Public Enterprises* ko hono fakahoko 'a e ngaahi *service* mahu'inga ki he kakai 'o e fonua, 'i ha totongi 'oku ma'ama'a fe'unga pea ke lava pē 'o ma'u ha pa'anga fe'unga ke fakahoko 'a e ngaahi ngāue ko eni. Ko ia Sea ē ngaahi fakaikiiki ki he Potungāue ko eni, pea 'oku ou fokotu'u atu.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku 'i ai ha pou pou?

Siaosi Pōhiva: Sea tapu mo e Feitu'u na, fakamolemole mu'a ka u ki'i ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe.

Tokanga ki he tu'uaki atu Kautaha Tongiaki e Pule'anga

Siaosi Pōhiva: Tapu pea mo e Feitu'u na kae'uma'āá 'a e Hou'eiki. Ko u fie'ilo pē 'e Sea ki he vaka ko eni ko e Tongiaki, ko e hā 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e vaka ko eni, ko e ma'u 'a e motu'a ni 'oku tu'uaki fakatau atu. Me'a pē 'oku mahino mai mahalo 'oku lahi ange fakamole na'a tau fai he pa'anga ko eni 'oku tu'uaki atu 'aki 'a e vaka ni.

Tonga ki he teunga ngāue 'oku ha he vouti Potungāue

Ko hono ua pē me'a 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni, 'oku 'i ai 'a e me'a ko e teunga ngāue, 'oku ou sio 'oku hokohoko 'ene 'así 'i he ngaahi vouti. Sea ko e 'uhinga ko eni ko e teunga ngāue ko eni ko e teunga ngāue faka'aho 'a e kau ngāue ki he ngāue? Mālō.

Sea Kōiti Kakato: Mālō Fakafongga.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e tu'uaki vaka Tongiaki

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea, tapu pea mo e Sea, tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa. Sea ko e vaka ko eni Tongiaki, kou manatu pē 'Eiki Sea ki he taimi na'e *commission* ai 'a e vaka ko eni ko e fakamatala ko ē na'e fai 'e he Talēkita 'o e Poate 'i he 'aho ko ia, fe'unga e mahu'inga 'o e vaka pea mo e 8.6, pea ko 'eku ki'i fakamatala ko ia 'Eiki Sea 'oku mea'i lelei pē ia 'e he Fakafongga mei Vava'u, ko ia 'a e Minisitā Mo'ui malōlō, ko ia na'e Sea pē 'i he ngaahi taimi ko ia, pē ofi ki ai, pea ko e ngaahi fakamatala eni ia Sea 'oku ou 'oatu pē 'e au ia 'o fakatatau ki he

me'a 'oku ou lave'i. 'A ia ko e nō eni ia 'a e kautaha vaka ko eni ki hono fakatau mai 'o e vaka ko eni, 'oku 'osi tali foki ke fai 'a e ngāue ki hono tuku atu 'o e vaka ko eni, te'eki ke tu'uaki atu 'i he māketi'a'u ki he mahu'inga ko e pa'anga 'e 2 miliona nai, 'a ia 'oku mahino 'aupito pē ia 'Eiki Sea, ko e palani ngāue ko ē pea mo e fokotu'utu'u ngāue ki hono fakalele 'o e vaka ko eni, na'e 'ikai ke lava 'o fakahoko pē na'e fēsītu'a'aki ia, pea mo e me'a ko ē 'oku hoko, pea 'oku mahino pē ...

<005>

Taimi: 1055-1100

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... 'oku 'i ai 'a e mole fakapa'anga ai pea 'oku ou tui 'e kau eni ia Sea hono fakaiiki hono 'omai e Līpooti fakata'u 'a e *Public Enterprises* ki he Pule'anga pea kuo pau ke fakahū mai foki ki he Fale ni ke mea'i he Hou'eiki 'a e tu'unga ko ia 'oku 'i ai 'a e Tongiaki 'Eiki Sea.

Ko e konga ko ia ki he teunga 'Eiki Sea ko e 'i ai 'a e ngaahi potungāue 'oku 'i ai honau teunga 'io ko e teunga ngāue ia pea kapau 'e me'a mai pē Hou'eiki ki he motu'a ni teunga 'oku ou tui ko hoku teunga ia 'oku ou ngāue'aki he Fale Pa'anga pea mo e Potungāue *Custom* mahu'inga eni ia Sea mahu'inga ia ki he potungāue 'a e motu'a ni ko e 'uhinga 'oku fiema'u ia ke *look professional* 'a e kau ngāue ko e *Custom* ia 'oku mahino pē ia 'oku tu'utu'uni pē ia he Lao 'oku 'i ai honau teunga pea ko e ngaahi potungāue 'a e motu'a ni 'oku mau teunga, ko homau teunga eni pea ko e me'a ia 'oku faka'ofō'ofa ai Sea. 'Oku 'i ai mo e ngaahi potungāue kehe 'a e Pule'anga 'oku 'i ai 'enau teunga 'oku 'i ai 'a e *Public Enterprise* 'oku 'i ai honau teunga mo e ngaahi potungāue kehe 'Eiki Sea pea 'oku ou tui ko e me'a faka'ofō'ofa ia 'a e mahino ke lava 'o *identify* 'i he anga mo e 'imisi 'a e potungāue ko ia ko e 'uhinga 'oku ne 'omai e ngaahi 'elemēniti 'o e ngāue fakataha *unity* 'o e ngāue fakataha mo e hā fua 'Eiki Sea 'ikai ke u to e fakamatala kā 'oku 'i ai 'a e ngaahi potungāue 'oku 'i ai 'a e ngaahi vouti ki honau teunga mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Hou'eiki tau ki'i mālōlō ai ko 'etau taimi mou toki me'a mai mālō.

(Mālōlō ai e Fale)

<007>

Taimi: 1115-1120

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Kōmiti Kakato (*Lord Tu'i'afitu*)

Sea Kōmiti Kakato : Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki. 'Oange 'a e faingamālie faka'osi ki Tongatapu Fika 4, pea kuó u lave'i kuo maama lelei ho'omou feme'a'aki, pea kuo tali e me'a na'e fehu'i 'e Tongatapu Fika 1, fekau'aki mo e kautaha vaka ko eni Tongiaki mo e fanga ki'i 'ū me'a ko iá. Me'a mai Tongatapu Fika 4. Tau hoko atu, mālō.

Fehu'ia 14 miliona 'ikai ke 'asi he Vouti 'a e Potungāue

Māteni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea, pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e

Kōmiti Kakatō, kae 'oatu pē mu'a ha ki'i fehu'i nounou pē ia fekau'aki pea mo e polokalama ko ení. 'Eiki Sea, ko e kolé pē ko hono 'uhingá, 'oku hā 'i he peesi 18 'o e Palani Ngāue 'a e Potungāue ko ení, 'oku 'i ai e tokanga makehe Sea ki hono lelei e fokotu'utu'u 'a e patisetí mo e lipootí fakatatau ki he palani 'o e ngāué. 'Oku tō e fakamamafa ki he tafa'aki ko ení Sea. 'Oku ou tokanga'i hifo 'i he peesi 169, 'o e anga 'o e fokotu'utu'u 'o e 'Esitimeti 'i he kamata mai 'o e 2019/2020. Na'e fe'unga eni mo e 15 miliona e pa'anga na'e vahe'i ki he vouti ko ení, 'a ia ko e ta'u fakapa'anga lolotongá ia 'Eiki Sea. 'A ia ko e *original estimate* ia, pea ko 'ene a'u ko ia ki he *revised estimate*, 'oku holo pē ia 'o 1 miliona. 'A ia 'oku hā pulia ai e 14 miliona, pea ko e 'esitimeti ko eni ki he kaha'ú, 'oku hā mei ai ko e 1 miliona 4 kilu pē. Ko 'eku fehu'i pē Sea ko hono 'uhingá ko e tokangaekina e fokotu'utu'u ko ē 'o e Patiseti ke tokoni mai pē. Ke ki'i 'omai angé ha fakamatala pē 'oku 'i fē 'a e fo'i 14 miliona ko ē 'oku 'ikai ke 'asi hake ko ē 'i aí. Tokoni mai pē Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Tali Pule'anga ki he 14 miliona na'e fehu'ia

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea, tapu mo e Feitu'ú na pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Falé. Ko e 14 miliona ko íá, na'e tō foki 'a e afā, 'a ia na'e faka-*cluster*, pea ko e fo'i pa'anga ena na'e 'ave ia ki he me'a ko eni ki he 'uhilá ē, ka na'e pule'i 'e he *cluster* ko ení, 'a ia 'oku taki ai 'a e Potungāue ko ení. Ko e 'uhinga ia e me'a 'oku 'ikai ke to e 'asi ai hení kuo 'osi e ngāue ko íá, mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Palēmia. Mahalo kuo mahino e fehu'í. Me'a mai 'Eiki Nōpele Tongatapu.

Fehu'ia pe ha tu'unga 'i ai fokotu'utu'u ke holoki peseti 50 totongi 'uhila he 2020

Lord Tu'ivakanō: Tapu mo e Feitu'ú na Sea. Sea, ko e fehu'i pē 'a'aku ia, kae mālō mu'a ho'o laumālie lelei ki he pongipongí ni, kae'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakatō. Sea, ko e fehu'í pē ko e 'uhingá foki ko e ta'ú ni ko e 2020, na'e fakataumu'a ki ai 'a e ... ko e totongi 'uhilá 'e vaeua. Pea ko hono 'uhinga na'e langa ai 'a e fokotu'u 'a e ngaahi *solar* pea mo e *wind power*, ko e 'uhingá he 'oku lahi foki 'etau falala ki he *fossil fuels*, pea 'i he'ene pehē na'e fai foki e ngāue pea na'e hokohoko mai e ngaahi Pule'angá. Ka ko e fiema'u pē ke 'eke ki he 'Eiki Palēmiá, koe'uhi ko e 2020 eni 'oku 'amanaki ke vaeua 50 percent 'a e 'uhilá. He ko e 'ū fokotu'u ko eni e 'ū ngaahi *solar* ko ení *megawatts*, 'oku tonu ke meimei to'o 'a e 3 ki he 4 kilu. Kapau 'e tānaki 'a e 'ū *megawatt* 'e taha 'i Vainí, 2 mahalo 'a eni 'i he feitu'u ko eni Vila, pea taha 'i he Maama Maí. Ko e *wind* fakafuofua ki he *megawatt* 'e fiha, 4 pē 6 mahalo na'a toki 'ilo 'e he Minisitā Akó. Ka ko e 'uhinga pē ko e taumu'á ki he 20, ta'u eni 'e 10. Pea mo ha me'a, ka ko e 'uhingá he 'oku te'eki ke aata mai pē 'oku tola ke vaeua 'a e totongi e 'uhilá. Ko e taha pē eni 'a e ngaahi me'a 'oku fa'a tokanga ki ai e kakaí e fonuá ko e 'uhinga ko e fu'u mamafa 'a e loló...

<008>

Taimi: 1120-1125

Lord Tu'ivakanō: ... pea taimi 'e taha 'oku to e fu'u mamafa pē mo e 'uhila ia. Ko ia ki'i fehu'í pē ia Sea pē ko e hā e tu'unga 'oku 'i ai mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō me’a mai ‘Eiki Palēmia.

Tali ki he fehu’ia tu’unga ke holoki totongi ‘uhila ‘aki peseti ‘e 50 he ta’u ni

‘Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea ko u faka’apa’apa lahi ‘aupito ki he, ki he fehu’i kuo ‘omi mei he Fakafofonga Fika 1 ‘o, Hou’eiki Nōpele ‘o Tongatapu. Pea ‘oku lave’i pē motu’a ni ko e fakakaukau ko eni na’e kamata ia pea mei he taimi na’e ‘Eiki Palēmia ai ‘a e Fakafofonga Nōpele Fika 1 ‘o Tongatapu, ‘o fai mai ai ‘a e fakakaukau faka’ofa’ofa ko eni ‘a hono feinga’i ke tau liliu ki he ivi ‘uhila ‘oku to e fakafo’ou pē hangē ko e ma’u mei he la’ā ko e havili ko e me’a ko ia. Pea na’e ‘i ai ‘a e taumu’a na’e fokotu’u ke pehē ke a’u mai ki he 2020 kuo ma’u ‘a e *certain percentage* ‘o e me’a ko ia pau leva ke, ko e pēseti ‘e 100.

Ki’i tōmui ngāue ke a’usia tāketi ke holo ‘uhila ‘aki peseti 50 totongi ‘uhila

Pea ko u faka’amu atu pē Sea ke mea’i he Feitu’u na ‘oku ki’i tōmui si’i ‘a e ngāue ko ia ka ko e ngāue ‘oku kei fai pē ki ai. Pea ko e fo’i me’a mahu’inga foki ‘oku me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpelé ko e totongi ‘o e ‘uhilá ‘a ia ‘oku tonu foki ke na ō fakataha ‘a e ‘ikai ke ngata ke fakafo’ou pē ‘o ‘ikai ke kei tau ngāue’aki ‘a e *diesel* mo e ‘uhila he ‘oku ma’a ange foki ‘a e ngāue’aki pē ‘a e ivi ko ia ‘oku fakafo’ou pē mei natulá. Taimi tatau ‘oku ‘i ai ‘a e fakakaukau foki ‘e holo ai ‘a e totongi ko ia ‘o e ‘uhilá. ‘Oku kei ma’u pē mo e taumu’a ko iá pea ‘oku fai hono ngāue’i ‘a e konga ko ia na’e ‘i ai hangē ko eni ko e me’a, ‘oku ‘i ai ‘a e founa fakamahu’inga na’e fai mai ka na’e ‘ikai ke fakakaukau’i ai e fo’i founa fo’ou ko eni e hū mai ko eni ko eni ‘a e ngaahi *renewable energy* pea ‘oku fai ‘a e ngāue ki ai ke lava, mahalo na mou mea’i pē na’e ki’i faka’ohovale ki he motu’a ni ‘a e hū mai ko ē ‘i Sepitema pea hiki e ‘uhila ia koe’uhī pē ko e fakakaukau ko eni ‘oku me’a mai ki ai e ‘Eiki Palēmia mālōlō. Ka ‘oku fai e ngāue ki ai, ko ‘ene vave ni pē ‘oku fai ha tau ‘ilo hono tūkunga mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Palēmia mālō e ngāue. ‘Eiki Minisitā ‘a e Potungāue Fakalotofonua.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu mo e Feitu’u na Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Toe pē ho’omou fehu’i ‘e 3.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘a e Fale ni.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Ikai tali ho’o me’a ‘a’au, mālō.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea, ko u fokotu’u atu tau tali mu’a ‘a e vouti ko eni he ko u tui kuo ngali napangapangamālie ...

Sea Kōmiti Kakato: Sai me’a ki lalo ‘oku ‘ikai ko ha fehu’i ena ia. Nau fakahoha’a atu ko e fehu’i lelei ‘e 3. ‘Osi mahino te tau ‘unu ‘osi pē fo’i 3 fakamolemole ‘Eiki Minisitā ‘oua te ke tuputāmaki mai ka ko e anga ia ‘eku tu’utu’uni ko e fehu’i ‘oku ‘ikai ko ha fokotu’u, mālō me’a mai Ha’apai Fika 13.

Tokanga ki he mamafa totongi vaka e kautaha FISA

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea ko e me'a pē na'e ki'i fehu'i pē 'e taha 'oku fekau'aki pea mo e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'angá fekau'aki pea mo e pēseti kuo 'ave ki he ngaahi, ki he fanga ki'i Potungāue Pisinisi Iiki, ko e pēseti 'e 75 nai pē ko e 80 'ikai ke, ko e 'uhinga pē au ke ki'i fakama'ala'ala he 'oku ne pehē 'oku 'ikai ke taumu'a tupu 'a e *Public Enterprise* ka ko 'eku lave pē 'a'aku Sea ia ki he kongā ko ē na'e taumu'a e, 'o e, 'a e ki'i Potungāue ko eni pē ko e *Ministry* ko eni. 'Oku lave ai ko e kautaha fakapisinisi pea ko u tui ko e kongā ia 'oku ou lave ki ai 'oku 'i ai e ki'i faingata'a'ia 'a e kāinga Ha'apai 'Eiki Sea 'i he tafa'aki ko eni fekau'aki pea mo e FISA. 'Oku 'i ai 'a e tangi 'a e kāinga 'Eiki Minisitā fakamolemole he fekau'aki pea mo e tau po'uli ko ē ko ē 'a e vaká ki he 'otu motú. Na'e ki'i lele mai he māhina 'e 3 fiamālie e kāinga, ko eni kuo to e foki pea ko e ngaahi 'alotāmaki ko eni 'oku 'i ai e palopalema 'oku, ko hono hokó ko e ...

<009>

Taimi: 1125-1130

Veivosa Taka: ... fekau'aki pea mo e ngaahi tupu kuo 'oange kia kinautolú. Fai e fehu'i hā e 'uhinga e fu'u mamafa pehē ai e utá he ko e koniteiná ki Pangai 'oku 450, 300 ki Nomuka, 350 ki Lulunga. Pea ko e 'uhinga ia e tautapá ki he peseti 'e 75 na'a 'oku lelei pē 'Eiki Minisitā ke 'oatu ia 'a e *dividend* kae lava ke ma'u ha ki'i, he 'oku fu'u mamafa 'a e tu'u ko eni. Hangē kia au ia 'oku hiki peseti 'e 100 'a e totongi ko eni 'Eiki Sea ka ko e 'uhinga ia 'oku nau hikí ko e tu'utu'uni ko eni 'oku 'oange kia kinautolu peseti 'e 75 kuo pau ke ma'u.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Veivosa Taka: Pea ko e 'uhinga ia 'a e tu'unga ko iá pea kole pē ke tali mai mo ki'i fakamaama mai Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō mo Tokelau mama'o 'oku 'ikai ke nau hanu nautolu 'i he mamafa e fefolau'akí.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Sio taimi eni 'oku ke me'a mai aí. Mālō. Me'a mai.

Tokanga ki he mamafa totongi uta ki he ongo Niua

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Ka u ki'i fakahoha'a atu ai pē Sea. Mālō mu'a Sea e ma'u faingamālié. Ko hono mo'oní na'e ki'i longo pē foki 'a Tokelau mama'o kae tukuange ki Ha'apai ke na 'ohake he ko naua pē foki 'oku fa'a lava 'ohaké. Ka na'e ki'i longo fakapoto 'a Tokelau mama'o ka ko e taimí ni Sea 'oku ongo kia mautolu. Ko e mamafá Sea 'oku mamafa. Ko 'eku fakatātā Sea ko e tangai mahoa'á pa'anga 'e 35 hono fakataú pea ko hono feleti ko ē hono 'avé pa'anga 'e 30 meimei to e ma'u pē tangai mahoa'a pē 'e taha ai. Ko ia Sea ko u faka'amu pē au ia hangē pē ko e kole 'oku faí. 'Oku *subsidize* foki ia he Pule'angá e lele ki Niua ka 'oku 'ikai

ke nau hanga ‘o fai e fo’i founa ko iá Sea. ‘A ia ‘oku tonu ke ma’u ‘e Niua e ki’i faingamālie lelei ange he mālō kuo tokoni e Pule'angá. Pea ko u tui ko e ‘osi ko ení mahalo ‘e Sea te nau holoki hifo leva ki ha tu’unga te mau ongo’i ‘oku to e fiemālie angé. Mālō Sea e ma’u faingamālié.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. Hoko mai ‘a Tongatapu Fika 9 toe mo e talatala mahaki ‘e taha kae tali fakakātoa ‘e he ‘Eiki Minisitā pea ‘omai ha tali ‘oku fakafiemālié si’i mamahi e matu’a mei tahí. Me’a mai Tongatapu Fika 9.

Kole ke fetongi ngaahi maama ne uesia he matangi Hāloti ‘i Tongatapu 9

Penisimani Fifita: Tapu mo e Sea ‘o e Kōmiti Kakató. Tapu mo e ‘Eiki Palēmiá kae ‘uma’ā e Hou’eiki Minisitā e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘a e kau Nōpelé. Tapu mo e kaungā Fakafofonga ‘o e Kakaí. Ko u fakamālō lahi ‘aupito ki he Minisitā ‘oku ne tokanga ‘a e ngaahi ngāue ko ení pea ‘oku tokoni lahi ‘aupito ki hotau Pule'angá ni. ‘Oku mou mea’i pē ‘oku lahi e kakai ‘oku ngāue aí to e tokoni lahi ia ki he’etau tupu faka’ekonōmiká. Ka ko e kole atu pē ki he Pule'angá koe’uhí ko ‘etau matangi ko eni ko Hālotí na’e ‘i ai ‘emau ngaahi maama ‘uhila ‘i Tongatapu 9 ne hoko mai ko ē matangi pea to e fakaulo ko ē ‘uhilá ‘oku ‘ikai ke to e ulo e ngaahi ‘uhila ko iá. Ne u ‘osi *report* ki he *CEO* Le’ole’o ko ia ‘o e ‘Uhilá pea ko e lava eni e mahalo e māhina ‘e taha ‘oku te’eki ke fai ha ngāue ia ki ai ka ko e kole atu pē ki he Pule'angá ke mou kātaki mu’a ‘o to e vakai’i ange e ngaahi hala ‘uhilá ke to e fakaulo. Mahalo pē ‘oku pā e ‘uhilá pē ko e hā.

Kole ke fakamaama ‘uhila ngaahi feitu’u fakapo’uli vāhenga Tongatapu 9

Ko e uá na’e takai atu ki hoku vāhenga ‘anepō ‘o mau talanoa mo e kāinga ai ‘e ni’ihi pea ko e kole maí pē lava mu’a ke faka-’uhila ‘a e ngaahi feitu’u ki lotu ‘i he koló ‘oku fu’u fakapo’uli ‘aupito. Ko ia ko e kole ia ki he Kautaha ‘Uhilá ke mou kātaki mu’a ‘o to e tokanga’i ange ‘emau ngaahi maama ‘uhilá ke ulo pea ‘ikai ko ia pē kae a’u atu e taki e ‘uhilá ki lotu ‘i he ngaahi koló ki he nofo ‘oku fu’u fakapo’uli ‘aupito mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. ‘Eiki Minisitā ko u tui ka tau fakapaasi e vouti ko ení ‘e ulo ‘apō ‘a e ...

Mo’ale Finau: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Fika12.

Mo’ale Finau: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Ko e ‘osi pē ‘eku fakahoha’á pea te u fokotu’u atu leva ke paasi.

Sea Kōmiti Kakato: Mālie Ha’apai.

Mo’ale Finau: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Mālō mu’a e fakahamahama ‘etau folau. Ko e folau pē ia ‘oku afā pē ia ka ko e Feitu’u na ‘oku taau pē ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ou lolotonga ‘i lotu tahi au ko moutolu he funga vaká. Me’a mai

Fakafofonga.

Kole vaka ki he Pule'anga ke t̄naki s̄niti mei he ngaahi 'iote vahe Kauvai & Uoleva

Mo'ale Finau: Sea ko u kole p̄e au ki he 'Eiki Minisit̄a ko e ki'i fiema'u mei Ha'apai mei he Kasitom̄u ha ki'i vaka. 'Oku mea'i p̄e he Feitu'ú na 'Eiki Sea ko e ngaahi 'iote ko ē 'oku fa'a tau ki Ha'apai 'oku 'ikai ke loko lava 'e he kau polisi ke nau hanga 'o fu'u feau e fiema'u ko eni ka 'oku mahu'inga 'aupito 'Eiki Sea. Ka 'oku fiema'u ha ki'i vaka ia e Kasitom̄u ke nau lava ...

<002>

Taimi: 1130-1135

Mo'ale Finau: ... 'o fakahoko 'aki honau fatongia ki he ngaahi vaka ko ē 'oku tau, hangē ko e ngaahi vaka 'oku tau 'i Uoleva pehē ki he vahe Kauvai. 'Oku fiema'u p̄e ke nau ki'i s̄vesi 'a e ngaahi feitu'u ko eni 'Eiki Sea. He 'oku foki e ngaahi *fee* 'oku t̄naki mei he ngaahi vaka 'iote 'oku tokoni 'aupito ia taimi faingata'a ko 'eni 'Eiki Sea. Ko ia 'oku ou kole p̄e au ki he 'Eiki Minisit̄a, kapau 'oku 'i ai ha ki'i pala'i maea he Patiseti, 'i ai ha ki'i fakatotoe ai pea tokanga'i mo e ki'i fiema'u ko eni.

'Eiki Minisit̄a Ngoue: Sea, ke u ki'i tokoni.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisit̄a na'a si'i tokoni ki he tangi 'a e Fakafofonga. Me'a mai.

'Eiki Minisit̄a Ngoue: Tapu p̄e mo e feitu'u na kae 'uma'ā e Hou'eiki. Hou'eiki kae'uma'ā 'a e Pule'angá, 'oku lolotonga faka'osi'osi e 'ū vaka 'a Ha'apai 'i he Potungaue ko ē *Kiwi*, 'a eni ko ē he *Kiwi*. 'Oku ke 'osi mea'i lelei p̄e, p̄e ko e to e kole mai ki he Pule'angá, *horse power* 'e 90, vaka lelei 'aupito, 'aupito ia, vaka ko ia. Vaka ko ia te ke lava p̄e 'e koe 'o tuli 'aki e 'iote 'o ma'u, te ke lava p̄e 'e koe 'o tuli 'aki ha vaka, a'u ki he vaka s̄tia te ke tuli 'aki e vaka sotia 'o ma'u, ko e 'uhinga, 'ikai ke tau, ho'ata mai na'e 'asi mai he'etau fa'a feme'a'aki kimu'a ki he fakapotopoto. Ko e ki'i vaka 'eni 'e taha, kuo 'osi mahino p̄e 'e 'oatu e 'ū vaka. Ko e 'ū vaka 'oku 'ai ke 'oatu, 'ikai ko e ki'i vaka 'e taha pea ke toki vahe'i ai p̄e, p̄e ko e f̄e vaka ko ē 'e 'ave ki he Kasitomu, na'a 'atu ia pea mou uku mokohunu 'aki 'e moutolu ia 'a e vaka ko ia. Mālō 'Eiki Sea.

Mo'ale Finau: Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafiemālie 'aupito 'a e me'a 'a e Minisit̄a.

'Eiki Minisit̄a Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Ka u ki'i fakamanatu ai mu'a Sea eni he'eku tu'u hake, ke manatu'i mu'a e ongo vaka Niua ke si'i kau atu ai.

Sea Kōmiti Kakato: Tau kakato kotoa, kau ai mo Vava'u, taki 10. Me'a mai.

'Eiki Minisit̄a Ngoue: Mou me'a p̄e Hou'eiki, ko e vaka ko eni 'a e kāinga Ha'apai, 'oku lava kotoa ai p̄e mo e 'ū vaka e vahe motu 'o a'u ki 'Eua.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Osi, fokotu’u mai, ‘osi e.

Mo’ale Finau: ‘Eiki Sea, tuku mu’a ke fai ‘eku ki’i fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Mo’ale Finau: ‘Eiki Sea, kuo u fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā Toutai, tā kuo lava ai pē fiema’u ia ‘a e Kasitomu pea ‘oku tau lelei eni ‘Eiki Sea he taha e moto ko ē, kaveinga ko ē ‘o e Patiseti ‘a e ngāue fakataha. Ko ‘ene ‘ohake pē ha fo’i fakakaukau kuo fanongoa mai ‘i ha feitu’u te nau lava ‘o fakahoko pea ‘oku ‘omai ia Sea. Kuo u ‘oatu ‘a e fakamālō ki he Minisitā, mou ‘omai e fo’i laumālie ko ia ke tau ngāue’aki.

Faka’osi pē ‘Eiki Sea, kuo u fie fakahoha’a pē heni ki he tokotaha ko eni mei Niua, Minisitā, ‘Oku ‘ikai ke fai ha longo fakapoto he Fale ko eni, ko e Fale eni ke tau tu’u pē kitautolu ‘o fakahā ‘etau fiema’u. Pea ko ia ‘Eiki Sea ‘oku ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oua te mo to e tuputāmaki na’a mo tau he vaka kae ‘alu ia ki Vava’u, ‘Eiki Fakafofonga.

Mo’ale Finau: Kuo u fokotu’u atu ‘Eiki Sea ke tau paasi.

‘Eiki Sea: Sea, kuo u kole ke tuku mai ha faingamālie kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io, me’a mai.

Tokanga ki he taumu’a Lao Ngaahi Pisinisi Pule’anga ke fakamamafa he tupu kae ‘ikai ko e sēvesi

Lord Fakafanua: Tapu pē mo e Feitu’u na Sea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Ko e ‘uluaki pē, kuo u fie fakamālō ki he Potungāue ko eni mo e fakamatala na’e ‘omai mei he ‘Eiki Minisitā ki he Pa’anga. Ko e kole fakama’ala’ala pē eni ia mei he ‘Eiki Minisitā, na’a ne me’a mai ‘aneuhu, ko e ngaahi pisinisi ko eni ‘a e pule’anga ‘e fakataumu’a ‘aki ke ‘oua to e, ke ‘oua te nau fakamamafa ki he tupu ka nau fakamamafa ki he sēvesi. Ka ‘oku ou fie fakamahino’i pē koe’uhi ko e ngaahi Lao ko eni ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’angá, Kupu Fika 4, taumu’a e ngaahi pisinisi ‘a e Pule’angá kuo pau ke taumu’a kotoa ‘o e ngaahi pisinisi ‘a e Pule’angá mo e kautaha fekau’aki, ke ngāue ‘o ha pisinisi lelei pea ki he taumu’a ko ia kuo ma’u ha tupu. Pea fakahoko lelei ‘i he fakatatau ki he ngaahi pisinisi tatau mo ia ‘oku ‘ikai ko ha pisinisi ‘a e Pule’angá.

Sea, kuo u fie lave nounou pē ki he Kupu ko eni he ‘oku hā mahino ai ‘a e taumu’a ngaahi pisinisi ‘a e Pule’angá kuo pau ke nau fakakaveinga’i ‘aki ‘a e ngāue ke ma’u ha tupu. ‘Oku ngali fēhangahangai eni pea mo e me’a ko ē na’e me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Ka koe’uhi ‘oku ‘i ai pē e faingamālie ‘i he Kupu hoko, ‘a e Kupu 4A, Ngaahi fatongia tu’utu’uni ngāue ‘a e Pule’angá. ‘E fiema’u ia ke fatongia’i ‘e he Pule’angá ‘i ha Tu’utu’uni ‘a e Kapineti ki he Pisinisi ‘a e Pule’angá ha *policy* ke fakamamafa ki he sēvesi, ‘o kapau ‘e ngāue’aki ‘e he Pule’angá ‘a e Kupu ko ‘eni, ka ai ha mole he tupu ‘e pau ke fua ia ‘e he Pule’angá. ‘A ia ko hono fakalea ‘e taha, ko e me’a na’e fakamalanga ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke nau fakamamafa ki he sēvesi ‘oua te nau fakamamafa ki he tupu, pea ‘o kapau ‘e ‘i ai ha mole, kuo pau ke fua ia ‘e he Pule’angá. Kuo u fie lave pē ki heni, ko e ‘uhinga ‘oku mahu’inga ke tau fakatokanga’i ‘a e ‘uhinga na’e fa’u

ai ‘a e ngaahi Pisinisi ko ē ‘a e Pule’angá. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi sēvesi ia ‘oku fakahoko ‘e he Pule’angá, ‘oku lelei ange hono fakahoko ‘i he mōtolo ‘o e pisinisi. ‘Oku mou ...

<003>

Taimi 1135-1140

Lord Fakafanua: ...mea’i foki ko e ngaahi sēvesi ni’ihi hangē ko e mo’ui, ‘oku ‘ikai ke tau hanga ‘o ‘ave ha fo’i fika ke fakamahu’inga’i’aki ‘a e mo’ui ‘a e kakai ‘o e fonua. Pea ‘oku tau hanga ‘o ‘ave ‘a e patiseti lahi ke nau fakahoko ‘a e ngāue ko eni ko e sēvesi ma’a e mo’ui lelei ‘a e Hou’eiki mo e kakai ko eni ‘o e fonua. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi sēvesi ia ‘a e Pule’angá ‘oku lelei ange hono tuku ki ha fa’unga pisinisi hangē ko e vai pea mo e ‘uhila, he ko e mōtolo hono fakalele ‘o e pisinisi ‘oku ‘i ai ‘a e fe’auhi ‘oku ui ko e *free market* ‘e ma’u mei ai ‘a e ola ‘oku to e lelei ange ‘o kapau na’e ‘ikai ke fakahoko ‘a e ngāue ko ia ko ha pisinisi, ‘o kapau na’e tuku ki he Pule’angá ‘e holo ‘a e sēvesi pea mahalo ‘e ‘alu hake mo e mahu’ingá ia ki ‘olunga, ko e ‘uhinga ia ‘oku ngāue’aki ai ‘e Tonga ni ‘a e Pule’angá ‘a e founa ko e *Public Enterprise* pē ko ha ngaahi pisinisi ‘a e Pule’anga. Pea kapau ‘oku tu’utu’uni mai ‘e he Pule’angá ia ke fakamamafa ‘oua te nau fakamamafa ki he tupú kā nau fakamamafa ki he sēvesi, ‘e meimei hangē ‘oku fehangaangi ia mo e taumu’a ‘o e pisinisi. Kā ‘oku tau fakatokanga’i ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi *issue* ia ‘oku tau tokanga’i hangē ko e mamafa ‘o e ‘uhila mo e vai, ‘oku fiema’u pē ke mahu’inga’ia ‘a e pisinisi ‘i he taumu’a ngāue ko ia ‘a e Pule’angá.

‘A ia ‘oku faka’ofa’ofa pē ‘a e fakakaukau, kā ‘oku mahalo ‘oku tonu ke to e fai ha vakai ‘a e Pule’angá pea mo e ngaahi pisinisi ko ē ‘oku nau taumu’a ke ‘oua te nau tupu ka nau fakamamafa ki he sēvesi, na’a ‘ohovale pē kuo hoko ha maumau ia ‘i he’enu fakamamafa ki he sēvesi, he te nau fua ‘e nautolu ‘a e ‘ū totongi ko ia ‘o ‘ave ki he Pule’anga. Ko e me’a pē ‘oku ou tokanga ki ai Sea kapau ‘e lava ke to e ‘omai ha fakamā’ala’ala mei he ‘Eiki Minisitā Pa’anga, kā ko e me’a pē ‘oku ou tokanga ki ai, na’a hili ko ia ‘oku lahi ‘a e sēvesi ia pea to e lahi ange mo e mo’ua ia kae foki mai pē ki he tākaki tukuhau ko ia ‘a e Pule’anga. Ko ia pē Sea mālō ‘a e ma’u faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Nōpele fakatokanga ki he founa ngāue ‘a e ngaahi fakatupu pisinisi ‘a e Pule’anga. Kā ‘oku mo’oni ‘a e lea ‘a e finemotu’a mei Vava’u, ngaahi fa’unga pē me’a ki ai *all in* Vava’u. ‘Eiki Minisitā fakamā’opo’opo mai, kā tau hiki ā ki he vouti hono hokó.

Tali Pule’anga ki he tokanga Lao Ngaahi Kautaha Pisinisi e Pule’anga

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘Eiki Sea, tapu mo e Feitu’u na, pea tapu pea mo e Hou’eiki Mēmipa Kōmiti Kakato ‘Eiki Sea. ‘Oku ou fakamālō ki he Fakafofonga Nōpele ‘o Ha’apai ‘i he ‘omai ‘a e *issue* mahu’inga ko eni, pea ‘oku mo’oni pē ia ‘Eiki Sea, hangē pē ko ia na’e me’a mai ‘aki ‘e he ‘Eiki Nōpele ‘a e kupu ‘i he Lao he *Public Enterprise* ‘a e fiema’u ko ē ke ‘i ai ha tupu. Kae fakatokanga’i pē ‘e he Hou’eiki ‘Eiki Sea, ko e ngaahi fatongia ko ē ‘o e *Public Enterprise* ‘oku ‘i ai pē ‘a e fefakafetongi pē ko e *trade off* ‘i he tupu, pea mo e sēvesi ko ē ke fakahoko ko ē ki he kakai. Te u fakatātā’aki eni ‘Eiki Sea, taimi ko ē ‘oku hiki hiki ai ko ē totongi ‘uhila ko e ‘uhinga ko e hikihiki ko ē ‘a e lolo, ‘oku hū mai leva ‘a e Pule’anga ia ‘o fai ‘enu tu’utu’uni pē ko e *Government Obligation Policy, GOP*, hū mai leva ‘enu *intervention* ‘a nautolu ia ki he māketi ‘o tu’utu’uni ki he Poate ‘oku ‘i ai ‘a e polokalama ko e *lifeline*, pē ko e *subsidy*, ‘o tu’utu’uni mai ki he ‘uhila he’ikai ke hiki ‘a e totongi ko ē ‘a e *tariff* ki he māhina ko eni, te ke kei

tu'uma'u pē. Ko e faikehekehe ko ia ki ho'o totongi ko ē 'oku ke fokotu'u mai, 'e totongi ia 'e he Pule'anga ko e 'uhingá ke kei lava 'o fakahoko hono fatongia ko ē ki he kakai 'o e fonua na'e totongi ma'ama'a. Pea 'oku pehē pē mo e ngaahi sēvesi kehé 'Eiki Sea.

Na'e me'a 'a e 'Eiki Palēmia ki he mōtolo ko ē 'oku lolotonga ngāue'aki 'i he fo'i ta'u 'e nima ko eni kuo hili, 'a ia na'e 'i ai 'a e hoha'a mei he Fakafofonga Nōpele kau Nōpele fika 1 'o Tongatapu, ko e alea ngāue ko ē mo e *Commission* ko ē 'a e 'Uhila 'a ia ko nautolu ia 'oku nau fokotu'u ko ē totongi ko ē 'a e 'uhila, 'i he 'ena alea pea mo e 'uhila. Na'e ngāue'aki 'a e mōtolo ko e *Castalia Model*. 'A ia ko e fo'i mōtolo ia ko ē 'oku fakahū ki ai 'a e ngaahi fika pea fika'i ai 'a e mahu'inga ko ē 'o e totongi 'uhilá 'Eiki Sea. 'Oku 'osi 'a e ngāue pea mo e aleapau ki he mōtolo ko eni 'i he 'aho faka'osi 'o e māhina ni.

Ko e palopalema 'o e mōtolo ko eni 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke ne lava 'e ia 'o fakakau ki he fo'i mōtolo ko eni 'a e taimi ko ē 'oku hū mai ai ko ē 'a e sola. Ko e ta'u 'e nima ko eni kuo lahi 'a e ngaahi sola kuo hū mai, pea 'oku tonu ke 'i ai hono uesia 'i he hū mai ko ē 'a e sola, 'a e totongi ko eni 'o e 'uhila.

Lolotonga hanga 'e he Komisoni 'Eiki Sea 'o tu'uaki atu 'i he taimi ni 'a e...

<005>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...Fai mai ha talangāue pea mo hono fatu ha mōtolo fo'ou 'a ia 'e ngata ia 'i Sepitema ke hanga 'e he mōtolo ko ia 'o fakafofonga'i ko e hā hono uesia 'i he totongi 'uhila 'a ia pē 'oku tonu ke ma'ama'a ange. 'Uluaki 'oku holo pē totongi e lolo ia he taimi ni, ua ko e hā 'ene uesia ko ē he fakahū mai ko eni 'a e sola mo e *wind mill* mo e me'a kātoa ko ia ki he *formula* ko eni ke ne lava 'ohake 'a e tu'unga totonu ko eni 'oku tonu ko ē ke 'i ai 'a e totongi 'uhila.

Tali Pule'anga ki he kole vaka mei Ha'apai ke malu'i vāhenga Kauvai & Uoleva

Ko e kole ki he vaka 'Eiki Sea 'oku ou kole ke tokoni mai 'a e Minisitā Ngoue. Ko e vaka ko ē 'o Ha'apai mahalo na'e fā mahalo na'e tonu ke 'alu mo ha vaka 'e taha ke nima ko e vaka ia 'a e *Custom* ke toutai pea mo 'utu ko e 'uhinga ko e malu ko ē 'a hotau potu tahi. 'Oku 'i ai 'a e vaka 'a e Potungāue Polisi 'oku 'i ai pē 'a e fengāue'aki pea mo e *Custom* 'oku fa'a 'utu pē ia he *Custom* 'a e vaka ko eni ke nau lele 'o vakai 'a e malu 'a e potu tahi ni.

Ko e uta 'Eiki Sea 'oku ou manatu'i pē pea 'oku kei mo'ui pē 'a e kōmiti ko ia na'e 'osi tali he Fale ni 'oku 'i ai 'a e kōmiti ngāue ki'i kōmiti ke nau hanga 'o vakai'i 'a e totongi uta 'a e 'Otumotu Anga'ofa ki Ha'apai, Vava'u pea pehē ki Tokelau pea 'oku 'amanaki pē 'e vave ni pē fakahū mai ha'anau līpooti ki he ngāue ko ia.

Tali ki he kole maama 'uhila ma'a e vāhenga Tongatapu 9

Ko e kole 'uhila ko ē 'a e Fakafofonga mei Tatakamotonga 'Eiki Sea, na'a ku 'osi tali 'a e Patiseti

ko ē ‘a e Potungāue Pa’anga ko e Potungāue Pa’anga ‘oku ‘i ai ‘a e pa’anga ko ē ki hono fokotu’u ‘a e ngaahi maama ‘uhila pea ‘oku kau kātoa pē ai ‘a Tonga ni fatongia pē ‘a e Potungāue ‘Uhila ia ko hono fakahoko atu mei he Potungāue Pa’anga ‘a e ngaahi feitu’u ‘oku fiema’u ke fokotu’u fakavavevave ‘a e ngaahi maama ki ai pea ‘oku ou fie fakahā pē mei he ‘Eiki Sea ‘oku fakahoko pē he potungāue honau fatongia hono savea’i kātoa ‘a e vahefonua ni pea mo motu pea ke fokotu’u ‘a e ngaahi maama ‘uhila ki he ngaahi feitu’u ko ē ‘oku fiema’u ‘o fakatatau ki he Patiseti Ngāue ‘a e Potungāue Pa’anga. Ko u fokotu’u atu ke tali ‘a e vouti ko eni ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō

Sea Kōmiti Kakato: Tuku ai leva e faingamālie ko eni ki Tongatapu Fika 2 faka’osi eni ‘ikai ke to e fai ha takamilo me’a mai.

Poupou mo e na’ina’i ke fakamamafa ngaahi pisinisi Pule’anga ki he tupu he feau fiema’u kakai

Sēmisi Sika: Mālō Sea ‘oku ou, tapu mo e Feitu’u na pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato ‘oku ou tu’u pē Sea ke poupou ki he me’a ko ē ‘a e Fakafofonga Nōpele Ha’apai ‘oku tau ‘osi mahino’i kotoa pē ‘a e taumu’a ko ia ‘a e *Public Enterprise* ke nau hanga ‘o tiliva, fakahoko ‘a e ngaahi *service* ki he fiema’u ‘a e fonua pea ‘oku mahu’inga ‘aupito ‘aupito ia, ko e hoha’a pē ‘a e motu’a ni Sea koe’uhī na’e ‘eke foki he Fakafofonga Fika 1 ‘a e tu’unga ko ē ‘oku ‘i ai ‘a e vaka ko eni ko e Tongiaki ke tau to e mātu’aki tokanga ‘aupito ‘aupito ko hono ‘omai ko ē ‘a e fiema’u ko ē ‘a e kakai ‘oku ha’u pē ia mei ‘olunga ‘o ‘alu holo pē ‘a e fu’u lisi ia ‘ikai pē ke to e ‘osi ia ‘a e mahu’inga ko ia ke tau mātu’aki tokanga ke fakapotopoto’i pea mo tuhani ‘o fakatatau mo hotau ivi. Na’e ‘omai e vaka ko eni ko e 8 miliona tupu pea ko ena ‘oku ‘amanaki ke tuku atu ki tu’a ‘i he 1 miliona pē ko e 2.

Ko e taumu’a ko ia ko ē na’e ‘uhinga ai ko ē ‘o e vaka na’a tau poupou kotoa ki ai ke fakalelei’i ‘a e fefononga’aki ke to e oma ange ‘a e lele ‘a e vaka ki Ha’apai mo Vava’u, to e lelei ange ‘a e me’a’anga ‘a e Hou’eiki pea mo e kakai ‘o e fonua ‘i ha vaka ‘oku to e fakaonopooni pea to e lelei ange ‘a ia ko e taumu’a kotokotoa pē ke fakalelei’i ‘a e fefononga’aki kā na’e hoko ‘a e fo’i faitu’u’uni ko eni mo e fo’i fakakaukau ke ‘omai ‘a e Tongiaki ke hoko ia ko ha me’a ke tau ako kotokotoa ai neongo ‘etau fiema’u ke fakalelei’i ‘a e fefononga’aki neongo ‘etau fiema’u ke fakalelei’i ‘a e tanu ‘a e hala neongo ‘etau fiema’u ke fakalelei’i ‘a e ngaahi falemahaki kā kuo pau pē ke vakavakai’i ‘a e tuliki kotokotoa ke mahino he ‘ikai ke tau palopalema ‘i mui ‘i he hala fononga. Pea ko ia ko e ‘uhinga pē ia ‘a e tu’u ‘a e motu’a ni Sea ko e poupou atu pē ki he na’ina’i na’e fakahoko mai ‘e he Fakafofonga Nōpele ko eni ‘o Ha’apai koe’uhī ko e ngaahi fatongia kehekehe ko eni ‘o e *Public Enterprise* ko e kotokotoa ‘a e fiema’u ‘a e fonua ‘oku meimei ‘ave kotokotoa ia ‘o fakahoko ia he *Public Enterprise* ‘a e ngaahi fiema’u vivili, ‘uhila, vai, hala pule’anga pea mo e ngaahi me’a ...

<007>

Taimi: 1145-1150

Sēmisi Sika : ..mo e ngaahi me'a fakafetu'utaki ke fakapapau'i ange ko hotau ivi 'oku

fakapotopoto'i hono fokotu'utu'u ke 'oua na'a hoko 'o tatau mo e *case* ko eni 'o e Tongiakí. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Fakafofonga.

Tokanga ke ngāue'aki 'aonga 'aki he Pule'anga 'ene kautaha letiō mo e TV

Lord Tu'iha'angana : Sea ki'i miniti pē e taha. Tapu mo e Feitu'ú na mo e Hou'eiki e Kōmiti Kakato Sea. Ko e muimui atu pē au ia ko e poupou ki he me'a ko ia na'e me'a 'aki 'e he Fakafofonga Ha'apaí. Hangē ko eni ko e ... 'oku ai foki 'a e ngaahi pisinisi 'a e Pule'angá Sea, fiema'u pē ia, nau fakahoko 'a e ngaahi sēvesi mahu'inga. Pea hangē pē ko 'eku lave ki he Poate ko eni ko ē pē ko e kautaha ko eni ko ē 'a e Fakamafolaleá mo e TV Sea. Mahino 'a e mahu'inga 'aupito ko eni ko ē 'a e fo'i sēvesi ia ko iá ke fakahoko ki he kakaí. Pea 'oku mahino pē foki 'i he ngaahi ta'u kimu'a atu 'i he'eku manatú, na'e lele mole pē ia, pea mālō pē na'a nau fai pē 'a e ngaahi feinga 'i he ngaahi tapa kehekehe, lava pē 'enau vahé mo e ngaahi fakamole pehē. Ka na'e 'i ai foki e ngaahi fokotu'utu'u mai, pehē 'e feinga'i ke nau feinga'i ke tupu, pea mahino 'e toki 'omai e ngaahi lipooti ko iá he'enau ngaahi lipooti fakata'ú, pē na'e mo'oni pē na'e tupu pē 'oku kei hoko atu pē. Ka ko e mahu'inga taha foki, 'i he fo'i sēvesi ko eni Sea, ko e sēvesi ki he kakaí. Ko ia 'oku ou tui pē mahalo na'a toki mahino ko e hā 'a e tūkunga 'oku 'i ai 'a e Poate ko eni. Pea mo e fakamuimui pē Sea, hangē 'oku 'ikai ke fu'u fie ngāue'aki ia 'e he Pule'angá 'etau ki'i Fakamafolaleá, mo 'etau TV Tongá pē 'oku tonu koā 'eku ma'ú pē 'ikai. Ka ko 'eku kole atu ki he Pule'angá, nau ngāue'aki, nau ngāue'aki, sai pē mo e ngāue'aki e ngaahi Fakamafolalea *private*, kae 'ai pē mo mahino ko e me'a eni 'a e Pule'angá, nau letiō eni mo 'enau TV pea nau ngāue'aki. Fai mai 'aki ia e ngaahi.. tau pehē ko e fika 'uluaki ia ki hono tukuange mai 'a e ngaahi ongoongo mei he Pule'angá 'etau ki'i pisinisi ko iá. Ko ia pē Sea e poupou, mālō e ma'u faingamālié.

Fokotu'u pea poupou'i ke tali Vouti fika 10 – Potungāue Ngaahi Pisinisi Pule'anga

Fokotu'u atu.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō, 'oku 'i ai ha poupou?

'Eiki Palēmia : 'Io.

Vouti fika 11 – Potungāue Fefakatau'aki & Fakalalakaka Faka'ekonomika

Sea Kōmiti Kakato: Tali 'etau vouti ko ia. Tau hoko ki he Vouti hono 11 – Potungāue Fefakatau'aki mo e Fakalalakaka Faka-ekonōmika.

Fakama'ala'ala he Vouti Potungāue Fefakatau'aki

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Tapu mo e Feitu'ú na Sea mo e Hou'eiki Kōmití. Fo'i miniti 'e 5 ko eni Sea, ko u kole atu ke tali ai pē 'a e vouti ia ko eni. Ko e vouti ko eni Sea, ko hono fakalūkufuá, holo 'aki 'a e pa'anga 'e 1.15 miliona. Ko e holo ko iá, ko e peseti ia 'e 14 'o e patiseti ko eni 'a e Potungāue ko eni. Ko e holo ko eni 'oku meimei fakatefīto ia, 'i he fefolau'aki ko ia ki mulí. Ko e ngaahi ngāue kehe 'a e Potungāué, 'oku sai pē ia. Hangē ko e tafa'aki ki he ... 'oku ki'i 'alu hake ki 'olunga, koe'uhí, 'i he PMS 'oku ki'i hiki hake 'a e fakamole ko iá, koe'uhi 'oku ki'i hiki

hake fakamakatu'unga he lelei 'a e kau ngāué. Pea mo e va'a 'e taha 'oku ki'i hiki hake 'Eiki Sea e tokoni ko ē ki he ngaahi *community*, 'a ia ko e tokoni ko iá 'e fai hono ki'i ta'ota'ofi 'o fakamāmālie koe'uhi ke fakapapau'i Sea mo e Hou'eiki ke fakapapau'i 'oku fakapotopoto, pea fakafoki lelei mai 'a e pa'anga ko ē 'a e Pule'angá na'e 'oatu ke nau ngāue'akí. 'I he tafa'aki ko ē faka-māketí, 'oku ai 'a e māketi 'e taha 'i Nu'usila, na'e ta'ofi 'aupito pē ia mei he ta'u kuo 'osí, koe'uhí, 'oku 'ikai ke kei 'aonga ke 'ave ha me'a ki ai, he kuo ofi ki he 2 kilú 'a e fakamole ki aí, ka 'oku te'eki ke ma'u mai ha sēniti mei he tafa'aki ko iá.

Ko e ngaahi tafa'aki kehekehe 'Eiki Sea hangē ko ia ko e tō hina ko ia 'a e finemātu'á, 'i he ta'u kuo 'osí, neongo ne fai e alea mo e kautaha hiná, talamai 'e 'omai e sēniti, 'oku 'a'u ki he 'ahó ni...

<008>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Te'eki ke ma'u ha sēniti kā ne fai 'a e kole ki he Kapineti ke lava ke totongi pē ā 'e he Potungāue ia mei he sēniti ko ē 'a e Potungāue 'a e finemātu'a ko eni ki he hiná koe'uhí ne palōmesi 'e he Minisitā kuo 'osí ia 'a e totongi 'e 'oange ma'a e finemātu'a pea na'e feinga pē ke fakakakato pea na'e lava pē 'o fakakakato 'a e 'ū me'a ko ia mei he sēniti ko ē 'a e Potungāue taimi tatau na'e pau ke to'o 'a e fakamole kotoa pē na'e fai 'e he Pule'anga kimu'a hangē ko hono palau 'o e tenga'i hina, faito'o na'e to'o kātoa ia pea toki 'oange leva 'a e toenga ki he finemātu'a. 'I he tafa'aki ko ē ...

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā, laumālie lelei pē 'oku ta'ofi atu ho'o me'a ka ke toki me'a mai kuo maau 'etau taimí tau liliu 'o Fale Alea. Mālō.

Liliu 'o Fale Alea – 12pm

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki kātaki mou me'a hifo ki lalo. Kimu'a pea toloi e Falé kole atu ke tuku e faingamālie ko eni ki he 'Eiki Palēmiá.

Ongoongo mei he Pule'anga fekau'aki mo 'enau fakahoko fatongia

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Pea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá kae fai atu e ki'i lipooti ko eni ke mea'i pē he Feitu'u na pea mo e Hou'eiki e ngaahi me'a na'e hoko mai he uike kuo 'osi 'o a'u mai ai ki he 'aho ni. Ko e fie fakahoko atu pē ki he Feitu'u na Sea 'i he a'u mai ki he 'aho ni 'oku kei hao pē ho'o fonuá pea 'oku kei malu pē 'a Tonga mei he COVID-19 pea ko e tu'unga totonu ia 'oku 'i ai 'a Tonga. Pea 'oku ou fiefia ke fakahoko atu faka'ofisiale ki he Feitu'u na mo e Hou'eiki kotoa pē. Pea 'oku tau fakamālō mo fakafeta'i ki he 'Otuá he'ene tali 'etau lotú mo 'etau 'aukai ke ne kei malu'i 'a Tonga mo hono kakaí 'o hangē ko hono tuku 'a e ki'i fonua ni he 'Uluaki Fā ke malu'i mei 'olunga.

Kei tāpuni 'a e kau'āfonua ki he 'aho 12 'o Sepitema

Ko hono uá 'oku kei tāpuni pē 'a e kau'āfonuá ke toki fai ha vakai ki ai 'i he 'aho 12 'o Sepitema 2020.

Ngaahi ngāue fakaangaanga ki he COVID-19

Ko hono tolú ko hono tu'unga ko ia 'i hotau kāinga mei tu'apule'angá kae tautautefito ki he kāinga Tonga kotoa pē 'oku nau fiema'u ke nau foki mai 'oku lolotonga ngāue mālohi 'aupito e Pule'angá ke faka'atā 'i he kaha'u vave mai 'i ha'ane maau 'a e ngaahi tesitesí fakaangaanga 'e kamata ia 'apongipongi Tūsite ko hono 16 'o Sune. 'Oku kau ki ai 'a e Potungāue *MEIDECC*, Potungāue Mo'uí, kau sōtia 'a 'Ene 'Afió mo e kau polisi. 'E kamata mei mala'e vakapuna 'o omi ai ki he Hōtele Tanoa ko e toko 50 pē 'e kamata 'aki 'a e *drill* ko eni. 'Oku 'i ai 'a e 'amanaki Sea na'a 'osi nai ha *drill* 'e ua pē tolu pea kamata leva ke tau fakafoki mai hotau kāinga pea mei Nu'usila.

'Eiki Sea ko e fie fakahoko atu pē ki he Feitu'u na ne 'osi lava lelei hono tali he Kapinetí ki he fakafolau atu 'o e sino e pekia 'a ia na'e fakafolau mai mei Fisi ki Tu'anequivale, Vava'u, 'aho Tokonaki. Na'e lava lelei 'o folau atu ai 'a e 'Eiki Minisitā 'o e Ngaahi Ngāue Lalahí mo e Takimamatá he Fakafofonga e Fale Aleá. 'A ia ko e Fakafofonga pē ia he Fale Aleá ki he Vāhenga Vava'u 16 ke fakafe'ao atu 'a e me'afaka'eikí ko Nātania *Sanft* ta'u 12 'a ia ne si'i pekia 'i Fisi lolotonga ia 'a e folau ako 'a 'ene ongomātu'á 'i he sikolasipi 'a e Pule'anga pea kuo lava lelei e faka'amu 'a e ongomātu'á mo e fāmilí ke fakafoki pē 'o tanu ki honau ...

<009>

Taimi: 1155-1200

'Eiki Palēmia: ... fonuá tupu'angá ki Vava'u.

Sea 'o hangē ko ia me'a ke mea'i na'e poaki atu e motu'á ni koe'uhí na'e fai 'a e talanoa telefoni mo e Palēmia Nu'usilá felāve'i mo e fakaava 'o e *borders* mo e fakafoki mai hotau kāingá 'oku nau tukuvaká 'i Nu'usilá. Nau fakahoko pē 'a e lipooti ko ē kuo 'osi fakahoko atu pea mo e ngāue mālohi 'a e Pule'angá 'i ha uike nai 'e tolu ki he kaha'ú na'a lava ke kamata fakafoki mai hotau kāingá. Na'e fiefia 'aupito 'a e Palēmia Nu'usilá pea na'á ku kole ai pē ki he sivi ko ia *COVID free* ko ia 'a e tokotaha Tongá he 'aho 'e tolu pea foki mai 'a ia 'oku pa'anga ia 'e 300 Nu'usila, 360 Nu'usila pea 'oku faingata'a'ia e kāingá ke totongi e fo'i me'a ko iá. Pea na'e palōmesi mai 'a e Palēmiá 'e sio ki ai he na'á ma talanoa maua 'oku pehē pē ia, he na'á ne talamai 'e ia te nau tokanga nautolu ki hono fai ko ē sivi pea toki 'omai. Pea ko 'eku pehē atu ko ē, 'oku totongi foki 'e he mātu'á 'a e pa'anga 'e 300 tupu 'a e, ko 'ene toki me'a ko 'ene toki hanga ia 'o mea'i. Na'á ne talamai 'e vakai ia ki ai pea 'e fakahoko mai ki he *high commissioner* ke 'oua 'e totongi e me'a ko iá ka nau fai ia 'enautolu.

Tali Kapineti ke hoko atu mokohunu ke 'osi ki Sepitema

Pea ko e faka'osí pē 'e Sea na'e tali lelei 'e he Kapinetí 'i he Falaite kuo 'osí ke fāngota'i e mokohunú 'o 'osi ki Sepitema. Ko e fakaikiiki 'e toki 'oatu ia 'e he potungāue mo e 'Eiki Minisitā ka na'e makatu'unga mo e laumālie lelei e Hou'eiki Kapinetí ke faka'atā ko e 'uhingá pē ke tokoni ki he kakai e fonuá 'i he tō lalo faka-pa'anga ko eni e *COVID-19*. 'A ia 'oku faka'amu pē 'e tokoni

ki he kakai ‘o e fonuá. Ko ia pē ki’i lipooti ‘oku fai atu ki he Feitu’ú na ‘Eiki Sea. Mālō e ‘omai e faingamālié. Mālō ‘aupito.

‘Eiki Sea: Mālō. Fakamālō atu ki he ‘Eiki Palēmiá he ngāue lelei na’e fakahoko ‘aneuhú. Hou’eiki tōloi e Falé ki he uá.

(Na’e toloi e Falé ki he 2 efiāfi.)

<002>

Taimi: 1400-1405

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá.

(Pea na’e me’a hake leva ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, Lord Fakaafanua ki hono me’a’anga)

‘Eiki Sea: Hou’eiki ‘oku ‘ikai ke ma’u e *quorum* toloi e Falé miniti ‘e 15.

(Pea na’e toloi miniti ‘e 15 ‘ikai ke ma’u e quorum)

<009>

Taimi: 1405-1410

Satini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki, kole ke tau liliu ai pē ‘o Kōmiti Kakato.

(Me’a mai e Sea Kōmiti Kakato) **Kōmiti Kakato – 2pm**

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki mālō ho’omou laumālie. Tau fakafeta’i pē ki he ‘Eiki ‘i hono taki kitautolu ‘e he ‘Otua, fakaiviva kimoutolu. Mālō e laumālie lelei e ngāue ‘oku tuku ma’a kitautolu, ‘uhinga ko e lelei fakalukufua ki he fonua mo e Pule’angá kae’uma’ā ‘a e kakai. Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō Sea. Kole pē ke u hūfanga pē he ngaahi fakatapu. Na’e tuku foki ‘ane ho’atā ‘Eiki Sea, ‘oku ou ngata ‘i he fakalahi ko ia ‘o e Patiseti kuo ‘omai mei he Fale Pa’anga fekau’aki ia mo e Va’a ko eni ki he Tokoni ki he Ngaahi Kōmiunitī ‘oku ‘i ai ko ē ngaahi fale koloa. Pea mo e me’a ‘oku lolotonga fai he taimi ni, ko hono ki’i toloi fakataimi ‘a e ‘ū ngāue ko ia koe’uhi kae fakamā’opo’opo’opo koe’uhi ko e ‘ave ko ē sēniti ko ē ‘a e Pule’angá pea na’e ‘i ai pē mo e aleapau ke totongi fakafoki mai hono taimi pea ‘e lava ke hokohoko ‘a e ngāue ko ia.

Ngāue Potungāue Fefakatau’aki fekau’aki palopalema he tō hina

Me’a tatau pē ia ‘Eiki Sea ki he ngaahi ngāue kehekehe. Ko ia ‘oku fai ai ‘a e fakakaukau ki hano

solova 'o e palopalema ko eni tautautefito ki he hina 'i he tu'unga ko eni na'e 'i ai pea na'e fakahoko ai pē ki he kautaha hina ko ia na'a nau fai e ngāue, he 'ikai ke u to e foaki ha laiseni kae 'oua leva kuo totongi 'a e sēniti 'a e kau ngōue. Pea 'oku a'u ko ē ki he 'aho ni, 'oku te'eki ai pē pea 'oku 'i ai pē 'a e fakakaukau ke to e 'i ai ha founa 'e taha. Pea ko e founa ko ē 'oku fai he taimi ni, ko e fai e fengāue'aki pea mo e Pule'angá Nu'usila ke to e kamata 'a e ngaahi *cooperatives* koe'uhi ki he ngōue, toutai pea pehē foki mo e fanga ki'i falekoloa ke fakafo'ou 'a e founa ngāue pea ke lava ke a'u ki he kaha'u, ku foki pē 'a e Pule'angá ki hono fatongia ko e *regulator* kae hoko atu 'e he *corperatives* ko eni ...

<003>

Taimi 1410-1415

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ...'a e ngāue ki hono uta atu 'o e ngaahi ngoue, kā 'oku kei lolotonga fai pē ia 'e he Pule'anga 'i he taimi ni, 'i he Nōvema 'o e ta'u kuo 'osi, na'e 'ave ai 'a e 'uluaki koniteina *trial* pē ko e 'ahi'ahi, na'e ola lelei ia, meleni eni 'oku ou 'uhinga ki ai 'Eiki Sea, pea na'e ola lelei 'a e fo'i uta ko ia, pea lava foki 'o totongi atu 'a e 2 mano tupu 'a e tangata ngoue 'i he koniteina, fute 'e 20. Pea to e lava 'o ma'u mo ene pōnasi pa'anga 'e 5000 taimi tatau na'e to'o mai 'a e 2000 tupu ki he *account* ko ia 'oku ngāue'aki ki he feuta'aki 'o e ngoue ko ē 'a e kakai koe'uhi ke lava ke hokohoko atu. Me'apango pē 'i he māhina kuo 'osí na'e teu ia ke kamata 'a e uta meleni, pea ko e 'uluaki koniteina 'e 2 na'e 'ikai ke lava koe'uhi pē ko e 'alotāmaki, pea kovi 'a e hala, kovi mo e feitu'u na'e fai ki ai 'a e toli ko ia 'o e fo'i meleni 'o fai pē e felotoi mo e māketi 'i Nu'usila, ke ta'ofi koe'uhi na'a fakatu'utāmaki kā 'oku 'osi lava mavahe atu 'a e to e koniteina 'e taha he māhina ni ki Nu'usila pē 'Eiki Sea. Pea lava foki 'o 'alu mo e koniteina ko e lipooti ki he koniteina me'akai *mix*, na'e 'ave na'e fakafiemālie 'aupito, 'a ia 'oku mau 'amanaki pē ke to e ma'u ha ngaahi *order* kehe.

Kā ko e hangē ko e lavé, ko e fokotu'utu'u ki he kaha'u ke ngāue *cooperatives* koe'uhi ke fai 'a e fatongia ko eni, ke foki ki ai kae nofo pē Pule'angá ko e *regulator*, pea mo fakapapau'i 'Eiki Sea, ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ke fakapapau'i 'oku ma'u pē 'a e sēniti ko ia 'a e kau ngoue, hangē ko e hina, ko e alea kuo a'u ki ai 'i he taimi ni ko e hina ko ē kamata 'eku 'i ai 'a e fakaafe ki he *EXPO*, 'oku fai 'i Siaina 'i Nōvema, pea 'oku ou 'osi tali ia. Pea 'oku to e kole atu mo e pa'anga ke fakapa'anga mai mo e to e tokotaha kehe mei he Toutai ke kau 'i he folau koe'uhí ke faingamālie ia ke tu'uaki atu ai mo e mokohunu.

Pea 'oku 'i ai pē mo e 'amanaki mo e ngaahi ngāue kehe 'Eiki Sea kē 'e makatu'unga pē he'etau sēniti 'e ma'u 'i he taimi ko ia ke lava 'o fai 'a e 'ū ngāue ko ia, ko e hili ko ia 'a *Shanghai*, 'oku 'amanaki ke fou mai ai 'i *Dongguan*, ko e vāhenga ko eni *Guanzhou*, kuo tuku mai foki 'e he Pule'anga Siaina ke fengāue'aki mo e fonua ni, pea kuo 'osi tu'uaki ai 'a e hina pea mo e me'a tahi, pea 'oku 'amanaki ke to e fakapapau'i ke lava 'o feinga na'a lava ke ta'u kakato 'a e uta atu ko ia 'o e fo'i hina, pea pehē ki he 'ufi mo e kumala pea mo e me'a tahi. Kā ko e founa ko ia ko ē 'oku aleapau 'aki ki he hina kuo pau ke 'uluaki totongi 'a e vaeua 'o e fo'i hina 'a e kakai 'i heni ke tufa ia kia kinautolu pea toki mavahe 'a e fo'i hina. Pea ko ene a'u ko ia ki Siaina pea 'osi 'a e 'aho 'e 21 pea totongi faka'osi 'a e pēseti 'e 50 ko ē 'oku toe, pea kapau leva 'oku sai ange mahu'inga ko ē 'i he māketi pea to e totongi mai mo ha pōnasi *on top* 'i he totongi ko ē 'oku aleapau'i. 'A ia ko e ngāue ia ko ē felāve'i mo e tafa'aki ko ia ki he ngoue 'Eiki Sea pea mo e

me'a ko ē ... 'Oku 'i ai pē mo e ngaahi ngāue kehe 'oku felāve'i mo e lolo mo e me'a kā 'oku te'eki ai ke fakapapau'i he 'oku a'u pē ki he tu'unga 'oku pau ke fai 'a e ki'i tau'aki fakamahuahu ...

<005>

Taimi: 1415-1420

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... leka atu pē hē pea hangē 'oku nau to e kamata mai ke nau ngāue mai pea kapau leva 'e lava mo e ngāue'anga ko ia Sea 'oku 'i ai pē 'amanaki lelei. Pea ko e hoko 'Eiki Sea 'oku ou tui 'oku ou kole pē au ki he Hou'eiki ka to e 'i ai lave ha fehu'i pē pea toki 'omai pē ki'i tohi koe'uhi 'e fakaikiiki ange 'eku tali mo fakamahino e ngaahi me'a ko ē 'oku hoko pea tau hoko atu ai pē Sea ki he Vouti 12

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā kuo lava 'o fakamatala ho'o vouti ... toe si'i pea u tautea koe he taimi ni. Me'a mai Fakafofonga.

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pehē ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato fokoutua hake pē Sea ke fai ha fakamālō ki he 'Eiki Minisitā ko eni 'i he fakamatala kuo 'omai pea 'oku ou fakamālō lahi 'i he'ene 'omai kakato 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki pea mo e ngaahi polokalama ngāue na'e fakahoko 'i he ta'u kuo tau maliu atu ki ai mo e 'amanaki kā 'oku hā mai Sea 'oku te'eki ke 'i ai ha fu'u ola mau tokanga foki Sea ko e potungāue ko eni 'oku ui ko e Potungāue Fefakatau'aki mo e Fakalalalaka Faka'ekonōmika pea 'oku 'i ai e tokanga lahi ki ai Sea ko e 'uhinga ko e ngaahi *scheme* pē ko e ngaahi polokalama ngāue ke fakalalalaka'i e 'ekonōmika tautefito ki he kakai angamaheni Sea. 'Oku mau tokanga pē ke fakapapau'i 'oku ngāue lelei'aki 'a e ngaahi polokalama ko eni pea fakahekeheka 'i ha *platform* foomu ngāue fakapule'anga 'oku totonu hangē ko e me'a na'a ne me'a mai'aki ke 'unu e Pule'anga ia 'o hoko ko e *regulator* kā 'oua te ne fakahoko 'e ia 'a e 'ū ngāue *export* ko eni kau ai 'a e hina, ko e ngoue hono uta he na'e 'i ai mo e fanga ki'i *scheme* ki he fanga ki'i falekoloa 'oku me'a mai 'oku 'i ai e fakakaukau ke fokotu'u ha ngaahi *corporate societies* ke faka'ai'ai 'a e sekitoa taautaha mo e kakai Sea ki he langa ngāue he ko e anga ia ko ē fakakaukau he taimi ni kapau pē 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau sino'i silini ke tau langa fakafō'ituitui mei ai 'oku lelei ange Sea 'etau tu'u faka-*corporate* pea na'e pehē 'a e ngaahi fakaukau 'i he kuohili.

Fehu'ia lahi mo'ua hina ke totongi

Sea 'oku ou faka'amu ke fai mai mu'a ha līpooti heni 'i he ta'u fo'ou līpooti fakata'u ke kakato tūkunga na'e 'i ai 'a e ngaahi *scheme* ko ē 'a e langa ngāue telia na'e 'i ai ha palopalema ai kā 'oku ou kole pē Sea ke u 'eke pē mu'a ki he 'Eiki Minisitā ke tokoni mai telia 'a e me'a na'e me'a ki ai 'Eiki Minisitā Pa'anga kimu'a na'a 'ohovale 'oku to e 'i ai ha mo'ua ke totongi pea uesia ai 'a e Patiseti mo e *deficit* 'oku tau 'i ai ko 'eku kole pē Sea ke tokoni mai. Ko e ngaahi *scheme* ko ē na'e fakahoko kuo 'osi hangē ko e hina 'oku fakafuofua ko e fiha 'a e mo'ua ngalingali 'e 'Eiki Minisitā mahino pē foki na'e toki me'a atu 'a e Feitu'u na 'o fakakakato 'a e ngāue ko eni ngalingali ko e fiha 'i ai ha mo'ua 'e totongi ai e fiha fakalukufua kātoa 'a e fanga ki'i *activities* ko ē Sea mālō

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā kā 'oku ou tui pē 'oku tonu pē ke foki ki he me'a

na'a ke me'a'aki ke toki fai ha fehu'i ke toki fai mai ai ha lipooti telia pē pelepelengesi 'a e ongoongo 'o ho'o potungāue mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia Sea te u kole pē ke toki 'oatu 'a e tali lelei mā'opo'opo ange 'i he me'a ka te u ki'i tali nounou pē 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha mo'ua 'osi totongi kātoa ia 'e he Pule'anga 'a e me'a ko ia, pea na'e totongi pē ia mei he vouti ko eni 'a e potungāue 'a ia kuo pau ke ta'ofi 'a e ngaahi fiema'u kehe kae lava ke fakahoko 'a e fakakaukau ko ia mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ē Fakafofonga tali he 'Eiki Minisitā ko ē kuo totongi kotoa e 'ū mo'ua 'e he potungāue pē

Māteni Tapueluelu: Totongi kotoa he potungāue kā ko 'eku 'uhinga 'a'aku Sea ki ha ngaahi me'a 'oku hoko mai mei tu'a ko e 'uhinga ko 'ene me'a na'e me'a mai'aki 'oku ki'i ta'ofi kae 'oleva ke fakakakato mai 'a e ngaahi totongi ko ē mei tu'a ko 'eku 'uhinga ki ai pē 'oku 'i ai ha fakafuofua ki he pa'anga ko ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'A e me'a fē ia

Māteni Tapueluelu: Hina

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e hina 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha me'a

Lord Tu'iha'angana: Sea ki'i tokoni ki he Fakafofonga.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai

Fehu'ia fiha ne totongi Pule'anga ki he kau tō hina

Lord Tu'iha'angana: 'Ikai ko e'uhinga mahalo 'a e Fakafofonga ko e fiha na'e totongi he Pule'anga ki he kau tō hina, na'e tonu ke hanga 'e he kautaha hina ko ē na'e alea 'o totongi pea totongi ia 'e he Pule'anga

5 kilu tupu totongi mo'ua hina ki he kau ngoue

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Na'e meimei nima....

<007>

Taimi: 1420-1425

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : .. 5 kilu tupu na'e totongi *cash* ia ki he kau ngoué.

Poupou ki he fakakaukau Pule'anga ke fokotu'u ngaahi sosaieti fakatahataha

Māteni Tapueluelu : Mālō 'aupito 'Eiki Sea. Ko ē ko e silini ē 'oku fai ki ai e fakafuofuá Sea, ko ia 'oku ou 'uhinga ki aí. Ko e anga pē ia 'o e fehu'í Sea mo e faka'amu, he'ikai ke ne uesia 'etau

patisetí, kapau ko e talí ia ke totongi mai mei tu'a. Pea 'oku ai 'eku pou pou 'aupito Sea, ki he fakakaukau ko eni ke fokotu'u ko eni e ngaahi *corporate societies*. Kau atu ai pea mo e ngaahi fale *pack* na'e 'osi fai e fakakaukau ke fokotu'u Sea. Ko hono 'uhingá pē, ke fakakau kátoa e ivi 'o e kakaí ki ai. Tokotaha ko ē 'oku ne lava 'o tō 'o a'u ki he teau 'e taha...

Tali Pule'anga fekau'aki mo e ngaahi fale *pack* ki he ngoue

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ko ia, fale *pack* ko ia na'e 'amanaki ke langa 'e he Pule'angá 'i Lapahá, na'e tali ke 'oleva ke fakamahino e kelekelé, pea kuo ma'u mai eni 'a e lisi ko iá, pea kuo tali mei Fale Pa'anga, ke lava 'o *move* 'a e ngāue ko iá ki he ta'u fakapa'anga hokó, koe'uhi ko e *procurement*, pea 'oku 'amanaki leva ke langa ia 'a e fale ia ko iá 'i Siulai pē ko 'Akosi. Pea ko e fale langa ko ē 'e taha ko e fale *pack* 'e taha 'oku fakapa'anga mei 'Aositelēliá, pango pē 'oku 'ikai ke 'i heni e Minisitā Ngoué, 'oku 'ia nautolú, ka kuo 'osi maau mo e kelekele 'eka 'e 4, pea to e 'i ai pē mo e kole, ki he Ma'utofi'á na'a toe ma'u mai mo ha ki'i 'eka 'e 8, koe'uhi ko e 'amanaki ko ia ki he ngāue 'a e ngaahi *co-operatives* ke fai e ngāue ko iá. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā.

Kole ki he Va'a Fakafuofua Koloa fakapapau'i 'oku tonu totongi ngaahi koloa ke malu'i kakai

Māteni Tapueluelu : Sea, fakamālō ki he 'Eiki Minisitā mo 'eku pou pou ki he langa ngāue 'oku faí. Ko e faka'osí pē Sea, ko e kole pē eni ia, ko hono 'uhingá pē ko e ngaahi *revenue policies* fo'ou ko ē 'e fakahoko maí. Ko e kole pē ki he 'Eiki Minisitā ko ení, he 'oku 'i ai 'a e malumalu ko eni ko ē ki he Va'a Fakafuofua Koloá, 'a e mahu'inga 'o e ngaahi koloa ko ia 'oku 'i he malumalu 'o e Pule'angá. Ko hono 'uhingá, 'e 'i ai pē e fanga ki'i tukuhau fo'ou hangē ko eni ko e tapaká 'Eiki Sea, kau ai mo e ngaahi koloa ko ia 'oku *expire*. Ko e kole ki he Va'a ko iá, 'oku ou 'ilo pē 'oku lahi 'a e ngāué, ka nau angalelei mu'a, ko e kongá ia hono malu'i e kakaí. Ko 'ene 'i ai pē ha fanga ki'i tukuhau fo'ou, 'oku 'aonga ke nau ki'i fofonga 'ā mai Sea, ko hono 'uhingá ke fakapapau'i pē, 'oku hiki totonu pē 'a e ngaahi koloá 'o 'ikai ke to e 'ova ai, ka 'oku ou fakamālō atu ki he 'Eiki Minisitā Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Fakafofonga. Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō Sea e fehu'í. Ko e Va'a ko eni ki he Fakafuofua Koloá, kuo ngāue hokohoko pē. Na'e 'i ai e fiema'u mei Ha'apai, ke 'oange ha ni'ihiki ai, pea na'e 'ave ki ai 'a e ni'ihiki 'o ngāue fakataimi ki ai. Pea taimi tatau, 'oku tu'uaki mo e tu'unga 'e taha 'i Ha'apai, ke fakakakato ia ke ki'i kaunga mālie ange ki he tafa'aki ko iá. Pea ko e me'a 'e tahá, na'e toki mahino ki he motu'á ni he taimi na'e fai ai e *lockdown*, lolotonga 'ene tu'utu'uni ke 'alu e kau ngāue ko ení 'o fai e ngāué, ne u vakai ta ko ē 'oku te'eki ke kāsete'i e hingoa ia e kau ngāue ko iá 'i he Kāseté ke fakalao. Ka ko eni kuo 'osi fai e ngāue ki ai, koe'uhi ke hoko atu pē 'a e fatongia ko ē tamaíki 'i he Lao ko ia *Consumer Protection Act*, pea kuo 'osi fakakakato mo ia. 'Oku hokohoko pē. 'Oku toutou 'alu pē timi ko ení 'o ngāue mei Hahake 'o a'u ki Hihifo 'ikai ke tali ai pē ke fai ha lāunga, ki he ngaahi koloa ko ē *expire* mo e mahu'inga e ngaahi koloá ki he kakaí. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā mo e Fakafofonga Tongatapu Fika 4 mahino

'aupito e feme'a'akí mo e tūkunga e Potungāué. Me'a mai Tongatapu Fika 9. Mou me'a mai pē Hou'eiki kei toe lahi pē 'etau taimí.

Kole ke fakangalokuloku koloa malu'i nō ngoue he Pangike Fakalalakaka

Penisimani Fifita : Tapu mo e Sea 'o e Kōmiti Kakatō kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato 'o e Fale Alea 'o Tongá. Ko u fakamālō lahi 'aupito ki he 'Eiki Minisitā ko ení 'i he tokoni pea mo e poupou ki he 'etau langa faka'ekonōmiká. Na'e lava 'a Tongatapu 9 'o fokotu'u 'a e ngaahi falekoloa sōsaieti 'e 3, pea 'oku lolotonga lele, pea na'e fihia ai e 4, pea 'oku sai pē ia. Ne lava mo Tongatapu 9 'o uta atu mo 'emau ngaahi fo'i hina, pea ko ena 'oku ke me'a mai kuo ma'u 'enau totongí. Na'e 'i ai e tokanga ki he *pack house* pea ko eni kuo 'osi 'oatu ia 'e Tongatapu 4, ka ko e tokanga atu 'Eiki Minisitā ko e nō peseti 'e taha ko eni mei he Pangike Fakalalakaka...

<008>

Taimi: 1425-1430

Penisimani Fifita: ... ne ki'i faingata'a'ia e kau ngoue 'o Tongatapu 9 'i he kumi e me'a malu'i ka 'oku to e 'i ai ha to e fa'ahinga founa ke lava ke fakalelei'i kae lava e kau ngoue 'o nō mei he pēseti 'e tahá he ko 'ene tu'u foki he taimi ni 'oku manakoa ange *SPBD* 'i he 'etau nō ko eni he Pangikē Fakalalakaká pē 'oku to e 'i ai ha fa'ahinga founa 'e lava tokoni ai ki he kau ngoué he 'oku ke mea'i pē 'e 'Eiki Minisitā ko Tongatapu 9 'oku kau ia he kelekele lelei ki he ngoué pea mo e uta ki muli 'o hangē ko ena 'oku ke me'a mai ki ai fai e uta ki Siaina mo e 'ū me'a pehē, mālō.

Fakamahino mei he Pule'anga kei lahi pe sēniti he Pangike ki he nō ngoue

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'Eiki Sea ko e tafa'aki ko ē ki he nō 'a e pangikē na'e 'osi fai e ngāue ki ai mo e Minisitā Pa'angá ko e mahino mei he pangikē ko e pa'anga ko ia ki he *export* 'oku te'eki ke ngāue'aki. 'Oku kei toe lahi 'a ia 'oku kei 'atā pē ia ki he kau ngoué ke nō ai 'i he me'á pea pehē pē foki ki he pa'anga ko ē 'a e pangikē 'iate ia pē 'oku kei toe lahi 'aupito he 'oku 'atā pē ia ke nō 'a e kakai ko ē 'o e fonuá ke hoko atu e langá. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Penisimani Fifita: Mālō 'aupito Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga me'a mai e Fakafofonga 14 'o Vava'u.

Tokanga ke faitokonia fanga ki'i pisinisi iiki uesia he COVID-19

Dr. Saia Piukala: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea kae'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō. Sea ko e tu'u hake pē motu'a ni ia ko e fakamālō ki he 'Eiki Minisitā 'i he fakama'ala'ala lelei ko ia 'o e Vouti ko ia 'a e Potungāue Fefakatau'aki mo e Fakalalakaka Faka'ikonōmiká. Sea ko e poupou pē eni ia Sea ki he peesi 185, 186, 187 he ko e me'a ko eni 'oku hoko fakamāmani lahi ko eni *COVID-19* Sea 'oku uēsia lahi e ngaahi, 'oku 'ikai ke u tokanga au ia Sea ki he ngaahi

pisinisi lalahi 'i heni ka ko e fanga ki'i pisinisi iiki ka ko eni 'oku 'asi lelei pē he peesi 185 he ngāue fakalalakaka ki he ngaahi pisinisi fakakoló pē ko e *community business development* pehē ki he ngaahi *informal sector*. 'A ia 'oku tau talanoa ai Sea ki he kau toutai, kau ngoue, kau lālanga pehē ki he ngaahi pisinisi lōkolo pē ko e *business development*. Pea 'oku 'i ai 'a e fiefia lahi 'a e motu'a ni Sea 'i he mahino 'e kei hoko atu hono tokoni'i pea hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā fakamā'opo'opo 'a e ngaahi me'a ko eni pea 'oku tui pē 'Eiki Minisitā 'e hokohoko atu hono tokoni'i 'a e ngaahi pisinisi ko eni 'a e *informal sector* pea ko u tui ko e ngaahi pisinisi eni ia Sea 'e uesia he ko e tu'u ko ē ki he kaha'u 'oku 'ao'aofia 'aupito pē ko fē e taimi 'e foki ai e fonua ki he nōmolo 'i he ngāue 'a e COVID-19. Pea ko u tui ko e ngaahi pisinisi eni Sea ke fakatokanga'i pē he Pule'anga 'a e mahu'inga ke tokoni'i kinautolu fakafo'ituitui 'i he taimi faingata'a ko eni pea ko u fiefia pē Sea 'oku 'asi pē 'i he ngaahi peesi ko eni ko u fakahoko atu 185, 186, 187 'oku 'i ai pē 'a e fokotu'utu'u 'a e Pule'anga pea 'oku pou pou atu Sea ki he fokotu'utu'u ko eni ke tokonia 'a kinautolu ko eni 'e uesia lahi 'i he tu'unga ko ē 'oku 'i ai 'a e COVID-19. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea. Mo'oni 'aupito pē Fakafofongá. 'Oku 'asi pē ia heni kā ko e me'a ko ē ke fakatokanga'i 'oku 'ikai ke fai ha tufa pa'anga. Kuo pau pē ke 'i ai 'a e founga ke fai 'aki 'a e kole mo hono vakai'i fakalelei kae toki fai 'a e, he 'ikai fai ha tufa pa'anga ia ke pehē kuo fakakaukau mai ha taha 'e ma'u pē ha'ane pa'anga ta'engāue'i mei he Pule'anga, 'ikai. Pau pē ke fai pē 'etau ki'i founga 'ai pē ke maau lelei 'a e pa'anga ko ē 'a e Pule'angá 'oua 'e tufa mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā. Tapu 'aupito ia he Laó e tufa pa'angá maumau lao ia. Tongatapu Fika 8 pea me'a mai leva 'a e Fika 1.

Tokanga ki he fokotu'utu'u Potungāue Ngoue ke hoko atu toutai'i mokohunu

Sēmisi Fakahau: Mālō 'aupito Sea. Fakatapu atu ki he Feitu'u na pehē foki ki he Hou'eiki e Fakafofonga Kōmiti Kakatō. Ko e ki'i fehu'i pē hangē ko ia na'e me'a ki ai e 'Eiki Minisitā kau foki e mokohunu 'i he ...

<009>

Taimi: 1430-1435

Sēmisi Fakahau: ... 'enau fakahoko fatongia ko eni hono faka-māketí. Pea hangē pē ko ia na'e 'osi me'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmiá 'i he houa pongipongi kuo 'i ai e tu'utu'uni 'a e Kapinetí ke fakaava e mokohunú. Ka 'oku fiema'u pē ha ki'i to e ki'i fakamatala ange he 'oku sai pē 'oku 'i heni 'a e 'Eiki Minisitā Toutai pē ko e hā koā e fokotu'utu'u ki he 'ai ko ia hono teuteu'i ko ia 'o e mokohunú ke faka-māketí. Pea ko e fakamāketí 'i hono fakaikiiki ko ia 'o e fokotu'utu'u ko iá 'uhí pē ke 'i ai 'ilo ki ai. Na'e ma'u he motu'á ni 'i he uike kuo 'osí fakamatala falala'anga mei he tokotaha 'okú ngāue vāvāofi mo e māketi ko ia Siainá ki he mokohunú. Pea ne pehē koe'uhí ko e KOVITI-19 'oku tō lalo 'aupito 'a e fiema'u ko ia ki he mokohunú. Pea 'i he taimi tatau pē ia 'oku uesia lahi mo e totongi ko ia 'o e mokohunú, ko e ki'i fehu'i pē ia ki he Minisitā. Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō ‘aupito e fehu’i pea ‘oku fehu’i mahu’inga eni. Neongo kapau ‘oku tō lalo ko e mahu’inga ko ē na’á ku ma’u mai ‘aneafi ‘oku ngali kei sai pē. Ka kapau ‘oku tō lalo ‘a e māketi he taimi ni ‘oku ‘ikai ko ha me’a ia ke tuku ai hono tu’uaki ‘o e ngaahi ngāue ko eni. Ka ko e me’a ko ē na’á ku ma’u mai ‘e au ‘aneafi he koe’uhi ko e ‘amanaki ko eni ke fakaava ko ē ‘o e mokohunú ko e mahu’ingá ‘oku kei tatau pē ia mo e ta’u ‘e 10 ko ē kuo’osí. ‘A ia ‘oku kei tu’u sai pē ia fakafehoanaki fakapisinisi kei sai ‘aupito pē. Ka ko e tu’uaki ia ‘e kei fai pē ia ‘i Nōvema ‘Eiki Sea koe’uhi ke toki, kapau ‘oku mo’oni ia ‘oku tō lalo e māketi tō lalo pē ia ka ‘e ‘i ai e taimi ‘e ‘alu hake pea ‘e ‘aonga ki he fonuá fakalukufua. Pea ‘oku ta’emahino pē ia na’a ko e feinga ia ‘a e kautaha ko ē ‘oku ‘i hení ka ‘oku ‘i ai pē mo e ‘ū kautaha kehe he ‘ikai ke tau alea pē mo ha kautaha ‘e taha.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Na’a faifai ka nau ‘alu nautolu ‘o sēniti ‘e nima ka tau mole noa’ia ai. Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā. Me’a mai Tongatapu Fika 1. Uehe fakamolemole

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea fakamolemole. ‘Ai pē ke u ki’i tokoni atu he feme’a’aki.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia. Me’a mai leva ‘uhingá ko ena ‘oku fe’unga mo ho potungāué. Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Eiki Sea fakamolemole he tōmui maí peá u kole pē mu’a ke u hūfanga atu he fakatapu kuo ‘osi hono aofaki. Ko u tui pē ko e me’a ko eni ‘oku ‘ohake he Fakafofonga Fika 8 pē ke toki a’u ki he’eku voutí kae toki fai hano ki’i fakama’ala’ala ki ai ‘o fekau’aki pea mo e fehu’i ko ē ‘o fekau’aki pea mo e mokohunú.

Ko u fie lave pē au Sea ki he me’a ko eni na’e ‘ohake he ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Iikí mo e Fakatapu Koloa Faka’ekonōmika Fakalotofonuá fekau’aki ko ē mo e *pack house*. Mo’oni ‘aupito ko e taimi pē na’e hū mai ai e Pule’anga ko eni kei nofo pē ai ‘a e fakakaukaú pea mo e pa’angá mo e me’a ke faí ka na’e ‘ikai ke ‘i ai. Na’e ‘osi ‘i ai pē kekelele ka na’e ki’i fetūkuaki pē ni’ihi ‘aneafi ‘o hangē nai ‘e tu’u ‘i Havelu. Hangē pē ko e me’a ‘oku mou me’aí feitu’u ko ia ‘Api Mataka ‘oku toki ma’u kimui ia ta ko e ‘api ia ko iá ‘oku teuteu ia ki he taumu’a kehe. Pea fai leva e foki pea ‘oku fai leva e fakamālō ki he ‘Eiki Nōpele ka ko e Minisitā ia Fonuá fai e ki’i fakalavelave ‘o lele ‘o fakahoko ki ai pea ne tali lelei ke fokotu’u ‘a e *pack house* ‘i hono tofi’á. ‘Ikai ke ma’u ha me’a ia pea ko e me’a ia ko u fai e fakamālō ki he ‘Eiki Nōpele ko eni. ‘Ikai ke ‘i ai ha ki’i me’ime’i totongi ‘e taha ‘o e kekelele ‘okú ne foaki mai fakalukufua ki he kakai ‘o e fonuá. Ko e tuku mai pē ‘a e kekelele ke langa ai ‘a e fale *pack house* ‘i Hahake kotoa. ‘I ai pē ki’i me’a na’á ne kole mai pea ko u kei ma’u ia pea ‘oku totonu ke hiki ia ‘i he’etau miniti he Falé ní ke ngāue ko ē ‘i he falé si’ono kāingá. Pea he ‘ikai pē ke mato’o mei he motu’á ni pea ‘oku manatu’i lelei ‘e he potungāué ‘a e ni’ihi ko ē te nau ngāue ‘i he falé ke kole pē, pea mou me’a ki hē Hou’eiki ki he ‘ofa fonuá mo e ‘ofa he kakai ...

Taimi: 1435-1440

Eiki Minisitā Ngoue: ... ko e tauhi kakai lelei tapu pē mo ia, ‘oku ne manatu’i mai pē Sea, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ‘oku fiema’u ‘e he Hou’eiki pea kuo u fai ‘a e fakamālō.

‘Oku ‘i ai mo e fale ‘e taha ka ‘e ‘osi ‘a e fale ko ‘eni pea hiki ki Hihifo. ‘A ia ko ‘ene lava ‘a Hihifo ‘oku hoko mai leva ‘a Vava’u ‘Eiki Sea. ‘A ia ‘e ‘alu kongokonga pehē ai pē ‘a e langa ‘ū fale *pack house* ko eni. Koe’uhi ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fonua ia ‘i tu’apule’anga ‘oku ‘ikai ke tali ‘etau koloa ke hū ki ai koe’uhi ko e ‘ikai ke lelei ‘a e feitu’u ko ē ‘oku ngaohi pē teuteu’i ai ‘a e me’akai fakalotofonua ‘a ia ko ē ‘oku tau hū atu ko ē ki tu’apule’anga.

Mahalo Sea ko e ki’i me’a pē ia he’eku fanongo pē he’eku lele mai ‘i he me’a na’e me’a ki ai ‘a e Minisitā. Ka ko hono fakakātoa ‘oku ou kole pē ki he Minisitā ko eni, ‘a e Fakafofonga Fika 8, ki’i talitali pē. Kuo u tui pē mahalo ‘oku ma’u ha’o māketi ke teuteu ke mou toutai’i ‘a e faahinga me’a tahi ko ‘eni pea ‘oku ou fakamolemole ki he Feitu’u na pea mo e Fale ‘Eiki ni pea mo e kakai ‘o e fonua kuo ‘osi me’a ‘aki he ‘Eiki Palēmia, ‘e ‘io, ‘e fakaava ke tokoni ki he kakai ‘o e fonua he tu’unga fakatamaki he taimi ni.

‘Oua na’a mou fakakaukau ‘o pehē ‘oku ta’etokanga ‘a e Potungāue, ‘e pau ke ‘i ai ‘a e *minimum* ‘e *set* ‘e he Potungāue pea mou toki faka’atā pē ‘a ‘olunga ke mou fe’auhi. ‘I ai ‘a e ni’ihi ko ē te nau fai hono *export* mo hono ngaohi ‘a e me’a ko eni. He ‘ikai ke fu’u tuku fakavalevale pē ‘o hangē ko ha ngaahi fakakaukau ‘a ha ni’ihi pehē ‘oku tō lalo, pea talamai ‘e nautolu, sēniti ‘e 5, ‘ikai. Pea kapau ‘oku ‘ikai ke nau lava ‘o to’o e me’a ko eni pea ‘oku sai pē, tuku pē fanga ki’i. Ko hono fakalea mo’oni ko ē ‘e he Potungāue, ko e *vacuum* eni ‘o tahi ‘oku teuteu ke mou to’o. ‘A ia ko hono ‘uhinga ko ē *vacuum*, ko e me’a ko ia ‘oku ne hanga ‘o fufulu, fakama’a pea tokoni ki he feo pea tokoni ki he vāsuva, ka koe’uhi ‘oku fiema’u ia ke tokoni ki he ivi ‘a e kakai, ‘ikai leva ke to e hanga kehe ‘a e Pule’angá.

Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, ki’i kole ange pē ki he Minisitā, toki fakaikiiki mu’a he’ene Vouti kae tukumai ‘eku ki’i Vouti ‘aku ke lava ia ka tau hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato: Mo’oni ‘aupito ia.

Eiki Minisitā Ngoue: Sea, ki’i fehu’i ange ai leva ki he Minisitā. Mo’oni e Minisitā te u tuku, te u ta’ofi ai. ‘Oku ‘i ai e ki’i me’a ‘e 2 ‘oku ou ki’i tokanga ki ai ‘e Minisitā. ‘Uluaki, fekau’aki pea mo e fanga ki’i fale ko eni, fale koloa na’e ‘ave ki he ngaahi koló. Hā ho’o to e me’a ‘oku fai he taimi ni ke fakaivia e fanga ki’i falekoloa ko eni. Koe’uhi ko e langa ngāue ko eni ‘aneafi ki he sosaieti, sai ‘oku ‘i ai e me’a ke tokoni. Ka ‘oku ‘ikai foki ke tau lava ‘o fe’auhi mo e tu’unga ‘oku ‘i ai e kakai muli ‘oku nau lolotonga ngāue he polokalama ko eni. Ki’i fehu’i pē ia, pē ko e ha e tu’unga ‘oku ‘i ai?

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Eiki Minisitā Ngoue: Ko hono ua, hā ho’o me’a ‘e fai ki he fu’u ni’ihi ‘e tokotaha pē ko ha ni’ihi na’a nau ‘ai laiseni ki he tō hina, pea ‘ikai ke lava ‘o uta e hina ‘a e kakai he ngaahi ‘aho kuo maliu atu.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Na’e lava pē ‘o uta, ka na’e ‘ikai ke lava ‘o totongi.

‘Eiki Minisitā Ngōue: Mou me’a ange ki hē Hou’eiki. ‘Oku taau ke to e ‘oange ha laiseni ha kakai pehē he fonua ni ‘oku nau malava pē nautolu ke fai e founa ko ia.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Eiki Minisitā na’e ‘osi tali ‘e he ‘Eiki Minisitā ‘a e Potungāue ‘anenai.

‘Eiki Minisitā Ngōue: ‘Ikai, na’u fanongo pē he letiō he’eku lele mai, kuo u faka’amu ke u a’u mai he ‘oku ‘ikai ke fakafiēmālie ‘a e tali ‘oku fai ‘e he Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Fēfē ‘a e ‘ū me’a faka-‘ofisi, ‘oku ‘ikai ke tali ia ‘e he Fale ni, ka ‘oku tali pē ‘i ha fehu’i ‘oku ‘o hake. Feinga’i pē molumalu hotau Fale ni ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ia. Na’u kole pē Sea.

‘Eiki Minisitā Ngōue: Ko e molumalu e Fale ni ‘oku tau lea me’ame’a faka-houhou’eiki e Fale, ‘ikai ke ‘i ai ha lea ia ‘e ta’efe’unga ka koe’uhi ko e vivili ke mea’i ‘e he Mēmipa pē ko e Fale ni ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai ha pa’anga na’e vahe’i mei he tukuhau ‘a e fonua ki he tokoni ki he ngaahi ngāue pehē ni.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Miniita Ngōue: ‘alu tautolu ke vakai’i ke pau ange pē ko e ha e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Leipa: Sea mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Oku hangē pē ko e lau ko ē ‘a e mātu’a ‘i Fale Alea he ngaahi ‘aho ko ē, ‘oku fai ‘a e ngāue ki ai. Sea ‘oku fai ‘a e ngāue ki ai mo ‘amanaki pē ke fokotu’utu’u lelei ‘a e ngāue ke hoko atu ‘a e tokoni ko eni. Ka kuo pau ke fokotu’utu’u lelei ange, koe’uhi ko e ‘aho ‘e taha, te u tala atu pē me’a ko eni Sea, na’a ku vakai atu ‘oku *transfer* ‘a e koloa mei he veeni ‘e taha ki he veeni ‘e taha. Veeni ‘a e Potungāue ki he veeni taautaha...

<003>

Taimi 1440-1445

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ...pea u hū atu ‘o fehu’i ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga founa ‘oku *check* ‘aki ‘a e koloa, ‘ene hū ko ē ki he, hala, ‘oku ‘i ai ha pepa ‘oku *check* ‘aki ‘a e koloa ‘ene hū ki he falekoloa, hala, ‘oku ou pehē atu ko fē leva ‘a e taimi ko ē ka fehalaaki ‘a e ngāue pea faka’ilo ko fē’ia ‘a e me’a ‘e fai ai ‘a e hopo, ‘ikai ke ‘ai ha me’a ia. ‘A ia ko e me’a ia ‘oku ou ‘uhinga atu ko ē ‘Eiki Sea, kuo pau ke fokotu’utu’u fakalelei ‘a e ‘ū ngāue ko eni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha pa’anga tufa ‘a e Pule’angā ‘e Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mo’oni ‘aupito ‘Eiki Minisitā, mālō ‘a e tali fehu’i.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko e 12 Sea, uee, aha, tā ko ia pē,

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā, me’a mai ‘a Tongatapu fika 1. ‘Oku ou tui ‘osi pē mahalo kuo maama lelei.

Tokanga ki ha ma’u’anga pa’anga ma’a e kakai he lele lōloa

Siaosi Pōhiva: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, kae’uma’āā ‘a e Hou’eiki. Sea na’a ku kau atu pea mo e ni’ihi ‘o e Hou’eiki ki he ki’i *briefing* na’e toki fakahoko ‘e he kau ‘ofisa pea mei he Potungāue Tānaki Pa’anga, pea mo e Potungāue ‘o e *Trade* pea mo e *Economic Development*. Mahu’inga ‘aupito ‘a e ngaahi fakamatala ko ení ‘e Sea hono tukumai, he ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ai ‘oku fo’ou ‘oku totonu ke ‘omai ia ke tau fakakaukau’i ‘i he’etau talanoa ko eni ki he patiseti, faka’amu ange Sea kapau na’e lava ke ‘omai ha ki’i fo’i faingamālie fo’i timi ko ē ke nau ki’i hū mai ‘omai he ‘oku ou tui ‘oku ‘omai ai ‘a e fanga ki’i maama fo’ou ke tau, te u ‘oatu pē ‘e au ‘a e ngaahi me’a ‘e ni’ihi ‘i he’ene felāve’i pea mo e Potungāue ko eni, tautefito ki he felāve’i pea mo e peesi 185, 86 mo e 87 ‘i he tokoni ki hono fakalalakaka ‘o e ngaahi pisinisi.

Ko e *labour force participation* ‘oku ‘asi ‘i he sitetisitika fakamuimui taha ‘oku holo pēseti ‘e 46.7, ko e faka’ilonga ko ē ‘oku ne ‘omai, ‘oku lahi ange ‘a e kakai ‘oku fakafalala ‘i ‘api, ko e hā ‘a e me’a ‘a e Potungāue ‘e fai ke fakangāue’i ‘a e fu’u kakai ko eni ‘oku tokolahi ‘enau nofo noa’ia ‘o fakafalala ‘i ‘api? Mahino eni ko e palopalema ki he ngaahi silini ‘oku ma’u mai mo e ngaahi koloa ‘e ma’u ‘e he ngaahi fāmili ‘e holo, pea kuo pau ke uesia fu’u kakai ko eni ‘oku nau nofo ‘o falala, fakafalala ko eni ‘i ‘api, ‘oku ‘i ai ha ngāue kuo mateuteu ‘e he Pule’angá ke fakahoko’aki ha fa’ahinga ngāue ke lava ‘o fakangāue’i ‘a e kakai ko eni, ‘uluaki ia.

Ua, koe’uhí ko e lahi ko ia ‘enau nofo ta’engāue ‘o faka’ilonga ia ‘e si’isi’i ange ‘a e tukuhau ‘e lava ‘o tānaki ‘e he fonua ni, ko e to e tānaki atu ia ki he fo’i palopalema ‘oku lolotonga hoko pē ‘i he si’isi’i ‘a e koloa ‘oku hū mai mei mui ke lava ‘o fai ha tānaki tukuhau mei ai koe’uhí ko e langa langa faka’ikonōmika. Uá na’e ‘asi hake fakamatala ki he totongi ko eni ki he kau leipa ko eni ‘oku mālōlō, fakamālōlō’i ki ‘api, makehe ia mei he fa’ahinga ko eni ‘oku nofo ta’engāue pē ia. ‘Oku ‘asi hake ai ko e *informal sector* na’e ‘i ai ‘a e *application* ai ‘e 1,575 (tahaafe, nimangeau fitunima) fakahoa ia ki he *application* mai ‘e 676 (onongeau fituono) mei he ngaahi pisinisi kuo ‘osi lesisita.

Sea ‘oku ‘uhinga ‘oku ou lave ai ki hení ‘oku ne ko e faka’ilonga eni ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Fakatonutonu atu Sea, ko e 696

Siaosi Pōhiva: Ko ia, ko e 696, kātaki. Ko ia ‘i he ngaahi pisinisi lesisita. Ko e ngaahi pisinisi *informal sector*, ko e 1,575 meimei ‘oku liunga tolu ia ‘o e tokolahi ko ē ‘oku *apply* mai ko ē ‘i he ngaahi pisinisi ko ē. Ko e me’a ko ē ko ē ‘oku ou tokanga au ki ai Sea ‘a e mahino ‘oku tokolahi ‘a e kakai ‘i he *informal sector* pea ‘oku ‘ikai ke fa’a fakatokanga’i, kā ‘oku nau *contribute* pea ‘oku nau tānaki mai ki he langa fonua, ‘oku ‘ikai ke fa’a fakatokanga’i. Mahu’inga ‘aupito Sea ‘uhi ko e ngaahi fakamatala ko ení, he ko e tokolahi ‘o e ngaahi pisinisi ko ení ko ‘enau toki ‘asi mai pē ‘a nautolu ia ko e feinga koe’uhí ko e uesia kinautolu. Kapau na’e ‘ikai ke uesia kinautolu ia nau pulipuli holo pē nautolu kā ‘oku ‘i ai ‘enau tānaki mai ki he langa faka’ikonōmika ‘o e fonua.

Sai, ua ko 'enau mālōlō ko eni 'oku 'ikai ke 'ilo'i ko e hā 'a e lōloa. Ko e vahe ko ē 'oku talamai 'oku 'osi vahe atu ki he fa'ahinga ko ē pisinisi lesisita, ko e taki 500, ko e fo'i 500 ko ia kapau 'oku 'osi 'ave mahalo māhina kuo 'osi kuo 'osi fuoloa 'ene 'osi 'ana ia. Ko e hā leva ē me'a 'e hoko ki he hokohoko atu ko eni, fēfē fa'ahinga ko eni 'oku te'eki ai ...

<005>

Taimi: 1445-1450

Siaosi Pōhiva: ... ke 'oange 'enau silini 1575 ko 'enau palani ke 'osi ha uike 'e ua to e 'i ai 'enau ki'i me'a to e 'i ai 'enau ki'i me'a, koe'uhī ke lava 'o hokohoko pē ko ha palani ke 'oange ha'anau fa'ahinga ngāue ke nau mo'ua ai ke 'oua te nau tukuhausia.

Ko e me'a 'e taha Sea fekau'aki mo e silini ko eni 500 'oku pehē na'e tufa ki he kau ngāue kuo 'osi fanongo he lāunga 'a e kau ngāue tokolahi 'oku 'ikai ke a'u ange ia ko e 500 ni'ihi ia ko e 200 pē, ni'ihi ia ko e 100 pea 'oku 'ikai ke 'ilo ki he mo'oni pē ko e hā koā e mo'oni 'o e me'a ko eni Sea. 'Oku talamai ko e 500 'oku 'ave ki he kau ngāue ko eni 'oku fakamālōlō'i kā 'oku 'i ai e ni'ihi ia 'oku 'ikai ke a'u ki ai.

Ko e faka'osi pē 'oku ou pou pou atu ki he me'a 'a e Minisitā fekau'aki pea mo e sosaieti 'oku ou tui pē hangē ko e me'a na'a ne me'a ki ai ko e fakalelei'i pē 'a e ngaahi *process* kā ko e fa'ahinga fa'unga mo e fokotu'utu'u ngāue eni ia 'oku tokoni ki he ngaahi fonua langalanga hake 'oku kei fiema'u 'aupito 'a e tokoni ia 'a e Pule'anga mahino pē ko Tonga ni 'oku 'ikai ke mālohi 'a e *private sector* pea 'oku fiema'u 'a e tokoni 'a e Pule'anga ki hono kei fakaivia 'a e ngaahi pisinisi iiki langalanga hake hangē ko e ngaahi sosaieti.

Faka'osi pē 'oku ou tui pē 'oku 'osi fai 'a e ngāue ki ai pea na'a ku hanga pē 'ohake he ki'i *briefing* na'a mau talanoa ki ai 'oku lahi 'aupito na'e 'i ai 'a e ngaahi me'a na'e 'i ai me'a 'e taha fekau'aki pea mo e kakano'i moa 'oku hū mai ki he fonua ni fe'unga mo e kilo 'e fiha miliona tupu 'a ia 'oku meimei ko e koniteina fute 40 ia 'e ua he 'aho kapau te tau lava 'o fakakaukau'i ha founga ke lava 'o ngaohi ai 'i Tonga ni 'oku ou tui Hou'eiki 'e lava 'o fakangāue'i ai e fu'u kakai tokolahi fau 'i he fonua ni tukukehe ange 'a 'ene tānaki ki he mo'ui lelei ange 'a e sino 'e si'isi'i ange ai 'a e kemikale.

Ko e taha e ngaahi fakamatala na'e 'ohake he me'a ko eni he ki'i *briefing* mei he *trade* mo e *economic development* ko e me'a fekau'aki mo e uesia e ngaahi *tourist* mahino eni ia 'e 'osi e ta'u ni mahalo mo e ta'u fo'ou kapau 'e kei hokohoko atu ai pē 'a e to'u mahaki ko eni he 'ikai ke to e faka'aonga'i e ngaahi fale nofo'anga ia ko eni, ko e hā ha ngaahi ngāue 'oku fai ke lava 'o fakaivia pē 'a e ngaahi pisinisi ko eni ke kei faka'aonga'i 'a e ngaahi fale ko eni ke 'oua 'e ta'e'aonga pea ko e me'a 'oku mahu'inga taha ke kei lava 'o ma'u ha ngāue 'a e kakai.

Faka'osi'aki pē ko e hā ha founga lava 'o fakangāue'i ai e fu'u kakai ko eni 'oku nofo mai 'alu ke to e lahi ange ko u fanongo 'oku 'i ai e kau ngāue leipa lau 'aho 'i he Pule'anga ko 'enau māhina faka'osi eni 'i ai mo e ni'ihi he *private sector* pea 'oku tānaki atu ia ki he tokolahi ko e hā e me'a te tau fai

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea lava ke u ki'i tokoni atu pē Sea

Sea Kōmiti Kakato: 'Io mahino 'aupito ia Fakafofonga e me'a 'oku ke me'a ki ai kae tukuange ke ki'i fakamaama mai miniti 'e 1 'a e 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea tapu pea mo e 'Eiki Palēmia kae'uma'ā 'a e Hou'eiki Kōmiti Kakato. Sea ko e me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga 1 'oku mo'oni 'aupito kā ko 'emau fakataha ia na'e fai 'anenai kā ko u 'ilo Sea 'e 'ikai ke lava 'o līpooti mai 'a e fakataha ko ia 'a ia mahalo ko e 'osi kotoa ia 'o e fakataha na'a mau fakahoko 'anenai ko eni kuo hanga 'e he Fakafofonga 1 'o 'ohake ko eni ke tuku pē mu'a ia ke 'omai 'i he līpooti ko eni 'a e Kōmiti ko eni 'amautolu na'e fakataha 'anenai Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā fiema'u tokoni fakaofi ki he me'a 'a e Fakafofonga pea 'oku ou tui kuo maama lelei e vouti ko eni.

Siaosi Pōhiva: Mālō Sea e tokoni ko 'eku 'ohake pē 'a'aku koe'uhī 'oku felāve'i tonu ia mo e vouti ko ē 'oku tau talanoa ki ai mo e mahu'inga ko ē ke fakangāue'i e kakai 'o e fonua 'i he fu'u taimi faingata'a ko eni.

Ko e taha e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni.

'Eiki Palēmia: Sea ko 'eku ki'i tokoni pē mu'a ki he Fakafofonga.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia me'a mai 'Eiki Palēmia, tapu mo e Feitu'u na Sea fakatapu mo e Hou'eiki pea tapu mo e Fakafofonga ko e tanu hala 'ū tanu ko ē 'i 'uta 'e fiema'u ke tā e 'akau ia ke faka'atā'atā...

<007>

Taimi: 1450-1455

'Eiki Palēmia : .. 'atā'atā e me'á. Faka'atā'atā e halá, kae lava ke teke. Ko u tui ko e fu'u kakai tokolahi mo'oni hotau fanga ki'i koló, 'e ma'u 'enau ngāue ai, 'i hono feinga'i ke lava 'o tanu e halá, he ko e fo'i ngāue pē ia te tau alafai he fo'i taimi ko ení. He fo'i taimi ko eni 'oku tau nofo ai ta'efai ha me'á. Pea 'osi ange ko ē 'a e taimi ko ia 'o e COVID, kuo sai hotau halá pea tau lele fiemālie holo ai, Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Palēmia. Pehē pē 'a e ngaahi fonua muli kotoa pē, kei lau ai pē 'a e ta'ema'u ngāué, ka ko e palopalema pē ia 'o e kakai 'a e filifili ngāué. 'E ikai ke tau Minisitā pē tau Talēkita Seniale kotoa pē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ki'i fakahoha'a atu.

Siaosi Pōhiva : Sea kau ki'i faka'osi ai lea kae toki me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Kau eni Sea he fo'i faka'osi lahi taha he māmani fo'i fakaosi eni 'e 6.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā sai ke ki'i faka'osi 'a e Fakafofonga.

Siaosi Pōhiva : Sea ko e fu'u kau ta'ema'u ngāue kātoa ko ení 'osi kātoa 'e 'ū lou'akau ia 'o Tongá ni he tā he 'aho pē 'e taha. 'E Sea, ko e me'a 'oku ou tokanga au ki aí, na'e 'i ai e me'a kimu'a atu fekau'aki mo e lahi 'o e kelekele 'i he fonuá ni, 'oku 'ikai ke faka'aonga'í, oku 'osi a'u pē peseti 'e 50. Ko e talanoa ko ia ki he *sustainable employment* 'a e fa'ahinga ko eni 'oku fakamālōloo'i maí. Kapau 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha'anau ngāue 'e fai, 'ave ā nautolu ki 'uta ke nau ō 'o ngāue ai mo mo'ua ki ai honau taimí..

Sea Kōmiti Kakato : Fakafofonga tokanga'i pē 'etau Konisitūtoné 'ikai ke ngāue faka-tamaio'eiki ha taha ki ha taha, kae'oua kuo loto ki ai, 'a e 'uhinga e *employment*. 'E mo'ua ai mo e Pule'angá ia ka nau fakamālohi'i e kakaí, mālō.

Siaosi Pōhiva : Mālō 'e Sea, ka ko e me'a pē ia 'oku hoha'a ki ai 'a e motu'á ni, koe'uhi ko e ngaahi fika na'e 'ohake 'i he ki'i fakataha ko ení. Oku mahu'inga pē ia ke tau sio ki ai, koe'uhi 'oku ai 'ene uesia tonu, he fai tu'utu'uni te tau faí 'i he ngaahi vouti ko ia 'oku hanga maí. Ko ia pē 'a e fakahoha'a.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Fakafofonga 'a e fakatokanga me'a. Ko u lave'i 'e fakatokanga'i pē 'e he Pule'angá.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'I he taimi ko ia 'e 'osi ai 'a e patisetí Sea, hoko mai leva ai ko e Lao Fika 2 ia 'oku hoko maí, ko e lao ko ia ki he va'a ngāué, 'a ia 'oku fekau'aki ia mo e ngāue ko ē 'a e kakaí. Pea ko e taha 'o e me'a 'Eiki Sea 'oku tali ke *approve* mai 'e he Fakataha Tokoní 'a e konivēsio ko ia ki hono fakangāue'i 'o e fānau iikí, mo e 'ū me'a ko íá. 'Oku lahi e 'ū me'a 'oku tau kau ai, 'e lava ko 'ene maau 'a e 'ū me'a ko ení, pē fai leva 'a e ū lao mo e mo e ngaahi tu'utu'uni ko íá. Hangē koe Lao ko ia ki he *Investment*. Na'e fakafoki, ko e lao na'a tau tali 'i he ta'u kuo 'osí, fakafoki ia mei he Fakataha Tokoní, pea kuo 'osi fai 'a e ngāue ki aí, pea 'oku 'amanaki ke toe fakafoki mai ki he Falé ni he ta'ú ni, kuo 'osi maau ia.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ko e 'u me'a ko ē ki he lao 'e taha, 'oku fekau'aki ia mo e Tukuhaú mo e Kasitomu 'a ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi *cash register*, pea 'oku teuteu 'e he Potungāué ia ke fakapapau'i, ko 'ene toki 'i ai pē ha misini pehē ha'a fale, ko 'emau toki fakafou'ou ia 'a e laisení, koe'uhi ke 'oua 'e toe tā *calculator* 'a e mahu'inga 'o e koloa ko ē ki he kakaí, kae pau 'e hū ke tānaki 'a e tax, pea ma'u mo e totongi totonu 'a e kakaí. Ka ko e 'ū lao kātoa ko íá Sea, 'oku kau mai ia 'i he *guideline* ke fakahokohoko mai kae lava ke tau ngāue ki he 'ū me'a ko ia. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu pea mo e Sea mo e Fale kau ki'i tokoni vave atu pē ki he ngaahi *issue* na'e hoha'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 1 Sea. Hangē ko ia ko e pa'anga na'e totongi ki he kakai na'e ngāue, pea kuo *redund* nautolu pē 'oku nau ngāue 'ikai ke taimi kakato. Mo'oni ai 'Eiki Sea ko e pa'anga 'e 500, 'a ia 'oku totongi fakahangatonu ia ki he ngaahi kautahá pē ia. Ko e

'uhingá ko e ngaahi paanga hū mai 'ou mole ko e 'uhinga ko e *COVID* 19. Pea na'a ku fakahoko atu pē he Fale ni 'Eiki Sea, 'oku ai mo e fokotu'utu'u ke to e totongi atu a' e pa'anga 'e 3 miliona ki he sekitoa Takimamatá, 'i he kaha'u vave maí ni pē, ko e uhinga pē ke tokoni'i pē 'akinautolu ke nau ...

<008>

Taimi: 1455-1500

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... pē mo fakangāue'i e ki'i kakai ko eni mo tau fonofononga atu pē he 'oku mahino pē ko e sekitoa ko eni ia 'e toki ake mai pē ia he kongá kimu'a e ta'u kaha'ú pē ko Nōvema, Tīsema. Mahalo ko e ki'i tokoni pē ia ki he ngaahi *issue* ko ia mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha maama 'e ulo. Tau hoko leva ki he vouti hokó. Kuo maama lelei e Fika 12. Mālō e feme'a'aki lelei Hou'eiki.

Vouti fika 12 – Potungāue Lao

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Sea ko e 12 'oku vahevahe ia ki he Fakamaau'angá pehē mo e Pilīsoné pea mo e 'Ofisi ko ia 'o e *Chancellor*. 'A ia ko e kátoa 'i he Vouti ko ē 'a e Fakamaau'anga ko e ngaahi vouti eni 'oku 'i ai pē sēniti ai ka ko e ngaahi *service* mahino eni 'a e Pule'angá ko e Pilīsoné 'Eiki Sea te u kamata mei he Pilīsoné.

Patiseti ki he Tafa'aki Pilīsonē

Ko e mahino pē 'oku nounou ma'u pē 'a e pa'anga ko ia 'oku tau vahe'i ki he tokanga'i 'o 'etau fānau ko ia 'oku tauhi 'i he 'api ko eni. Kā 'oku mahino 'i he tu'u ko ē 'i he taimi ni kuo 'i ai e ngaahi me'a 'oku fiema'u ki he ngaahi tu'utu'uni fakamāmani lahi mo e me'a ko ia ke fai. 'A ia ko e mahinó 'e Sea ko e hangē ko e Pilīsoné Kakai Fefine. Ko e Pilīsoné *Isolation* ke teuteu ki he *COVID-19* ka puke ha taha 'i he pilīsoné kuo pau ke tauhi ai. Pea pehē foki mo e ngaahi Lao 'oku muimui mai heni kau ai 'a e faka'atā 'a Tolitoli pea mo Falemahaki Vaiolá ke fakalao 'ena tauhi 'a e kau puke mahaki'ia faka'atamaí, hono tauhi kinautolú ko e tu'u he taimi ni 'oku te'eki ai ha Lao ia ke ne fakalao'i 'a e tauhi ko ē 'o e ni'ihi ko eni ka 'oku 'alu ke tokolahia, pehē pē mo e kau pōpula fefiné ka kuo fai pē talanoa mo e Minisitā Pa'angá 'Eiki Sea 'oku 'i ai e faingamālie pehē foki ki hono langa 'o 'Eua ko e 'ā mo e pilīsoné pehē pē foki e pilīsoné 'o Vava'ú 'oku fiema'u ia 'a e pilīsoné loki 30. Ka 'oku 'i ai pē feinga ke 'uluaki langa pē ha ki'i 20 kae toki faka'osi e 10 kae pehē pē founga ngāue ko ia ke ngāue ki 'Eua pehē foki 'a Tonga ni 'Eiki Sea ki he kamata ke fai e 'ū ngāue ko eni 'oku 'amanaki ke, ko 'ene ava pē ko eni e ta'u fakapa'anga 'oku 'i ai e fanga ki'i me'a 'oku faka'osi'osi 'i he lolotonga ni ka 'e hoko ki he ngaahi ngāue ko ē koe'uhi ke fakakakato ki he ngaahi fiema'u he ko e pa'anga ko ē na'e ma'u ko ē he fakatau atu e ngoue ko ē 'a e Pilīsoné 'oku hū kátoa mai ia ki he *general revenue*. 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke to e lava 'o *revolve fund* ia ke ngāue'aki he Pilīsoné he taimi ni. Pea ko e hoko atu ki ai 'Eiki Sea ko e Fakamaau'anga 'oku ...

Fehu'ia ongo'i Pule'anga ki he to'o Va'a Pilīsoné fakamalumu he Potungāue Lao

Lord Tu'iha'angana: Sea ki'i kātaki mu'a ke u ki'i fehu'i pē mu'a ki he Minisitā fekau'aki mo

e Pilisone kae toki hoko atu ‘ene me’á. Tapu mo e Feitu’u na Sea mo e Hou’eiki Kōmiti Kakatō, ko u ki’i fehu’i pē au ki he ‘Eiki Minisitā Sea ko e ‘uhinga na’e mahino foki na’e to’o mai e Potungāue ko eni Pilisone mei he, ki he Malumalu ko eni e Minisitā Laó ‘a e ‘uhinga ‘i he Pule’anga ko eni na’e toki ‘osí ko e ‘uhinga ko e ‘Eiki Minisitā Mālōlō na’e ‘i ai e ngali mahino pē ki he Hou’eiki he ko ‘ene tangata’eiki ‘oku ‘i he *Commissioner* ko eni he me’á pē ‘oku fēfē ‘ene me’á pē kuo, he ‘uhinga ko e anga ‘eku ongo’i ‘a e motu’a ni ia ‘oku ngali kāinga ange pē ‘a e Potungāue ko eni mo e Potungāue Polisi Sea mo e Tāmate Afí pea ko ‘eku ‘eke pē ‘a’aku ki he Minisitā pē ‘oku ai ha fakakaukau pea mo e Pule’anga mo e ‘Eiki Palēmiá ke fakafoki pē ia ki he me’a motu’a ko ‘eku ‘eke pē ‘a’aku fehu’i ki he ko e hā ‘ene ongo’i. Mālō.

Poupou ke faka

Poupou ke fakamalumu Pilisone he Potungāue Polisi

Māteni Tapueluelu: Sea fakamolemole pē ka u ki’i poupou ai leva kae toki tali faka’angataha mai pē.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Fakafofonga kae toki faka’osi mai e Minisitā.

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea ko e poupou pē Sea ‘oku mo’oni e me’a ‘oku me’a ki ai e ‘Eiki Nōpelé. Ko e ‘uhinga ko e malumalu ko ē Lao ‘o e ngaahi Potungāue ko eni tatau pē Polisi, Pilisone mo e Tāmate Afí. ‘Oku nau ma’u ‘e nautolu ia e mafai fakapolisi, *basic police powers*. Nau lava ‘o puke nau lava ‘o *arrest*. Pea na’e ...

<009>

Taimi: 1500-1505

Māteni Tapueluelu: ... ‘uhingá hono ako’i fakataha kinautolú ‘o e mafai ko iá pea ‘oku *typical* pē ‘a e ngaahi fonua iiki Sea. Ko e taimi ko ē ‘oku iiki pehē ai pea ‘oku fiema’u ke fengāue’aki he taimi ‘o e faingata’á. Hangē ko ení ko e taimi ko ē na’e hoko ai e palopalema ko ē ‘i Nuku’alofá ní na’e fakalahi atu leva ‘a e kau ‘ofisa mei he Pilisoné pea mo e Tamate Afí ‘o kau ‘i he ngāue ko ē ‘a e Potungāue Polisi kuo ‘osi *train* nautolu ia ki ai. Pea ‘oku pehē pē nātula ‘enau ngāué ‘oku ohi nātula pē ki hono tauhi e malu mo e Lao mo e mau ka ko u poupou atu ki he fokotu’u ‘a e ‘Eiki Nōpelé. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Faka’osi mai ‘Eiki Minisitā pea ‘oku vave ‘aupito ‘etau taimí.

Tu’unga fakatu’utāmaki tokolahi kau sela fakahoa ki he tokolahi kau popula

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō ‘Eiki Sea. ‘Oku hangē ko e laú pe ‘oku fai ena pē ‘e fai eni ‘o ha fa’ahinga me’a pē ia ka ko e founa ko ení ‘oku ngaue’aki ia ‘e Ha’amoia pea pehē mo e ngaahi fonua kehe pē ‘Eiki Sea ka ‘oku ‘atā pē ki he me’á pe ko fē me’a ko ē ‘e ‘ave ki aí. Ko e mahu’ingá ‘Eiki Sea ko e tu’u ko ē he taimí ní ka ‘ai atu ke tokoni mai ‘a e kau selá ki ha me’a heni ‘ikai ke ma’u ha sela ia he ko e ‘avalisí ko e sela ‘e taha ki he toko 28 mahalo pē 30. ‘Oku fu’u fakavalevale ‘aupito ia ‘i he’ene tu’u faka-māmani lahí ‘a e tokolahi ‘o e kau sela ki he kau

popula ko ē. Pea ‘oku ‘alu pē taimí ia mo e tokolahi ange ‘a e fika ko ē kau pōpulá kae fai hifo e tokolahi ia ‘o e kau selá. Pea ko e ngāue fakatu’utamaki eni ia ke ō ki ‘uta ‘a e selá kae nofo mo e ngaahi me’a māsila e kau hiá kae takai holo e selá mo ‘ene pekenene palalafa. ‘Oku fakatu’utamaki.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. Ko e taimí kuo, ki’i mālōlō ai mou toki me’a mai. Mālō.

(Na’e mālōlō ai ‘a e Falé.)

<002>

Taimi: 1515-1520

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea e Kōmiti Kakatō. (*Lord Tu’i’āfitu*)

(Pea na’e me’a mai ‘a e Sea ‘o e Kōmiti Kakatō ki hono me’a’angá.)

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki mālō homou laumālié. Lave’i pē he motu’á ni ko e efiāfi ni te tau hoko atu ai pē ngāue ki he tefito’i Lao ko ení. Ka kiate aú kuo maama lelei e Vouti ‘a e ‘Eiki Minisitā ‘i he Potungāue Fakamaau’angá, Pilisoné ka tau hoko mu’a ki he fika 13 fakamolemole ki he ‘Ofisi ‘a e ‘Ateni Senialé. Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

Vouti fika 13 – ‘Ofisi ‘Ateni Seniale

‘Eiki Minisitā Lao Le’ole’o: Mālō Sea. Ko e ‘Ofisi ko eni ‘Ateni Senialé ‘Eiki Sea ‘oku kau pē ia ‘i he ngaahi kupu fokotu’u mei he Konisitūtoné pea ne ‘osi fai foki e kole ki he Kapinetí pea tali ia ‘e he Kapinetí ke ‘oua to e ‘ave ‘a e fatongia ko ē fakaloeá ke to e *hire* mai ko ē ‘ū, ‘a e loea mei Nu’usila na’e fakamole ki ai ‘a e lau kilu ‘a e fonuá kae tuku mai pē ki he’etau fānau ko ení. Pea ko e fatongia ‘o e ‘Ateni Senialé ‘oku ‘i he ngaahi tafa’aki kehekehe kau ki ai ‘a e kau Talatalaaki pehē ki he Talatalaaki ko ia e ngaahi hopo hiá pea pehē ki he Solisitoa Senialé. Pea ‘i ai foki mo e kau loea ‘a e Pule’angá ‘oku nau ngāue ai ‘i he totongi kehekehe. ‘Oku ‘ikai to e ‘i ai ha fu’u me’a lahi ‘i he vouti ko ení.

Fokotu’u pea pou pou’i tali Vouti fika 13

Ko u fokotu’u atu Sea mo e Vouti 13. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ‘i ai ha pou pou ? (*Na’e ‘i ai e pou pou.*) Sai tali e Vouti fika 13.

Vouti fika 14 – Potungāue Polisi & Tāmate Afi

Tau hoko mai pē ‘Eiki Minisitā ki he Vouti fika 14 Potungāue Polisi mo e Tamate Afí. Me’a mai.

...

<002>

Taimi: 1520-1525

Fakama'ala'ala he Patiseti e Potungāue Polisi & Tamate Afi

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale 'Eiki Sea. Ko e Vouti 14, ko e Patiseti ia 'a e Potungāue Polisi 'Eiki Sea, pea hangē pē ko ia ko e vouti lolotonga ko ē he ta'u ni, 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u to e hiki he pa'anga ngāue 'i he Potungāue ko eni. Fakalahi pē 'enau sēniti ngāue felāve'i mo e Va'a ko ē ki he *Drugs* pea 'oku 'i ai pea mo e fokotu'utu'u 'Eiki Sea ki he hiki atu 'a e Polisi kulī pea mei Tofoa ki Hu'atolitoi 'o langa ai 'a e Va'a ko eni' kae 'atā 'a e kongā ko eni 'i Tofoa ke hoko ki ai hono fakalahi atu 'a e 'apiako Pule'angá pea ko e 'Eiki Minisitā eni 'oku 'i heni ke hoko atu ki ai Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Pa'anga. Me'a mai e 'Eiki Minisitā Polisi, toki ai ha feme'a'aki.

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu atu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakato 'Eiki Sea koe'uhi' kae fai ha lave atu ki he Potungāue Polisi mo e Tāmāte Afi 'uhi' ki he fokotu'utu'u Patiseti koe'uhi ki he 2021 'Eiki Sea.

Ko e vouti ko eni' 'Eiki Sea, 'oku fakakātoa ki he 15 miliona poini 'e 2 (15.2 miliona), 'a ia 'oku fakataha'i ai pē 'a e Tāmāte Afi pea mo e kau Polisi'. Ko e vouti ko ē 'a e kau polisi, 'oku 'i he 10 pea mo e poini, 'a ia ki he kau polisi ia. Ka 'i he 3 leva pea mo e poini ki he Tamate Afi 'Eiki Sea. Ka kuo u tui mahalo 'oku mea'i pē 'e he Feitu'u na pea mea'i pē 'e he kakai e fonua 'a e taumu'a pea mo e makatu'unga ko eni ko ē 'a e Potungāue Polisi 'Eiki Sea.

Ko e taumu'a foki 'a e Potungāue ko eni' 'Eiki Sea, koe'uhi' ke ne hanga 'o tauhi 'a e Lao' mo e melino' koe'uhi' mo e mauu 'a e fonua 'Eiki Sea. Pea 'oku makatu'unga ai pea hangē ko e me'a 'oku mou me'a ki ai. Ko e ngaahi fokotu'utu'u 'oku fakatatau pē ki he ivi ko ē 'o e Pule'angá. 'A ia ko hono fakalukufua 'Eiki Sea, ko e kau ngāue tu'uma'u 'oku fe'unga ia mo e 9.9 miliona, 'a ia ko e Potungāue Polisi ia, kau ngāue tu'uma'u ia ' e Potungāue Polisi pea mo e Potungāue Tamate Afi 'oku na huluni fakataha pē heni 'Eiki Sea.

Kau ngāue lau'aho 'oku 500 pē Sea, pa'anga pē 'e 500. 'A ia 'oku ne fakahokohoko hifo 'i he tauhi mo e me'angāue, 'a ia ko e *operation* 'oku meimei 'i he 2 miliona pē 'Eiki Sea. Pea ko e me'a ke fai ki ai ho'omou fakafua ki ai koe'uhi' ko e Potungāue ko eni, ko e meimei ko e vāhenga' 'oku ne meimei ma'u kotoa pē 'e ia 'a e vouti ko eni', vāhenga ko ē 'a e kau ngāue 'Eiki Sea.

Ko e pa'anga ngāue 'oku toki makatu'unga pē ia 'i he fengāue'aki hangē ko e me'a ko ē na'e kamata me'a atu ki ai 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga ke'uhi ke fai pē ha fetokoni'aki ai 'Eiki Sea.

Ko e tu'u ko ē 'a e Potungāue 'oku 'i ai e ngaahi 'apitanga polisi fakalukufua kātoa 'i Tonga ni 'e 14. 'A ia mei Niua ia, Vava'u, Ha'apai, Tonga ni pea mo 'Eua 'Eiki Sea. Pea 'oku 'i ai pea mo e, ko e Tāmāte Afi, ko e *station* Tāmāte Afi kātoa 'e 6, 'a ia ka 'oku nau senitā kotoa mai pē ki Nuku'alofa ni. 'A ia ko e kau ngāue ko ē ki ai 'Eiki Sea 'oku toko, Nuku'alofa ni 'oku toko 61, ko e pehē ko Vava'u toko 14, Pangai toko 9, Angahā toko 8, Lapaha toko 11...

<003>

Taimi 1525-1530

‘Eiki Minisitā Polisi: ...Nukunuku toko 13 ‘Eiki Sea, pea ‘oku fe’unga ‘a e kau ngāue ko ia pea mo e toko 116. Kā ko e me’a ko ē ‘oku fai ki ai ‘a e hoha’á ‘Eiki Sea, na’e fai ‘a e fakakaukau, koe’uhí ke to e fakatokolahi ‘a e anga ko ē tu’u ko ē ‘a e ngaahi tu’u’anga tāmāte afi ‘Eiki Sea, he ‘oku na māvahevahe pē pea mo e anga ko ē tu’unga ko ē kau polisi. Tau pehē hangē ko e vahe 10, ‘oku ‘i ai ‘a e tāmāte afi ai ‘e taha, pea mo e ‘api polisi ‘e taha, pea ‘i he’ene tu’u pehē leva ‘Eiki Sea, ‘oku fu’u fiema’u leva ke makatu’ungá, pea mou me’a pē ki he anga ko ē fika, ko e toko 116 pē ke nau hanga ‘o malu’i ‘a e koloa ko ē ‘a e kakai ‘i he vela’.

Kā ko e mole ko ē ‘a e fonua’ ‘i he me’a ko ení koe’uhí he ko ‘ene mole ‘oku lau miliona ia ‘i he ta’u, kā ‘oku fakaoli’aki foki e pehē ko ē ko e taimi ko ē ‘oku hoko ai ha vela ‘e ‘alu atu e loli tāmāte afi kuo ‘osi ‘a e falé ia he vela. Kā ‘oku makatu’unga ia ‘e Sea koe’uhí ko e anga ko ē ‘o e mama’o ko ē ‘o e ngaahi hala fonongá pea ‘oku ngaahi fakatūkuhua pē foki hangē ko e ngaahi hala pule’anga, makatu’unga he’ene koví, ‘e a’u atu ‘a e lolí ia ki he ngaahi feitu’u ko ē ‘oku vela kuo ‘osi ‘a e falé ia he vela Sea. Kā ko e anga pē ia hono kinikini atu ‘a e anga ko ē ‘a e tu’unga hono fakamoleki ko ē ‘o e vouti ko ení’.

Pea ko e me’a ko ē ki he kau polisi’ ‘Eiki Sea, ko e meimei palopalema tatau pē, kā ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi pole ‘i he Potungāue, hangē ko eni ko ē ko e hū mai ko eni ko ē ‘a e KÖVITI-19, ‘oku ‘i ai foki ‘a e kongā lahi ‘o e kau ngāue ‘oku nau tokoni ki he Potungāue Mo’ui, koe’uhí ‘i hono fakahoko ‘a e ngaahi fatongia ‘oku tu’utu’uni ko ē ‘e he *health emergency*, fakatatau ki he hangē ko ia ko e *curfew* ko e mala’e vakapuna, ha feitu’u pē ‘oku tu’utu’uni ‘e he Potungāue Mo’ui, pea ko ia ‘Eiki Sea ‘i he tu’u ko ē ‘a e Patiseti ko eni, ko u lave’i pē ‘i he ta’u kuo ‘osi’o a’u mai ko ē ki he ta’u fakapa’anga ko eni na’e kole ‘e he ‘Eiki Minisitā ko ia ke fakatokolahi ‘a e fika ke a’u ki he fika ke toko 100, kau mēmipa fo’ou, kau polisi fo’ou.

Fu’u tokosi’i kau polisi ki he tokolahi ‘i ai ‘a e fonua

Kā ‘i he’ene tu’u mai ko ia ‘Eiki Sea ko ‘ene a’u mai ko ē ki he ‘aho ní, ne ‘osi lava ‘a e ‘ū *recruit* meimei ki he toko nimangofulu, pea ‘oku to e ui mo e toko nimangofulu, neongo ‘oku ‘ikai ke fu’u ma’u pau ‘a e fika ko ē ‘a eni ko ē koe’uhí ko e ‘alu foki ‘a e faihia ia ‘oku ‘alu ia ke lahi ange, kā ko e fika ia ko ē kau polisi ‘o hangē ko e me’a ko ē na’e fai atu ki ai ‘a e fakamatata ‘Eiki Sea, ‘oku nau fu’u tokosi’i kinautolu ia ‘a e toko 400 tupu ko eni, ki he toko 1 kilu ko ē ‘o Tonga ni ki he polisi. Ko e ‘uhingá he ‘oku ‘i ai ‘a e nounou fakame’alele pea mo e lahi pea mo e ngāue, ko e ngāue foki ia ‘oku lele houa 24, kā ko e me’a pē ‘oku sai ‘aki neongo pē ‘oku ‘i ai ‘a e pole ko e ngaahi pole fakapa’anga, kā ‘oku tukupā pē ‘a e mātu’a ngāue ko eni koe’uhi ke nau ke fai pē fatongia ‘o fakatatau ki he tūkuingata ko eni ko ē ‘a ē na’a nau pole ki ai ‘Eiki Sea.

Kā ‘i he’ene tu’u ko eni ‘i he 19/20 na’e 10 pē ‘a e patiseti, 10 miliona poini ‘e 6 (10.6 miliona), ko ‘ene a’u mai ko eni ko ē ki he 2020/21 ‘oku kei tu’u pē ‘i he tu’unga tatau, kā ‘oku ou tui pē ‘e to e fai pē ‘a e ngāue koe’uhí ke fai’aki hano tokangaekina ‘a e ngaahi pole ko eni ko ē ‘oku ‘a eni ko ē ‘oku fiema’u ko eni, ‘a eni ko ē ‘i he Potungāue, kae tautautefito taimi ni koe’uhí ko e COVID-19, pea mo e tau’i ko ē faito’o konatapu, kā koe’uhí ko e anga ko ē me’a ko ē, ko e fika ‘oku fiema’u ke fai ha fakatokolahi, pea ko e ngaahi pole ko ia ko hono tau’i ko ē ngaahi me’a ko ení, ko e fika ‘oku pau ke tokolahi ange ‘a e *personal* ko ē tu’unga ko ē fakafo’i ‘ulu, pea mo e me’a

‘e taha, ‘oku fiema’u ke to e fakalelei’i ange ‘a e ngaahi me’angāue, hangē ko hono sivi ko ia ‘a kinautolu ‘oku faito’o konatapu’, hangē ko e ‘olokaholo’, ke lava pē ‘o ma’u pē ‘i Tonga ni.

‘Oku ke mea’i pē foki Sea ko e ngaahi me’a ...

<005>

Taimi: 1530-1535

'Eiki Minisitā Polisi: ...ia ko eni’ kuo pau ke fai e sivi ia pea fai e sivi toto ia pea ‘ave ia ki Nu’usila pea toki ‘omai. ‘A ia ko ‘ene tu’u ko ē he taimi ni ‘a ia ko e tu’unga ia ‘oku tonu ke a’u ki ai ‘a e ngāue he ‘aho ni kā ‘oku ke mea’i pē foki ‘Eiki Sea kuo ‘osi lau miliona ‘a e silini hono totongi ki tu’apule’anga koe’uhī ko hono sivi ko ē ‘o e faito’o konatapu, pea ‘oku lolotonga fai pē ‘a e ngāue ‘oku mea’i pē he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke ‘uhī ke to e fakatokolahi mai ‘a e hūfanga he fakatapu hangē ko e kulī fakatotolo pea ‘oku feinga’i ke ‘i ai ha leepi ke lava pē ‘o sivi ‘i Tonga ni ‘a e faito’o konatapu koe’uhī ke ‘oua ‘e to e fai hono fakahoko atu ‘o ‘ave ki muli’, ‘ikai ke ngata pē ‘ene mamafa kā ‘oku fa’a ‘omai e ola ia ko ē ‘o e ‘ū sivi ko ia ‘oku fa’a fetō’aki kehekehe ia mo e ngāue ko ē na’e fai ‘Eiki Sea, kā ko e anga ia e fakahoha’a ko ē ‘a e motu’a ni ‘o fekau’aki pea mo e potungāue ko eni’ he mahalo ‘oku kau e potungāue ko eni’ he potungāue ‘oku ‘ikai ke fu’u sai e vahe’ pea ‘oku ‘ikai ke fu’u manakoa ki he’etau kau ako ke nau ō ki ai koe’uhī ke *train* kinautolu ‘o fakatatau ki he fiema’u ko ē ‘a e potungāue. Kā ‘oku fai pē ‘a e fengāue’aki pea mo e Palēmia pea mo e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ha founa ke to e fakalelei’i ‘aki koe’uhī ke tupulekina ‘a e ngāue ‘a e potungāue ko eni’ ‘Eiki Sea. Pea ‘i hono fakalukufua ko e ngāue ko eni’ ‘oku fai ko eni’ ‘Eiki Sea ‘oku fakatatau pē ki he ivi ko ē ‘oku ‘omai hangē ko ia ko e 15 miliona ko ē kuo vahe’i mai he Pule’anga koe’uhī ke kau ai ‘a e Tāmate Afi pea mo e Potungāue Polisi ‘Eiki Sea.

Ko e ngaahi fakamatala pē ia ‘oku ala ma’u atu he taimi ni mo e ngaahi taumu’a ngāue pea mo e pole ko ē ‘a e potungāue ‘a eni ho nau fai fatongia ki he 2020/2021 ‘Eiki Sea ko ia pē ka ‘i ai ha me’a ‘e tokanga ki ai ha Fakafofonga pea toki fehu’i mai pe mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā Polisi, mālō e fakamalanga lelei, ‘Eiki Minisitā Pa’anga me’a mai

Fakamatala to’o kongokonga lalahi Vouti Potungāue Polisi & Tāmate Afi & Pilisonē

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō ‘Eiki Sea, tapu pea mo e ‘Eiki Sea pea mo e Fale ‘Eiki fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā Polisi ‘i he’ene to’oto’o kongokonga lalahi mai ‘a e ‘Esitimeti ko eni’ ‘a e ongo potungāue ko eni’ ‘Eiki Sea, hangē pē ko ia na’e me’a ko ē ‘a e Minisitā Polisi ki ai, ko e pa’anga ngāue angamaheni ki he ongo potungāue ko eni’ ‘oku fakalea ko ē ‘e taha ‘oku tu’u tatau pē ia ki he ta’u ngāue ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ngāue ‘a e potungāue ko e ni’ihi pē eni’ ‘oku loto ke fakahoko atu ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea na’e ‘osi tali ‘e he Kapineti pea mo e Pule’anga ‘a e *policy* ki he *national drugs policy* ‘a ia ‘oku takimu’a ai ‘a e Potungāue Polisi ‘i hono fakahoko ‘a e ngāue ko eni’ ki hono tau’i ‘o e faito’o konatapu. ‘Oku fai e fengāue’aki vāofi ia ‘Eiki Sea mo e Pule’anga Nu’usila pea mo ‘Aositelēlia ki hono fakapa’anga ‘a e *work plan* ko eni’ ‘a e Kōmiti ko eni’ pea ko e taimi pē ‘e maau mai ai ‘a e ngaahi ngāue ko eni’ ‘Eiki Sea ‘e hoko atu pē ‘a e

Potungāue Pa'anga hano fakapa'anga mo tokoni'i 'a e potungāue ko eni ke lava 'o fakaiuia ko e 'uhinga kau ai pea mo e me'a ko eni 'Eiki Sea me'a ko ē na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Polisi 'ikai foki ke lava 'o 'i ai ha'atau me'angāue he leepi heni ke lava 'o ma'u pē ko ē 'a e ngaahi me'a ko eni pea sivi 'o lava 'o ma'u hono ola kae hoko atu 'a e ngāue ki he Fakamaau'anga.

Lolotonga fai ngāue ke vave ange ngaahi hopo fekau'aki mo e faito'o konatapu

Ko e me'a ko eni kuo hoko mai he kuohili 'ave 'a e *drugs* ko eni 'oku ma'u ki Nu'usila pea kuo fuoloa 'a e taimi fengāue'aki ko ia pea lahi pea mo e 'ū *case* felāve'i pea mo e faito'o konatapu 'oku fuoloa pea toki a'u ki he Fakamaau'anga. 'A ia ko e feinga eni 'a e Pule'anga 'Eiki Sea ke fakavave'i 'a e fo'i *process* ko ia ke lava 'o fakahoko pē ngāue ko ia 'i Tonga ni kae a'u ki he Fakamaau'anga pea mo hoko atu ai ki he ngaahi tautea. 'Oku lolotonga fai 'e he Potungāue Fakamaau'anga pea mo e 'Ofisi 'a e *Attorney General* hono vakai'i 'a e ngaahi tautea mo e Lao ko ē felāve'i mo e *drugs* 'a ia ko e ngaahi kupu fekau'aki pē ia 'oku nau fengāue'aki 'i he kongā ko eni. Hangē ko ia 'oku me'a mai'aki 'e he Minisitā Polisi 'Eiki Sea ko e peseti 'e fitungofulu tupu 72 tatau pē ia ki he Potungāue Polisi pea mo e Potungāue Tāmāte Afi ko e vāhenga ia e kau ngāue 'a ia kongā lahi 'o e 'Esitimeti ia ko eni vahe 'a e kau 'ofisa polisi mo e kau 'ofisa ko eni tāmāte afi...

<007>

Taimi: 1535-1540

Ngaahi ngāue ke fakalelei'i ngaahi Vā'a Tāmāte Afi

'Eiki Minisitā Pa'anga : ... 'Oku 'osi 'i ai 'a e *project* ki hono tokangaekina hono fakalelei'i 'a e ngaahi *out station* pē ko e ngaahi Va'a 'o e Polisi mo e Tāmāte Afi, pea 'oku lolotonga *tender* he taimi ni 'Eiki Sea, 'a e Va'a 'o e Tāmāte Afi, pea mo e 'Api Polisi 'i Angahā 'Eua, ke lava hono fakalelei'i, 'o fakahoko fatongia mei ai e Potungāue Polisi, pea pehē ki he Potungāue Tāmāte Afi. Mahalo ko e tākaki atu pē ia ki heni 'Eiki Sea, fakamālō atu he faingamālié, pea fokotu'u atu e vouti ko eni.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. 'Oku to e 'i ai ha feme'a'aki? Me'a mai 'a e Fakafofonga Nōpelé pea toki hoko mai 'a Tongatapu 9. Mālō.

Tokanga ki he mole fakapa'anga he ngaahi hopo Pule'anga ko e fai fakamahamahalō

Lord Tu'ivakanō : Tapu mo e Feitu'ú na Sea. Sea, ko e fakafehu'i pē ki he Minisitā koe'uhí na'e me'a foki 'a e 'Eiki Minisitā, ko e peseti 'e 70 tupu 'a e vahé. 'A ia 'oku mahino mai, ko 'eku 'eké pē koe'uhí na'e faka'ilo foki 'a e motu'á ni, pea ko e kau eni he hopo lahi 'i he fonuá ni, ke hopo'i ha Palēmia mālōlō, pea ko e Sea 'o e Fale Aleá. Ka koe'uhí 'oku 'ikai ke 'asi 'i he vouti 'a e kau polisi. 'A ia 'oku mahino 'oku to'o mai, tau pehē pē 'oku meimei 4 kilu, 'a e ngāue na'e fai ki aí. Ka koe'uhí, 'a ia ko e me'a ko iá kole pē ki he 'Eiki Minisitā. 'A ia ko e me'a ko iá 'oku makatu'unga pē 'i he tu'utu'uni 'a e Kapineti? He koe'uhi Sea, 'oku ai pē tokanga ki he ngaahi tu'utu'uni 'oku fai 'e he kau taki 'o e Pule'angá, koe'uhí pē ko e 'ū me'a faka-politikale. Ka 'i he taimi tatau, 'oku hoko ia ko e mole lahi ki he fonuá, he ko e pa'anga tukuhau 'a e kakaí. 'A ia ko e me'a ko iá 'oku 'ikai

ke 'asi foki 'i he patiseti 'a e kau polisi. Ko 'eku 'eke pē ki he Minisitā he koe'uhī, he 'oku ki'i lahilahi mo e 'ū me'a kehekehe. He ko e 'osi 'a e 'ahó, 'e totongi, 'e mole 'a e Pule'angá he ngaahi me'a, koe'uhi pē ko e ta'emaau 'a e ngāue kuo fai 'e he Pule'angá, kia kinautolu 'oku nau fakamahamahalo ki he ngaahi me'a pehē ni. Ko u fakatauange pē 'oku tau fetokoni'aki ke 'oua 'e hoko 'a e ngaahi me'a pehē ní he ko e mole lahi ki he fonuá. Mālō.

'Eiki Minisitā Polisi : Sea, kātaki pē koe'uhī kae fai atu pē ha ki'i lave atu ki he me'a ko eni na'e me'a atu ki ai 'a e Fakafofonga Nōpele Fika 1 'o Tongatapu 'Eiki Sea. 'Oku ou lave'i pē 'e au ia, na'a ku lave'i pē 'i Fale Aleá ni, na'e faka'atā 'a e 3 kilu, ke 'ave ke fai'aki hono fakatoto'aki 'a e me'a ko eni e Paasipooti 'Eiki Sea. Pea ko e ngāue kotoa ko iá, na'e tokoni ia ki he hopo 'a e 'Eiki Palēmiá, na'e 'alu hangatonu pē 'a e lipooti ki he Fakamaau'angá pē ko e 'Ateni Senialé 'Eiki Sea. Ka ko hono fakalūkufuá, mahalo ne mo'oni pē 'ene me'á na'e a'u ki he 4 kilu 'a e pa'anga na'e 'ave ki he potungāue ke fai'aki 'a e ngāue ko'eni 'Eiki Sea, ko hono tali ko ē ki ai 'Eiki Sea na'e toki hoko atu pē 'a e faifatongiá ia kuo 'osi paasi e silini ia ko eni 'o 'ave. Ko e me'a ko ē ko ē 'oku lave'i 'e he motu'á ni, 'e toki 'omai e Lipooti ko iá 'Eiki Sea, 'i he Fakamatala Fakata'ú, ke fakaikiiki ai pē na'e ngāue tonu 'aki 'a e silini ko ia na'e 'ave ke fai'aki 'a e fakatoto'aki, pē na'e to e ngāue'aki ia ki ha me'a kehe 'Eiki Sea. Ka ko e lēkooti na'e 'ave pē ki he Fakamaau'angá, ka ko hono fakaikiiki 'e toki 'omai he Lipooti fakata'ú ki Fale Aleá ni. Pea kapau 'e tokoni mai 'a e Minisitā Polisi Mālōlō, 'oku ou tui mahalo te ne mea'i ange ha konga, ka ko e lipooti fakata'ú 'e toki 'omai ai.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Mahalo 'oku tonu ange ho'o me'á ke maau pea toki lipooti mai 'e 'Eiki Minisitā mālō. Me'a mai Tongatapu 9.

Kole ke fakaivia fakakau ngāue & fakame'angaue 'Api Polisi 'i Mu'a

Penisimani Fifita : Tapu mo e Sea 'o e Kōmiti Kakato pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato 'o e Fale Alea 'o Tongá. 'Oku ou fakamālō ki he Minisitā Polisi mālō 'aupito hono tauhi e fu'u Potungāue mahu'inga ko eni, ke tauhi e melinó mo e maau e fonuá. Pea 'oku ou fakatokanga'i e Potungāue ko eni, 'oku 'i ai e fakalalakala tupu mei he ngāue 'a e Komisiona Polisi *Mr. Caldwell*, pea 'oku 'i ai mo e 'unu kimu'a, 'o e ngaahi fatongiá. Ko e ...

<008>

Taimi: 1540-1545

Penisimani Fifita: fakahoha'a ko eni koe'uhī ko e 'apitanga polisi ko eni 'oku tu'u 'i Tatakamotonga. Kamata mei Holonga lele ai ki Niutoua, 'Eueiki mo 'Atatā 'oku tokanga'i ia 'e he 'Apitanga Polisi ko eni pea to e lele ki Haveluliku 'oku 'i ai e fetalanoa'aki pea mo e kau polisi ko eni 'i Tatakamotonga 'oku nau pehē 'oku lelei pē ngāue ia ka 'oku nau fiema'u ha me'alele 'e tolu koe'uhī ko e ongo fu'u vāhenga lahi. Pea 'ikai ko ia pē ka 'oku 'i ai e faka'amu ke to e 'i ai mo ha kau polisi 'e toko nima pē lahi ange ke tokoni ki he ngāue tauhi 'o e melinó 'i he koló. Na'e toutou 'omi 'eku lipooti ko eni ko ē 'A'ahi faka-Vāhengá ko e kole mei Halaliku ke fokotu'u mu'a ha ki'i, ha ki'i nofo'anga polisi 'a e lea fakapilitānia ko e *police* ... kapau 'e 'i ai pē ha ki'i polisi 'e tolu mo ha me'alele ke tokoni ki Halaliku pea ha'u pē ki Tatakamotonga ke vave ange hono ta'ota'ofi e faihia mo e ngaahi faikovi pea 'ikai ko ia pē ka koe'uhī na'e me'a mai e Minisitā Polisi 'oku 'osi fokotu'u 'a e 'Apitanga Tāmata Afi 'i Lapaha ka 'oku fiema'u 'e Halaliku kapau 'e lava 'o fokotu'u 'i Fua'amotu ha tāmata afi 'e taha, kuo lava 'o fokotu'u mo 'emau 'ū Fakamaau'anga

‘i Tatakamotonga pea ‘oku tokoni ia lele ia he uike kotoa pē tokoni ia ki hono ta’ota’ofi e ngaahi faiková ka ko e anga pē ia e fokotu’u atu fai atu ‘Eiki Minisitā Polisi tuku atu pē ki he Feitu’u na mālō.

Tali Pule’anga ki he fakatangi ke fakaivia ‘Api Polisi Mu’a

Eiki Minisitā Polisi: Mālō ‘Eiki Sea. Ko e me’a ko eni ‘oku hoha’a ki ai ko ē Fakafofonga Tongatapu Tatakamotonga ‘Eiki Sea ko e feitu’u foki eni Sea na’e ‘uluaki hake ai e lotú ko ē ‘oku kei tautau ai e fafangu ko ē ko ē ‘a Lole. Pea ‘oku kei tauhi pē ‘e he Fakafofongá, ‘Eiki Sea, na’e ‘ilo’i pē he Pule’angá ‘a e ngaahi fiema’u ko eni ‘Eiki Sea ‘a e anga e vāmama’o ko ē e ngaahi nofó pea ‘oku fai pē fengāue’aki pea mo e ‘Eiki Minisitā Pa’angá ke fai ha fokotu’u ki ai na’e ‘i ai e fakakaukau na’a lava ke to e fai, ma’u ha fanga ki’i, ha fanga ki’i *substation* pē ko ha fanga ki’i *station* iiki ka na’e anga ko ē fakakaukau ko e me’a kotoa foki ‘e makatu’unga pē hotau ivi. Na’e fakakaukau’i ke tu’u e 4 ‘i Tonga ni ke ‘uhī ke to e vāvāofi ange anga ko ē ‘enau fengāue’aki pea ‘oku mahino ia he taimi ko eni ko ē hoko mai ko ē KŌVITI-19 he ngāue ko ē ‘a e Polisi Fakakoló ‘oku fiema’u ‘aupito ke ‘i ai ha kau polisi ki he fanga ki’i vāhenga iiki pē ko ha toko tolu pē ko ha toko fiha ke nau lava ‘o fengāue’aki fakataha ‘Eiki Sea. Ka na’e fokotu’u ‘e Fakafofonga ‘a e 4 ki Tonga ni ‘o makatu’unga he ngaahi vahe lalahí. Pea ko e anga ia ko ē tu’u he taimi ni ka ‘e pule pē hotau ivi fakapa’angá ka na’e fokotu’u ki Vava’u ‘a e fo’i fakavahe iiki ai ‘e tolu. ‘A ia ko Leimātu’a na’e ‘i ai pē foki ‘a e ‘api polisi fuoloa motu’a pē ia ai pea hangē ko Falevai. Pea na’e ‘i ai mo e taha ke tolu ke ‘uhī ke lava ke vahevahe tataua e anga ko ē ‘o e fefononga’aki ko ē ‘a e kau polisi pea mo e tāmata afi. Ko e me’a ko ē na’a ke me’a mai ki ai ‘oku lolotonga fakataha’i pē ia he Potungāue pea mo e ‘Eiki Palēmiá mo e Minisitā Pa’anga, mālō.

Penisimani Fifita: Sea ko u fakamālō ‘aupito ki he Minisitā Polisi na’e me’a mai foki ki he fafangu ko ē ‘a Lolé kuo lava eni e senituli ‘e taha kuo popo ‘a e ukamea ia ko ia mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Lelenoa. Me’a mai Ha’apai 13 pea toki hoko mai Tongatapu Fika 4.

Kole ke faka’inasi ‘aki Ha’afeva ha ‘ofisa melino

Veivosa Taka: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea ko e ki’i hoko atu pē he me’a ko ē ‘a e ‘Eiki Minisitā fekau’aki pea mo e Polisi Tonga ke malu’i ‘a e kakai e fonuá. Polokalama ‘uluaki ia ‘Eiki Sea ‘i he vakai ko ē ‘a e motu’a ni fekau’aki pea mo e ngaahi me’a ne me’a mai ‘aki he ‘Eiki Minisitā ‘oku ‘i ai e ki’i kolo ia ko Ha’afeva ‘i Ha’apai. Na’e ‘i ai pē polisi pea ‘oku hala ka ‘oku hangē ‘oku ki’i fanongo atu pē ‘oku tonu ‘oku ‘ikai kau ‘a Ha’apai ia ‘i he vahevahe ko eni ka ko Ha’apai ‘oku ‘i ai e vahe ai ‘e 4. ‘A ē ko ē ko ē vahe ‘e tolu ‘oku ‘i he ‘otu motu. ‘A ia ko Vahe Kauvai Ha’anó, Vahe Lulungá, ‘oku ‘i ai e motu ai ‘e 8, ‘e 7 ko Nomuka ‘otu Mu’omu’a ‘oku ‘i ai e polisi ai. Ka ko e kolé ‘osi mau pē ‘apí ia ‘osi mau mo e me’a kotoa ko e toe pe ...

<009>

Taimi: 1545-1550

Veivosa Taka: ... eni ha ‘ofisa melino ke ne fakahoko e fatongia ko ia *sub*-polokalama uá ke ‘i ai

ha 'ofisa polisi. Ko e faka'ofa atu e taimi ko ē 'oku hoko ai e moveuveú Sea. Pea ko u tui ko e kongā pē ia ko u kole atu ai ki he 'Eiki Minisitā ke me'a mai ke u fiamālie ke 'uhí ko e ngaahi fokotu'utu'u 'a e Feitu'ú na fakakau atu 'a Ha'apai 'i he fokotu'utu'u ngāue 'a e Feitu'ú na. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea na'e fai pē fetu'utaki pea mo e talanoa pea mo e Kōvana Ha'apai pea me'a mai e Kōvaná ne 'osi folofola e Tu'í ki Ha'apai 'oku 'ikai to e 'i ai ha me'a 'e fai ko e lotu pē mo e ako pea 'oku pehē Kōvana mālō 'aupito e tokoní. Pea ko eni 'oku fakahoha'a mai he Fakafofongá ta 'oku 'ikai ke fai 'e Ha'apai ia e me'a ko eni honau talá kuo mātuku e taú 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha me'a 'e fai. Ka ko eni 'oku 'i ai pē 'a e *station* 'i Nomuka kae tuku ke fakakaukau'i fakataha 'a Ha'afeva pea mo e toenga ko eni ko ē 'oku lolotonga fai e ngāue ki ai 'a e Pule'angá Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā. Me'a mai Tongatapu Fika 4.

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pea pehē 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakató. Sea mahalo ko e 'ū feitu'u ko eni 'oku tokanga ke fakalahi 'enau polisi mahalo 'oku fe'unga pē he 'oku fakalahi e polisi fakakoló ngaahi feitu'u pehē ko hono 'uhinga ia ko ē 'oku tokoni atu pē ke tauhi e maau.

Sea ko u fakamālō ki he 'Eiki Minisitā Polisi pea mo e Tāmate Afí 'i he to'o fatongia 'oku faí fekau'aki pea mo e potungāue ko eni. 'Oku mahu'inga eni ia ki he motu'á ni Sea ko hono 'uhingá ko e fakahokohoko ko ē *priority agenda* e Pule'angá fika 'uluaki pē KŌVITI pea fika ua eni, 'a e anga hono fakahokohoko 'enau palani ngāué. Fika ua 'a e fakafepaki'i 'o e faito'o konatapu Sea. Hā eni 'i he'enau palani ngāué 'a ia ko e peesi 12 Sea pea ko u kole pē ke taki homou tokangá ki ai ka u hanga mu'a 'o lau atu 'a e me'a 'oku tohi'i mai 'i he fakamā'opo'opo e ngaahi me'a fo'ou mo e liliu.

Peesi 12, ngaahi me'a kuo fakamu'omu'a 'e he Pule'angá faito'o konatapu mo e malu fakafonua. Ko e palani ngāue fakafonua fekau'aki mo e faito'o konatapu pea ko e ki'i kongā si'i pē Sea ko u fie taki e tokangá 'a ia 'oku pehē, kuo hoko 'a e faito'o konatapu ko ha 'isiū ki Tongá ni he 'oku ne uesia 'a e ngaahi lēvolo kehekehe 'o e sōsaietí kae tautefito ki he kaha'u 'etau to'utupu tupu mei he hulu hono ngaue'aki 'o e faito'o konatapu 'i Tongá ní kuo kaka ia talu mei hono fokotu'u 'o e Va'a Fakatotolō'i 'o e Faito'o Konatapu 'i 'Epeleli 2019. Kuo to e liunga ua e kaka e ngaahi faka'ilo 'o 'avalisi ko e 11 he māhina 'i he 2018 ki he 22 he māhina 'i he 2019. 'A ia 'oku 'ikai ko e setisitika fakamuimui tahá eni Sea mahino pē taimí ni 'e ki'i kehe. Ko u hoko hifo ai Sea 'eku tokanga ko hono 'uhingá ko e ngāue ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: Peesi fihá ia Fakafofonga?

Māteni Tapueluelu: 12 'Eiki Sea 'i he Palani Ngāue e Potungāue Polisi.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Māteni Tapueluelu: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Tokanga ne ho'atā mai ngāue ki he faito'o konatapu he silini vahea ki he tau'i faito'o konatapu

Māteni Tapueluelu: Peesi 12 mālō. Pea 'oku tupu ai Sea 'enau kole mai 'i he peesi tatau pē 2.3.1.3 meimei 'i he kongā loto 'o e palakalafi ko iā Sea ko e ngaahi ngāue kehekehe 'oku fokotu'u mai ko ē ke nau fakahokó 'oku fiema'u ke to e fakalahi 'aki mai ha toko 50 nai ha kau hū fo'ou 'i he 2020/2021, 'a ia ko e me'a na'e me'a atu pē ki ai 'a e 'Eiki Minisitā 'Eiki Sea.

Sea, ko e ngāue ko ení na'á ku pehē Sea 'e ho'ata mai 'i he mata'ifiká he kapau 'e me'a e Hou'eikí ki he Vouti ko ení 'a e Potungāue Mo'uí 'oku hiki ia mei he 57 milioná ki he 71, 70 miliona. Ka ko e vouti ko ení 'a ia ko e 'asenita *priority* ia hono ua 'a e Pule'angá 'oku tu'u tatau pē Sea pea 'oku 'i ai pē tokanga 'a e motu'á ni ki he tautapa 'oku fai he 'Eiki Minisitā he na'e 'i ai 'a e ngaahi va'a na'e fokotu'u pē heni Sea ko e taumu'a ke fakafepaki'i 'a e faito'o konatapú. 'Oku 'i ai pē 'a e fakafuofua mo e ngaahi fakamatala pē 'oku 'osi a'u mai Sea ko 'ene kei puli pē 'ana he taimí ní ko e *lockdown*. Ko 'ene kei hangē pē ko ē 'oku puliá ko e *lockdown*. Ko 'ene to'o pē *lockdown* ...

<002>

Taimi: 1550-1555

Māteni Tapueluelu: ... 'ilonga makehe 'aupito mai pea ko e 'uhinga ia 'a e tokanga 'a e motu'a ni Sea, na'a 'oku tau hanga tautolu hē kae hokohoko atu 'a e *underground* 'i he tafa'aki ko eni, pea tau toki 'ilo'i pē kuo tau tō ki mala, pea mo e faka'amu pē Sea 'e 'ikai ke tukunoa'i 'a e ngāue ko eni. Ko e 'uhinga 'eku fakalavelave pehē Sea, he ko u faka'amu 'e 'ikai ke pehē'i pea mo e ngaahi Va'a pehe ni 'i he Kasitomu, 'a ē ko ē na'e fai ki ai 'a e lave 'a e motu'a ni, 'oku fakatahataha'i e vouti ia he ngaahi va'a ko ē na'a nau ngāue ki heni ke fo'i vouti pē 'e taha. Pea 'oku lelei 'aupito pē ia Sea ka ko e me'a pē 'oku mahino ki he motu'a ni, he 'ikai leva ke to e lava 'o tu'utu'uni'i pau 'a e silini pau ke 'oatu ki he fo'i va'a pau, tau pehē ko e fakatotolo ke ngāue ki ai. 'Oku 'ikai ke to e 'i ai ha me'a, hangē ko e vouti motu'a na'e 'osi ha'u pē fo'i vouti ia, 'osi tu'utu'uni'i mai pē ko e silini eni ke fakatotolo, ko e silini eni ke 'atita, ko e silini e ke tānaki fakamatala, 'oku 'ikai ke to e pehē'i mai ia.

Pea 'oku 'i ai 'eku faka'amu Sea, 'e 'ikai ke tukunoa'i 'a e Va'a ko 'eni. 'E Hou'eiki kapau pē te u lava 'o vahevahe atu e ki'i me'a ko eni, 'a ia na'u 'osi fakahoha'a pē heni pea ko e fakatotolo foki ki he faito'o kona 'i muli Sea, 'oku 'i ai hono pa'anga ia 'ona. 'Oku 'ikai ko e me'alele pē pea mo e fanga ki'i ngāue kehe ka 'oku 'i ai pē hono silini. Ko e fakamatala ko ē kuo 'osi a'usia 'e he motu'a ni, ko e pa'anga pehe ni 'oku to e to'o pē ia 'e he kau polisi mei honau kato. Ko hono 'uhinga' he 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ia ki ai. Pea ko e tupu ai Sea 'eku tokanga ke fakapapau'i 'oku totongi 'ovataimi 'a e ngāue 'a e ni'ihhi ko eni'.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io, fakatonutonu. Me’a mai.

Fakatonutonu ‘oku ‘i ai silini ke fakapa’anga ngāue Vā’a ki he Faito’o Konatapu

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e Sea, Tapu mo e Fale ‘Eiki ni ‘Eiki Sea, ko e ngaahi ngāue kotoa pē ‘a e Pule’angá kau ai mo e Potungāue Pōlisi, ‘oku fakapa’anga ia he Pule’angá ‘aki e pa’anga ‘a e Pule’angá. Ko e konga ko ē ki he Va’a ko ē *Drugs* ‘Eiki Sea, ‘oku ai e pa’anga ia ‘oku tu’utu’uni he Fakamaau’anga he ngaahi puke ko ia ‘oku fakahū ia ‘i he *revolving account* ‘a e Fakamaau’anga, pule’i ia ‘e he Talatalaaki ko ē ‘a e Pule’angá. Ngaahi māhina ko eni kuo ‘osi Sea, ko e mafai ko ē ‘oku ‘i ai ‘oku ‘i he motu’a ia ko eni ke fakafoki ‘a e pa’anga ko ia ki ha patiseti ‘oku fiema’u ha pa’anga ngāue, Va’a ko ia ki he *Drugs*. Pea na’e ‘osi kole mai ‘a e ma’u mafai ko ia, ko e Talatalaaki ia pea mo ‘ene Patiseti, kumi ‘aki e me’alele mo fakalelei’i e ‘Ofisi Va’a ki he *Drugs* mo e ngaahi me’a pehē. *On top of that* ia ‘Eiki Sea, ‘oku ‘i ai pē pa’anga ia ‘oku vahe’i ki he ngaahi ngāue fakapatonu ‘a e kau polisi ki he *drugs*. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mo’oni ‘aupito, mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā, mo’oni ‘aupito ‘a e me’a ‘a e Fakafofonga, ‘oku lave’i ia ‘e he motu’a ni. Taimi ni ‘oku *quiet*, ‘oku ki’i fakalongolongo, ‘a e me’a ko ena ‘oku me’a ki ai, ‘a e faito’o konatapu. Ko e taimi ko ē ‘e ‘atā ai, ‘e toki ‘ilonga ai. Nau tānaki ivi nautolu he taimi ni, ka ‘oku nau mo’ui pē he taimi ni. Mo’oni ‘aupito ‘a e me’a ‘oku fai ki ai ‘a e fakatokanga. Me’a mai Fakafofonga.

Tokanga pe ‘oku vahe ‘ovataimi kau polisi pē ‘oku tatau pe mo e kau sotia

Māteni Tapueluelu: Mālō ‘aupito Sea, pea kuo u fakamālō pē au ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga, kapau ko e fakakaukau ia, na’e ‘osi lave’i pē ‘e he motu’a ni silini ko eni kimu’a, ka ko e anga ia ‘eku mahino’i na’e tuku ia ki he taumu’a kehe. Kapau ‘e lava ke fakafoki mai ke ngāue’aki ki he fakatotolo, ko e tokoni lahi Sea. Me’apango, ‘ikai ke u lava au vahevahe ‘a e fanga ki’i fakaikiiki ‘oku ou ‘ilo ki ai fekau’aki mo e natula faingata’a ‘o e feinga ke fakatōtolo’i ke ma’u ha taha ‘oku ne fakatau atu ‘a e ‘aisi Sea. Ko e ngāue faingata’a ki he tafa’aki ko eni pea ko e anga ia ‘eku faka’amu Sea, he ‘ikai ke tukuange, mo ‘eku kole pē ki he ‘Eiki Minisitā ke ne me’a mai mu’a pē ‘oku ‘ovataimi koā ‘a e kau polisi he lele atu ko ‘eni pē ‘oku tatau pē ia pea mo e Tau Malu’i ko ē ‘a ‘Ene ‘Afio.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, me’a mai ‘Eiki Minisitā.

Tali ki hono fehu’ia pe ‘oku vahe ‘ovataimi kau polisi

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko ‘ene tu’u ko ē, ko e tu’u ko ē ‘a e Potungāue ‘Eiki Sea, na’e ‘ikai ke nau ngāue ‘ovataimi, ka ko ‘ene tu’u ko ē he polokalama ko ē ‘a e *COVID-19*, ‘oku fai ‘a e fengāue’aki mo Fale Pa’anga ke’uhi ke ‘omai ha tokoni kiate kinautolu, he koe’uhi he ko nautolu ‘oku kau he ‘otu laine mu’a ko ē ‘i hono fakahoko ‘o e ngaahi fatongia Sea. ‘A ia ko ‘ene tu’u ko ē he taimi ni ‘oku fai ‘a e ngāue ke’uhi ke lava ke to e fakakoloa’i ‘aki kinautolu Sea. He ‘oku hangē ko e me’a ko ē na’a ke me’a mai ki ai, hangē ko eni ko e faito’o konatapu mo e ‘ū me’a ko

ia 'Eiki Sea. 'Oku makatu'unga kotoa 'a e 'ū me'a ko eni 'Eiki Sea, 'i he ngaahi fokotu'utu'u na'e mai mei mu'a he Pule'angá. Ko e fokotu'utu'u ko ē 'a e Pule'angá ko eni 'Eiki Sea, ke ...

<003>

Taimi: 1555-1600

'Eiki Minisitā Polisi:...tau'i 'aupito 'a e masiva pea mei he kakai, he koe'uhí he 'oku makatu'unga 'enau ō ko ē 'o kau 'i he ngaahi me'a ko eni 'Eiki Sea, ko e kumi mo'ui pē. Pea koe'uhí kapau leva 'oku hangē ko e ngaahi fokotu'utu'u ko eni 'oku 'oatu ko ē mei taumu'a ke fakangāue'i kinautolu, 'ave hangē tokoni kia nautolu he ngaahi me'a fakapa'anga kotoa pē Fakafofonga, ko u tui 'e tokoni ia ki he me'a ko eni 'o e faito'o konatapu 'Eiki Sea.

Kā 'oku mo'oni pē ene me'a ko e faito'o konatapu makehe pea mei he KŌVITI-19, ko e me'a eni ia 'oku tonu ke tokanga 'aupito ki ai, 'oku 'ikai ko e Potungāue Polisi pē ia, 'oku tonu ke tokanga fakalukufua 'aupito 'a e fonua ia ki ai he 'oku uesia 'a e ako uesia 'a e me'a kotoa pē. Pea hangē ko e me'a ko eni 'oku fai ki ai ko ē 'a e tokangá 'Eiki Sea, ko 'eku kole ange ki he Fakafofonga, 'oku fai 'a e lelei taha ke fakahoko 'a e ngaahi fatongia kātoa ko eni. 'Ikaiki foki ke tau lotu tautolu ke hoko fatongia ko eni, kā 'oku ou tui pē mahalo te mou angalelei ā ke tau paasi eni 'o faka'ilonga'aki 'a e 4, koe'uhí kā tau toki foki mai 'anai 'i he 6, tukukehe kapau 'oku 'i ai pē ha me'a te mou to e tokanga ki ai, pea toki toloi atu pē.

Māteni Tap[ueluelu]: Sea kole atu pē ki he 'Eiki Minisitā ke laumālie lelei pē ia he 'e paasi pē ia, ko e ki'i me'a si'isi'i pē ia 'oku

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou'eiki ko 'etau taimi, kā tau fakaongoongo ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki he'etau tu'utu'uni. Tau liliu 'o Fale Alea.

(Liliu 'o Fale Alea)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki, hangē pē ko e me'a na'a ku lave atu kimu'a he kamata 'a e fakataha 'i he 'aho ni, 'oku 'i ai 'a e faka'amu ke hoko atu pē feme'a'aki he efiafi ni koe'uhí ko e lahi 'etau ngāue 'oku toe 'i he 'asenita, na'e 'i ai 'a e me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga lolotonga 'etau mālōlō, ke hoko atu pē feme'a'aki kae 'oua 'e to e toloi ki he 6, pea 'oku ou tui 'oku faingamālie pē Hou'eiki, fiema'u pē ke tau faka'osi 'i he 'aho fakataha ka te u toloi 'a e Falé ki he miniti 'e 20. Mou me'a hake ke tau Kelesi.

Kelesi

(Na'e fakahoko 'a e kelesi tuku 'e he 'Eiki Sea)

<005>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea